

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДНІ НАУКИ
ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2017
МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
(25-26 квітня 2017 року)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 5

Редакційна колегія: **А. Є. Конверський**, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України (голова); **С. В. Руденко**, д-р філос. наук, доц. (заст. голови); **Р. Сапелько**, д-р філос.наук, проф. (**Roman Sapeńko**, Dr.hab. Prof., University of Zielona Góra, Poland); **В. А. Бугров**, канд. філос. наук, проф.; **Т. П. Кононеко**, д-р філос. наук, проф.; **І. С. Добронравова**, д-р філос. наук, проф.; **Д. В. Неліпа**, д-р політ. наук, доц.; **М. І. Обушний**, д-р політ. наук, проф.; **С.М. Оксамитна**, д-р соціол. наук, проф.(НАУКМА); **В. І. Панченко**, д-р філос. наук, проф.; **А. О. Приятельчук**, канд. філос. наук, проф.; **М. Ю. Русин**, канд. філос. наук, проф.; **М.Л.Ткачук**, д-р філос. наук, проф. (НАУКМА); **Є. А. Харьковщенко**, д-р філос. наук, проф.; **І. В. Хоменко**, д-р філос. наук, проф.; **В. Ф. Цвих**, д-р політ. наук, проф.; **Л. О. Шашкова**, д-р філос. наук, проф.; **П. П. Шляхтун**, д-р філос. наук, проф.; **Я. А. Соболевський**, канд. філос. наук (відп. секр.); **В. Е. Туренко**, канд. філос. наук.

*Рекомендовано до друку
вченою радою філософського факультету
(протокол № 7 від 27 березня 2017 року)*

"Дні науки філософського факультету – 2017", Міжн. наук. конф. (2017 ; Київ). Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2017", 25-26 квіт. 2017 р. : [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2017. – Ч. 5. – 182 с.

Адреса редакційної колегії: 01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, філософський факультет; (38044) 239 31 94

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2017

Секція 11

"ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

*S. E. Lazar, Fulbright Fellow,
Drohobych State Pedagogical University
B.A. in Biology and Anthropology, Bard College,
Annandale-on-Hudson, NY, USA
sophie.e.lazar@gmail.com*

PUBLIC HEALTH AND ITS DISCONTENTS: THE SCHISMOGENESIS OF CHILDHOOD VACCINATION IN BOSTON, MASSACHUSETTS

In the United States today, pediatricians are witnessing an increasing number of parents who question the safety of vaccines or refuse to vaccinate their children. In most developed countries around the world mandatory vaccination policies adopted by government are a non-issue. Vaccines are understood by the public as a means to generate immunity to preventable diseases by providing the community as a whole with herd immunity, as a pathogen will have trouble spreading if a significant amount of a population has gained immunity to it. In the United States, however, enforcement of a mandatory vaccination policy has been controversial, as concepts of social medicine and a common public health are at odds with traditional American ideals of individualism, personal freedom, and libertarian ideology. Recent vaccine-preventable disease outbreaks have been associated with individuals and groups who have refused vaccination for philosophical reasons. Studies suggest that children from white, upper-middle class, well-educated families are more likely to be undervaccinated due to parental choice compared to poorer, less-educated families. Families who are wealthier and better educated perhaps feel more empowered to challenge governmental and medical authority on the vaccination on the health of children. In this paper I will explore the underlying mechanisms and debates surrounding childhood vaccination policy, medical non-compliance and vaccine-refusal among parents, pediatricians, and nursery school administrators in Boston, Massachusetts. I will also examine how the role of internet and the widespread adoption of new health technologies for mass audiences has changed doctor-patient relations and the position of healthcare in the United States.

Immunization and the anti-vaccination movement, therefore, function as a powerful paradigm through which I will examine how the United States has regulated the bodies of its subjects through the adoption of a federal and statewide vaccination apparatus. Michel Foucault's notion of biopower has

assumed that the use of massive literal and tacit social force by the state is a means of power exercised by institutions to control the bodies of individuals. Since the 18th century, these techniques of power include, but are not limited to the rise of public health mechanisms and the regulation of urban hygiene, housing and sanitation. The concepts of biopower and biopolitics provide an important conceptual context within which my analysis of vaccination policy in the United States is situated. As I demonstrate in this paper, the response of the anti-vaccination movement firmly illustrates how an uncompromising minority of the American population answers back to this power – be it through noncompliance, pseudoscience and alternative medicine, or through more conventional political means – to create the communities necessary to sustain this divergent belief system at odds with mainstream science, medicine, and the American government. In order to foster a global dialogue, I will also consider how public health control in Ukraine is reframed in a post-socialist context as a condition of acceptance into the European community.

О. О. Артамонов, студ., ЛНУ ім. І. Франка, Львів

**ОБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНЕ ПРОГРАМУВАННЯ
В КОНТЕКСТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕТОДОЛОГІЇ
НАУКИ РАННЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

1. Методологічні особливості науки Раннього Середньовіччя базуються на принципі цілісності (integritas), найяскравіше осмисленому в наукових працях Герберта Аврілакського, останнього значного західно-європейського науковця, що не прийняв арабський (алгоритмічний) підхід в математиці. Концепт цілісності в даному контексті передбачає якісність числа в протиставі до його кількості (в чому науковці Раннього Середньовіччя з Гербертом Аврілакським на чолі не відступають від поглядів неоплатоніка Плотіна, який підкреслював тотожність співвідношення між "кількісними" числами та платоновими ідолами з одного боку, та "якісними" числами й платоновими ідеями – з іншого боку [Артамонов О. О. Філософсько-світоглядний аспект математики Герберта Аврілакського // Філософські пошуки: вип. І (3) – Л.: 2015. – с. 164]. При цьому, однак, розуміння цілісності (числа чи геометричної фігури) в Герберта Аврілакського відрізняється від підходу Боеція (критиці боецієвого розуміння цілісності геометричної фігури Герберт Аврілакський присвячує окрему працю – "Лист Адельбольдові про причину відмінності між площами рівнобічного трикутника", де античне поняття цілісності релятивізується відповідно до конкретних потреб дослідника [Артамонов О. О. Розвиток наукового світогляду в Ранньому Середньовіччі // "Дні науки філософського факультету-2015". – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2015. – ч.6 – с. 3]. Аналогічне переосмислення поняття цілісності Герберт Аврілакський зробив і в

галузі арифметики, створивши модель абака (рахівниці), яка відрізнялася від своїх античних аналогів через відповідність новому (властивому для Раннього Середньовіччя) розумінню числа, відмінному від античного [там само, с. 3].

2. Увага мислителів Раннього Середньовіччя до релятивного характеру цілісності об'єкта (особливо з урахуванням застосування переосмисленого концепту цілісності для створення нової моделі рахівниці та нового підходу до обчислення геометричних площин) може бути порівняна з сучасною об'єктно-орієнтованою парадигмою в галузі високорівневих мов програмування. Підкреслимо, що йдеться власне про аналогію між такими явищами, як геометрія та арифметика кінця Раннього Середньовіччя – з одного боку, та об'єктно-орієнтованим підходом (далі – ООП) у програмуванні – з іншого. Неважко провести певні паралелі і між абаком Герберта Аврілакського та сучасною електронно-обчислювальною технікою. На нашу думку, на теоретичному рівні ООП є результатом сучасного переосмислення концепту цілісності на загальній базі недоступного Гербертові Аврілакському досвіду арабізованих середньовічних європейських вчених-"алгоритміків", які, з одного боку, акцентували саме кількісний бік числа, а з іншого – досягали ще більше, ніж в Герберта Аврілакського, рівня абстракції, спираючися в обох випадках на алгебру, невідому в християнській Європі до XI століття.

3. Головними принципами ООП є абстракція, інкапсуляція, наслідування та поліморфізм [Buyya R., Selvi S. T., Chu X. Object oriented programming with Java: Essentials and Applications. McGraw Hill, 2009]. Абстракція це принцип, який власне дозволяє створювати цілісні "об'єкти" з окремих даних. Інші три принципи стосуються "можливостей" цих об'єктів: так, за визначенням С. Зикова, "наслідування конкретних атрибутів об'єктів та функцій оперування об'єктами засноване на ієрархії. Інкапсуляція значить "приховування" властивостей та методів всередині об'єкта. Поліморфізм... розуміється як наявність функцій з можливістю даних змінного типу" [Зыков С. Современные языки программирования и .NET. Основы функционального программирования и computer science. Учебный курс. – М.: Учебный Центр безопасности информационных технологий Microsoft МИФИ (ГУ), 2003. – с. 12]. Наведене визначення свідчить про те, що ООП в першу чергу базується на концепті цілісності, релятивізованому, однак, в значно більшій мірі, ніж у працях Герберта Аврілакського. Якщо принципи абстракції та інкапсуляції загалом орієнтовані на забезпечення цілісності об'єкта (шляхом абстрагування дані об'єднуються у власне об'єкт, а в силу інкапсуляції вони ізолюються від інших даних), то принципи поліморфізму та наслідування виконують релятивізаційну функцію: згідно з першим, незважаючи на власну цілісність (і, здавалося б, завершеність), об'єкт передбачає можливість створення інших об'єктів, заснованих на його (інкапсульованих) властивостях, а також роботи наслідуючих об'єктів з даними, тип яких їм ще не відомий – іншими словами, цілісність вихідного об'єкта релятивізується відповідно до прагматичних потреб розробника програми. Ана-

логічним чином, цілісність чисел абаку Герберта Аврілакського релятивізується відповідно до потреби користувача: незважаючи на те, що замість одиничних рахувальних жетонів цей абак використовує жетони з різними цифрами (від 1 до 9), тим самим підкреслюючи якісний характер цифр, числа, утворювані шляхом оперування з цими жетонами, релятивізують цілісність самих цифр, оскільки позиція жетона відносно інших жетонів та загальної площини абаку визначає "кількість" зазначеної на жетоні "якості". Така аналогія між підходами до математичної цілісності в доалгебраїчному Ранньому Середньовіччі та ООП ХХІ століття відкриває нові перспективи для розуміння місця методологічних особливостей науки в контексті окремої доби.

**Л.Н.Богатая, докт. филос. наук,
ОНУ им. И.И.Мечникова, Одесса
libogataya@mail.ru**

ЛОКАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО СМЫСЛОВ И НАБЛЮДАТЕЛЬ СЛОЖНОСТИ

Впервые представления о *локальном пространстве смыслов* развивались автором в контексте развертывания интуиций о многомерном мышлении [Богатая Л. Н. На пути к многомерному мышлению. – Одесса : Печатный дом, 2010. – 372 с.]. Локальное пространство смыслов понималось как некая *совокупность уникальных авторских смыслов*, тесно связанных друг с другом. Для выявления соответствующих смыслообразований необходима предварительная фиксация *терминологического базиса исследования* и обнаружение авторской экспликации этих терминов. Благодаря наличию элементов терминологического базиса и появляется возможность достаточно ясного проявления ключевых смыслов того или иного текста. Обнаруженные и закрепленные смыслы формируют некое специфическое пространство, которое и было предложено называть *локальным пространством смыслов*. Необходимость именно в *пространственной развертке* связана с тем, что в своей пространственной соотнесенности эти смыслы составляют некое *смысловое целое*, позволяющее сонастроиться с **мыслями**, питающими те или иные рассуждения. Метафорически можно выразиться так: работа по выявлению локального пространства смыслов настраивает исследователя на наведения смысловой и терминологической "резкости". Многомерное мышление связывалось со способностью одновременной актуализации и мыслительной обработке достаточно различных локальных пространств смысла. Дальнейшее развитие представленных идей обнаружило новые возможности для их практических приложений.

Одна из таких возможностей связана с применением представлений о *локальном пространстве смыслов* в связи с практикой **прочитывания** одного и того же текста различными исследователями. Понятно,

что невозможно мыслить существование некоего "идеального аналитика", который единожды и во всей полноте сможет понять тот или иной текст, вскрыть всю его смысловую полноту. Подобная невозможность предопределена, во-первых, существованием весьма различных исследовательских задач, соответственно – интенциональных направленностей. Во-вторых, активное развитие языка существенно деформирует смыслы, которые обнаруживаются и эксплицируются с помощью слов развивающегося языка. В-третьих, меняющиеся парадигмальные условия корректируют, и часто весьма значительно, ракурс анализа. Все отмеченное ведет к возникновению весьма различных вариантов исследования одного и того же текста. Все эти варианты можно рассматривать как некое *вариативное множество* или даже *наблюдающую систему* (если воспользоваться термином Э.Морена), состоящую из различных локальных смысловых пространств. Рассмотрение такой системы предстает совершенно новой исследовательской задачей, для разрешения которой могут быть полезны такие конструкты как *наблюдатель сложности*, *наблюдатель второго рода* или *многомерного мыслящий субъект*

Перепрочтение можно понимать не только как обращение к одному тексту различных исследователей, но и как возвращение (рекурсию) к самому себе. Фактически, жизнь каждого – это последовательность ряда рекурсивных обращений: к одной и той же ситуации, теме, проблеме... Тем самым **перепрочитывание** оказывается в ряду важнейших гуманитарных технологий. И эта технология связана с проблемой *рекурсивных саморазличений* [с.10] (здесь и далее будут представлены терминологические постраничные ссылки на работу: [Аршинов В.И., Свирский Я.И. Проблема управления в контексте парадигмы сложности // Философия управления: методологические проблемы и проекты. – М.: Институт философии РАН, 2013. – С. 7-46.]). И вот здесь полезной видится практика *выявления локальных пространств смысла* и прояснения *соответствующих терминологических базисов*. Само представление о локальном пространстве смыслов обретает новые измерения в контексте размышлений о *наблюдателе сложности*, о котором там много в последнее время пишут российские философы В.И.Аршинов и Я.И.Свирский.

Вокруг конструкта **наблюдатель сложности** формируется своеобразное терминологическое гнездо, к которому закономерно отнести термины: *наблюдатель второго рода*; *наблюдатель, производящий различия*; *наблюдатель сложности как конструктор, мета-наблюдатель "второго порядка"* [с.14]; *наблюдатель – проектировщик сложности* [с.9]. При всей близости отмеченных терминов каждый из них схватывает совершенно особый ракурс исследуемого. Так, к примеру, легко представить весьма существенное различие функций *просто наблюдателя сложности*, *наблюдателя* – **проектировщика** и наблюдателя – **конструктора** сложности. Три терминологических выражения – три различные функции. Функция *наблюдателя сложности* более свойственна *многомерно мыслящему* субъекту, который мысленно предваряет будущее конструирование, исходя из своего

собственно внутреннего опыта. Этот опыт проявляется в обнаружении мгновенных гештальтов-связок различных локальных пространств смыслов. В формировании этих связей и манифестируют себя уникальные воля и интуиция этого субъекта.

Тем самым конструкт **наблюдателя сложности** предстает непрерывно развертывающимся, существенно влияющим в своих текущих манифестациях на состояние парадигмы сложности, равно как и сам предопределяется происходящими парадигмальными сдвигами.

Как неоднократно отмечает В.И.Аршинов, в контексте развития представлений о *наблюдателе сложности* актуализируется проблема **сборки наблюдателя сложности**. С нашей точки зрения видится, что в ходе анализа этой проблемы формируются два весьма различных исследовательских направления, связанных с тем, кто о именно осуществляет сборку: а) самоорганизующаяся **система локальных наблюдателей**, которую иначе можно назвать **ансамблем локализованных наблюдателей** (с. 13) или б) **единичный многомерно мыслящий субъект**, которого, на первый взгляд, хочется именовать *мета-наблюдателем*, но подобное именование, скорее всего, не является точным. Но, как бы мы не называли *наблюдателя сложности*, он "должен быть оснащен специальными средствами такого осознания" [с.13]. И в качестве одного из вариантов подобного средства упрощения, укрощения сложности и предлагается рассматривать процедуру выявления *локального пространства смыслов*, которая предстает новой гуманитарной технологией в разворачивающейся гуманитарной технoзволюции.

Брахман Гидеон, доктор философии (PhD – Social Informatics)
gideon@worldpoint.news

НАЧАЛА АРХИТЕКТОНИЧЕСКОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ

В нашем исследовании понятия научная рациональность мы исходим из положения, что истинную задачу науки составляет познание сущности вещей. Научное знание – явное, строго формализованное знание сущности, природно отраженное разумом в системе смыслов в систематической соотнесённости свойств и отношений (рациональности), с необходимостью включает в себя также основания такой собственной рациональности. Научное знание представляет максимум блага и служит человечеству акцептором действия осознания основ своей естественной рациональности и её искусственной саморегуляции. Соответственно мы выделяем сущностное значение научной рациональности в конструировании системы истинных смыслов и с необходимостью определяем научную рациональность как метарациональность, явную рациональность второго порядка, искусство рационализации естественной рациональности.

В поле действия философии науки, вне общей классификационной схемы, произвольно выделены и описаны некоторые отдельные виды и типы научной рациональности. Отсутствие конвенциональной теории определяет проблему демаркации, поиска общего критерия рациональности научного знания. На наш взгляд, решение этой проблемы возможно вне дескриптивного конвенционализма, путем конструирования общей классификационной, параметрической схемы естественной прогностики, в которой разграничение элементов понятия сущности определяли бы разграничение элементов понятия естественной рациональности. Использование метода архитектурного моделирования [Г. Брахман. Архитектоническое моделирование элементов итеративности консолидации информации] позволило нам произвести конструкцию таких понятий в общей классификационной схеме – архитектонике (см. рисунок).

ЭССЕНЦИАЛЬНАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ			
АТРИБУТИВНАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ		МОДАЛЬНАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ	
АКСИОМАТИЧЕСКАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ	ТОПИЧЕСКАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ	МЕТОДИЧЕСКАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ	АСПЕКТИВНАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ

Рисунок – Эссенциальная рациональность.
Архитектоническая схема (фрагмент)

В архитектурной схеме выделен элемент нулевого уровня деления, понятие эссенциальная рациональность – идеал рациональности, обеспечивающий истинность познания сущности вещи в природной целостности и полноте её ноуменальных и феноменальных признаков. Первый уровень деления схемы выявил понятие атрибутивной рациональности, отражающее естественную упорядоченность вещи самой по себе, её свойств, соотносенных разумом, обеспечивающей истинность знания естественной науки; и понятие модальной рациональности, отражающее многообразие и противоречие ситуативного познания сущности вещи в её явлении для нас, обеспечивающей истинность знания как субъективную распределённость в парадигме прикладной науки. Философские исследования отвечают критерию атрибутивной рациональности и философия с необходимостью является истинной естественной наукой. Второй уровень деления схемы выявил понятия аксиоматическая рациональность и топическая рациональность как видов атрибутивной рациональности; понятия методическая рациональность и аспекттивная рациональность как видов модальной рациональности. Понятие аксиоматической рациональности отражает сущностное свойство вещи в соответствии с её неотъемлемым, образующим принципом, естественным положением, и обеспечивает истинность познания в точных науках. Понятие топической рациональности опре-

деляет познание сущностного свойства вещи в соответствии с занимаемым ею естественным местом, что обеспечивает истинность познания в фундаментальных науках. Образцы научно-познавательной деятельности современной физики не удовлетворяют критерию топической рациональности и, в таком виде, физика не может быть отнесена к фундаментальным естественным наукам. Существует единственный артефакт естественной науки, отвечающий критерию топической рациональности – периодическая система химических элементов, естественная прогностика которой корректно определяет свойства ненаблюдаемого элемента (ноумена) по занимаемому им естественному месту в системе. На наш взгляд, разработка архитектоники, естественной классификации элементарных частиц обеспечит истинность исследований в естественной науке и является перспективным направлением развития истинной физики.

Выделенное понятие модальной рациональности позволяет переосмыслить проблему соотношения субъекта и объекта, взаимоисключая их в процессе познания морфологической сущности феноменов. Субъект – суть способ, метод, средство передачи смысла вещи; объект – аспект, один из видов существования вещи для нас, единичная сторона проявления её сущности. Понятие модальной рациональности делится на понятие методической рациональности, критерия истины в теоретической науке и понятие аспективной рациональности, обеспечивающей истинность познания формы проявления и обнаружения некоторой ситуативной сущности в эмпирической науке. Опыт – суть познание единичного [Аристотель. Метафизика], истинность опытного познания сущностного смысла вещи обеспечивается рациональным выбором аспекта, в одном из которых открывается вещь для нас. Истинность нашего исследования обеспечивается новым типом научной рациональности, чисто априорной, искусственной рациональностью второго порядка, которую, в соответствии с её сущностным свойством, мы называем архитектурической рациональностью. Архитектоника – искусство построения систематического единства, в котором обыденное знание становится наукой, есть учение о научной стороне наших знаний [И. Кант. Критика чистого разума]. На наш взгляд, именно кантовское представление архитектоники сущности называет вид научной рациональности отражающий всеобщность и необходимость самоочевидных истин разума.

М. М. Ведмедєв, докт. філос. наук, СумДПУ, Суми
vedmedev2009@yandex.ua

АБРИСИ НАУКОЄМНОГО МАЙБУТНЬОГО

Вираз "наукоемне майбутнє" разом із зворотами "наукоемні технології", "наукоемна продукція", "наукоемний бізнес", "наукоемна галузь" і так далі часто зустрічається на сторінках літератури. Настання такого май-

бутнього фахівці пов'язують з впровадженням високих технологій, розвитком комп'ютерингу [Маріогло Р.В. Сучасні парадигми комп'ютерингу та наукоємне майбутнє // Мультиверсум. – 2010. – Вип. 7 (95) – С. 32 – 43.], сенсорній індустрії [Стриха М. Сенсорная индустрия – путь в наукоёмкое будущее Украины? [Электронный ресурс] / М. Стриха, В. Литовченко. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/SCIENCE/censornaya_industriya_put_v_naukoemkoe_budushee_ukrainy.html] та іншими речами. Пишуть як про найширші можливості, які відкриваються перед людством, так і про очікувані серйозні негативні наслідки [Лукьянец В. С. Гуманизм и ирония будущего [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://transhuman.ru/en/node/589>]. При цьому теза про те, що прийдешне буде саме наукоємним [Лукьянец В. С. Наукоёмкое будущее. Философия нанотехнологии // Практична філософія. – 2003. – № 3. – С. 10–27.], сприймається як само собою зрозуміла.

Нам вже доводилося говорити про сумнівність подібних уявлень, обумовлених установками наукоцентризму. А. І. Ракітов окреслює критерії, яким має відповідати суспільство, засноване на знаннях ("knowledge-based society" – KBS). Це такі суспільства, "які виробляють усі необхідні для життєдіяльності і розвитку наукові знання, високі технології, наукоємні артефакти і послуги й які живуть в основному за їх рахунок" [Ракітов А. І. Регулятивный мир: знание и общество, основанное на знаниях // Вопросы философии. – 2005. – № 5. – С. 91]. Інші ж типи соціумів різною мірою імпортують знання і технології, експлуатують власні природні ресурси. Істотною тут є дві обставини. З одного боку, сама наявність знань ще не є підставою для віднесення суспільства до першої категорії: необхідна здатність їх генерувати. А з іншого боку, в KBS мають домінувати наукові знання. Цей дуже жорсткий, на думку самого ж А.І. Ракітова, критерій, що не дозволяє жодне з існуючих суспільств віднести до категорії KBS. Хоча з певними обмовками зразку відповідають США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Японія. Ці держави порівнюються з Фінляндією, яка є лідером за насиченістю інформаційно-комп'ютерними технологіями на душу населення ("інформаційне суспільство").

Звідки ж виникає упевненість в прийдешньому домінуванні саме наукових знань? З одного боку, вірогідно, із загальних міркувань про найважливіше значення науки для розвитку сучасного суспільства. А з іншої – з уявлень, запозичених з економіки. Йдеться про стрімке зростання маси наукоємної продукції, що виробляється. Іншими словами, мова йде про відомі економічні розрахунки, які доводять, що в створюваних продуктах і послугах об'єктивуються всі зростаючі обсяги наукових знань, які й визначають основну частину створюваної вартості. Але саме це уявлення і виявляються проблемними. Проблемними в тому плані, що отримати однозначну відповідь на користь даної або протилежної точки зору виявляється вельми складно. Можна приводити різні пояснення і аргументи. Є всі підстави звернути увагу на тих з них, які спираються на емпіричні дослідження.

У США в 1960 році був здійснений оригінальний проект, що отримав назву Hindsight (Приціл). Його мета полягала в тому, щоб з'ясувати, наскільки виправданими є витрати на фундаментальні дослідження в розробці новітніх типів озброєння. Протягом восьми років тринадцять груп учених й інженерів вивчали близько семисот технологічних новацій в системі виробництва озброєнь. Результати проекту виявилися вражаючими. Виявилось, що 91% новацій мали як своє джерело не науку, а попередню технологію і лише 9% – досягнення у сфері науки. Причому, з цих 9% лише 0,3% можна було охарактеризувати як що мають джерело в області чистої, фундаментальної науки. Результати проекту Hindsight, таким чином, свідчили, здавалося б, на користь того, що фундаментальна наука не має відношення до застосувань і технологічних розробок. Зазначені обставини, а також чинники, про які не згадується в даному повідомленні, іноді призводять до того, що серед фахівців поширюються думки, що на зміну науці приходить інший тип інтелектуальної діяльності, зокрема, "дослідження", в розумінні Б. Латура [Latour B. From the World of Science to the World of Research? // Science – 1998. – Vol. 280. – Issue 5361. – P. 208 – 209.].

Проте, не все так однозначно. Прихильники академічної науки здійснили альтернативне проекту Hindsight дослідження, поставивши перед собою завдання з'ясувати роль, яку відіграє фундаментальна, незацікавлена наука в технологічних інноваціях. Даний проект отримав назву Technology in Retrospect and Critical Events of Science (TRACES). У ракурсі, що радить, були проаналізовані ряд технологічних новацій, серед яких були такі знакові винаходи 20в. як електронний мікроскоп, відеоманітофон, ферромагніти тощо. Результати досліджень показали, що всі винаходи мали своїм джерелом базисні дослідження, при цьому чисті незацікавлені дослідження склали 70%, базисні зацікавлені (mission oriented) дослідження 20%, і лише 10% – прикладні розробки. Іншими словами, результати проекту TRACES нібито свідчили проти висновків, зроблених за результатами проекту Hindsight.

Намагаючись яким-небудь чином узгодити згадані суперечливі дані, дослідники пропонують наступне пояснення. Наука і технологія трактується як два незалежних різновиди дослідницької діяльності [Мамчур Е.А. Фундаментальная наука и современные технологии // Вопросы философии. – 2011. – N 3. – С. 80 – 89.]. Розвиток науки базується на досягненнях попередньої науки; розвиток технології – на попередній технології. І лише в особливих ситуаціях відбувається їх інтенсивна взаємодія. В процесі цієї взаємодії вони взаємно збагачуються; їх традиційний причинний зв'язок може перевертатися: вже не наука живить технологію, а технологія ставить перед наукою завдання і сама виступає джерелом розвитку науки; потім, коли основні проблеми вирішені, потреба в їхній взаємодії зменшується, і вони знов починають розвиватися відносно незалежно.

В світлі викладеного вище однозначний прогноз щодо очікуваного наукоємного майбутнього (маючи звісно на увазі, що прийдешне буде

відповідати своїй назві) представляється позбавленим достатніх підстав. Слід обмежитися слабкішим твердженням. А саме: знаніємність різноманітних вироблюваних артефактів має стійку тенденцію до зростання. Але при цьому питання про питому вагу власне наукових досягнень в процесі їх створення залишається відкритим.

*О.Е. Гончарова, канд. техн. наук, ОНПУ, Одесса
goncharova.olga_@mail.ru*

МАКРОМОДЕЛИРОВАНИЕ ПОВЕДЕНИЯ СИСТЕМ РАЗНОГО КЛАССА В АСПЕКТЕ ПОСТНЕКЛАССИКИ И ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ

Несмотря на множество подходов к исследованию сложной макросистемы типа [B–A–C], на сегодняшний день проблема безопасности дорожного движения не решена и остается актуальной. Впервые акцентируется внимание на проблеме методологического подхода к исследованию сложной макросистемы типа "водитель-автомобиль-среда" [B–A–C] (при решении вопросов конструирования автомобиля и безопасности дорожного движения (КАиБДД)) с позиций постнеклассики. Главной идеей исследования является исследование макросистемы "водитель-автомобиль-среда" [B–A–C] с учетом того, что в нее входят системы разного класса. В терминах постнеклассики – это открытые линейные системы (автомобиль); открытые нелинейные человекомерные (В.С.Степин) и психомерные самоорганизующиеся системы/среды (И.В. Ершова-Бабенко) (человек/водитель); открытые нелинейные самоорганизующиеся (природа). В работе выдвигается гипотеза о влиянии класса системы на безопасность и необходимости учета степени соответствия/несоответствия систем разного класса, входящих в макросистему [B–A–C], предлагается новый методологический инструмент – концептуальная модель психосинергетики "целое в целом" [Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. (Концептуальная модель). – Винница: NOVA KNYHA, 2005. – 360с.] как наиболее адекватная в методологическом аспекте.

Существующие методологические подходы позволяют исследовать сложную макросистему [B–A–C] с позиций **структурного** (исследование внутреннего строения системы, расчленение объекта изучения на части для выявления закономерностей процесса упорядочения элементов в системе, анализ характера и специфики связей между элементами) или **функционального** (исследование и выявление особенностей функционирования систем без учета структуры системы для обнаружения функциональных зависимостей между входными и выходными параметрами системы), **кибернетического** (исследование системы на основе принципов кибернетики с помощью выявления прямых и обратных связей, изучение процессов управления и рассмотрение элементов системы как неких "**черных ящиков**") или **комплексного** (исследова-

ние сложных объектов с учетом как внутренней, так и внешней среды организации) подходов. Принципы, представления, инструменты из этих подходов предлагают исследовать отдельно автомобиль, человека-водителя и окружающую среду. **Системный** подход **позволяет изучать объекты любой природы как системы:** целостного комплекса взаимосвязанных элементов, совокупности взаимодействующих объектов, совокупности сущностей и отношений. Особенность системного подхода обусловлена тем, что рассмотрение объекта как системы означает рассмотрение его только в определенном отношении, в том отношении, в котором объект выступает как система. **В результате познаем не систему, а ее отдельные стороны.** Многоуровневая система связей, основной принцип – **"чем сложнее, тем точнее"**, **мягко говоря, не является конструктивным**

Синергетический подход позволяет раскрыть процесс становления нового, акцентирует внимание не на системах, элементах, структурах, а на взаимодействиях, исходит из первичности неустойчивости, хаоса и трансформаций, выводящих на устойчивость.

Это дало толчок в разработке нами такого вопроса как методология исследования взаимодействия систем разного класса, таких, как, например, человек/водитель – нелинейная открытая самоорганизующаяся среда/система, психомерная, с одной стороны, и автомобиль – линейная закрытая система, с другой, природная среда – нелинейная открытая самоорганизующаяся, но не человекомерная, а природомерная, с третьей [И.В. Ершова-Бабенко, О.Е. Гончарова. Макромодель "водитель-автомобиль-среда" и проблема взаимодействия систем разного класса в аспекте концептуальной модели психосинергетики "целое в целом" // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. – 2015. – Вип.10. – С. 52–58.]. В этом и заключается проблема поиска методологического подхода к исследованию и проектированию автомобиля и всей системы [B–A–C], поскольку ни один из подходов не учитывает разноклассности систем, которые образуют макросистему [B–A–C].

Степень адекватности/неадекватности или согласования/рассогласования классности систем, входящих в макросистему [B–A–C] становится критерием оценки критической разности [Ilya Prigogine, Isabelle Stengers. ORDER OUT OF CHAOS. Man's new dialogue with nature.–Heinemann.–London.–1984.–430p.] /критического порога адекватности, а, следовательно, безопасности/травматичности и ресурсосбережения.

Это позволяет привлечь следующие разработки:

1) трехуровневая модель – макротеоретический, теоретический и практический уровни вместо двухуровневой – теория и практика;

2) методология психосинергетики в исследовании психомерных сред (ПС) как открытых нелинейных самоорганизующихся (ОНС), рассматриваемых с позиции концептуальной модели "целое в целом" и

3) возможности ее практического применения, показавшие продуктивность новой концепции для исследования и моделирования сложных систем, в функционировании которых присутствует (участвует) человек, с одной стороны, и автоматизированная система, например, автомобиль, с другой, и окружающая среда, с третьей;

4) концепция "целое в целом" (или "среда в среде"), каждая из которых или одна являются нелинейной; тогда в первом случае мы получаем "уникальное явление" – соединение нелинейных сред с линейной системой.

Новизна постановки проблемы, таким образом, выступает в том, что акцентируется и методологически раскрывается определенная несовместимость в рамках макросистемы (О/водитель-З/автомобиль – О/среда) входящих в нее систем по показателям принадлежности к подклассу и критической разности в поведении сложных систем разного подкласса. Возможное **сопряжение** или **спряжение** этих разных логик рассматривается как определяющий источник снижения безопасности (увеличение смертности водителей, независимо от уровня экономического развития страны) и источник углубления экологической проблемы (разрушение автомобилей, свалки).

Т. В. Горбатюк, канд. філос. наук, доц., НУБіП України, Київ

ТЕХНОЛОГІЇ МАЙБУТНЬОГО: СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ

Сучасний світ, соціум, наука постають системою, постійно змінюються та еволюціонують. Відкриття або ж впровадження певної технології в одній сфері суспільства спричиняють активний вплив на всю систему, оскільки всі її частини взаємопов'язані.

Здобутки фундаментальної та практичної науки ХХІ століття дають неймовірні можливості сучасному людству. Вони не тільки кардинально перетворюють світоглядний ландшафт людського існування, а й дають реальні важелі впливу для вирішення проблем, з якими зіштовхується соціум сьогодення.

Наука ХХІ століття завдяки своїм досягненням грандіозно перетворює світогляд людини та суспільства в цілому. З одного боку, сучасна наука дає можливість та шляхи подолання тих проблем, які постали особливими реаліями соціуму ХХІ століття, а з іншого – ввергає людину в стресовий стан від невизначеності та можливих наслідків використання сучасних досліджень та відкриттів [1, 2].

Сучасні інформаційні стрічки як в засобах масової інформації, так і в мережі Інтернет рясніють від гучних заголовків в науковій сфері. Особливо це притаманно сучасній практичній науці, починаючи від претензійних заяв І. Маска про початок колонізації Марса в 2020 році, проривів у створенні штучних, а інколи вирощених органів із власних стовбурових клітин пацієнтів, до заяв про створення кардинально нових технологій в сучасній електроніці та її перехід на наступний рівень розвитку.

Дані заголовки в більшості не є голосливими. Ілюстрацією цього може слугувати розвиток та впровадження програм освоєння навколоземного простору NASA, ESA, китайського національного космічного управління та агентств і організацій, які займаються проблемами освоєння космосу інших держав. Крім того, є досить цікавими та результативними програми дослідження навколо марсіанського простору і самої планети Марс. Цікавим є пожвавлення дискусій щодо можливості колонізації червоної планети після виходу на екрани американського науково-фантастичного фільму "Марсіанин", знятого Р. Скоттом за однойменним романом Е. Віра, які супроводжувалися здійсненням експериментів науковцями-активістами, в яких вони намагалися повторити та перевірити чи дійсно можливо виростити врожай на ґрунтах, схожих за своїм складом на марсіанські. Крім того, слід згадати про грандіозні плани Китаю та Російської федерації в найближчі десятиліття побудувати свої бази на Місяці.

Доволі цікавими є отримані результати та подальші перспективи досліджень сучасної науки щодо створення і/або вирощування штучних органів. Так, американським вченим вдалося в лабораторних умовах виростити людські легені і на даний момент дослідники намагаються перевірити чи дійсно можливо виростити легені для досліджень свиням. В той же час неодноразово звучали повідомлення про створення штучної підшлункової залози, імплантів, які можуть рости разом з організмом пацієнтів, яким вони вживлені, а також 3-D друк штучних судин.

Але ще більш цікавим напрямом розвитку сучасної науки є розвиток електронних та цифрових технологій. Однією з основних складових їх розвитку є мемристорна технологія.

У 1971 році американський фізик Л. О. Чуа з Каліфорнійського університету висунув гіпотезу, згідно якої повинен існувати четвертий базовий елемент електронних схем, який би описував взаємозв'язок магнітного потоку з зарядом. Такий елемент неможливо скласти з інших базових пасивних елементів, хоча вже тоді його можна було змоделювати за допомогою комбінації активних елементів, наприклад, операційних підсилювачів.

Вже вивчені властивості мемристорів дозволяють говорити про те, що на їх основі можна створювати комп'ютери принципово нової архітектури, які за своєю продуктивністю значно перевищать напівпровідникові. Сучасні комп'ютери побудовані на базі архітектури фон Неймана: зберігають дані та програми в пам'яті машини в двійковому коді, причому обчислювальний модуль відділений від пристроїв зберігання, а програми виконуються послідовно, одна за одною. Прогресивна в середині минулого століття архітектура сьогодні вже не відповідає вимогам, що пред'являються до комп'ютерної техніки: програми стали набагато складнішими, а обсяги оброблюваних даних виросли на порядки, а то й в десятки порядків.

Комп'ютер на базі мемристорів може стати суттєвим кроком вперед, оскільки він здатний моделювати роботу людського мозку, в якому немає

якогось єдиного центру збору та обробки інформації. Кожен блок отримує, переробляє і передає в інші блоки, на м'язи, органи чуття свої масиви даних, нікчемні в порівнянні з усім обсягом інформації, що надходить.

У мемристорному комп'ютері паралельно і незалежно один від одного працюють безліч модулів, а можливість запам'ятовувати і оперувати необмеженою безліччю значень означає, що виконувані програми не обмежені двійковим кодом. Більш того, стануть в принципі непотрібними окремі апаратні компоненти комп'ютера – процесори, відеочіпи, пам'ять і жорсткі диски; машина буде архітектурно однорідним пристроєм, де одночасно будуть зберігатися всі дані і проводитися всі операції з ними.

З огляду на те, що до серійного виробництва мемристорів за прогнозами вчених залишився буквально один крок, дуже може бути, що саме мемристорний комп'ютер стане проміжним ступенем на шляху до квантового комп'ютера.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що наука ХХІ століття здатна кардинально змінити соціокультурний космос людства, особливу роль в перетвореннях відіграє розвиток електронних та цифрових технологій, оскільки саме ця сфера технологій проникає та активно впливає на становлення сучасного суспільства. Існуючий шквал наукових відкриттів та впровадженнь інноваційних технологій в життя людини інформаційної епохи невпинно несе її до переходу на принципово новий рівень сприйняття оточуючого світу та місця в ньому людини.

И. В. Ершова-Бабенко, докт. филос. наук, проф., МГУ, Одесса
chokaiv@gmail.com

ЯВЛЕНИЕ "НЕУЧТЕННОГО ПРОДУКТА/СУБЪЕКТА"

Основной признак психомерной среды, выделенный психосинергетикой, состоит в том, что в одних проявлениях она является продуктом психической деятельности при жизни человека, т. е. его системы психической реальности, в других – продуктом функционирования гиперсистемы/среды психики в целом (например, уровень культуры). Соответственно, психомерные среды могут быть разного масштаба, мерности и качества (например, результатом творчества двух авторов или традиции целой нации). В том числе эти среды часто представляют собой то, что мы называли "неучтенный продукт/субъект". Например, это может быть продукт/результат взаимосвязей, взаимоотношений людей, их психической деятельности и под., но результат, который обычно неочевиден и не учитывается при планировании, анализе, оценке происходящего или произошедшего. Почему? Традиционно учитываются факты, события, участники, время и место действия, само действие, отношение между А неучтенный продукт – это результат отношений между ... При определенных условиях (характере отношений) неучтенный продукт может быть/стать активно влияющим на происходящее и

тогда это неучтенный субъект. Неучтенным продуктом или субъектом может оказаться и сам масштаб взаимосвязи, взаимоотношений, наконец, их композиция и ее масштаб – макрокомпозиция (как вышележащий уровень, влияющий на нижележащие (Ершова-Бабенко, 1993; 2008)).

Психомерные среды/системы (ПС) рассматриваются в психосинергетике как производные от системо-/средообразующей функции психики человека в разных ее фазах. В концептуальном плане – это гиперсистема/среда синергетического порядка (ГСП) с фазовой человеко-информо-пространственно-временной структурой – прижизненная, до- и послежизненная фазы, межфазовым "человеко-информо-пространство-временем" и явлением фазового/межфазового перехода нового типа, неравновесным фазовым переходом. При рассмотрении ПС мы исходим из понимания психики как природного (природа понимается в широком смысле – и как природа Земли и как природа Космоса) специфического сверхсложного явления. В методологическом плане и постнеклассической терминологии она представлена как открытая нелинейная самоорганизующаяся среда синергетического порядка (ОНС). Подобная среда (явление) выражена подвижной совокупностью структур, фазовых и межфазовых состояний различных самоорганизующихся существностей и процессов. (В постнеклассической литературе присутствует и термины "структура-аттрактор", "состояние-аттрактор"). Различаются их виды, уровни, измерения (мерность) и природа, фазовые переходы нового типа (последние выделены Пригожиным).

В определенном масштабе и состоянии, на определенной стадии существования допустима целостность подобного явления. Явление психики и ПС рассматриваются через множество таких измерений как информационные и энергетические, индивидуального и транслиционного коллективного бытия и становления, субстратные и процессуальные, соотносимых с уровнями живого, неживого и виртуального. Также они рассматриваются сквозь призму концептуальной модели "целое в целом"/ "целое-в-целом", (включая нелинейность), концепции осевого человеко-информо-пространственно-временного центрирования.

В психосинергетике предпочтение отдается термину "среда", поскольку термин "система", восходя к его определению Берталанфи (30-е гг. XX в.), по-прежнему сохраняет значение целого и его части, а психика рассматривается нами с позиций "нелинейное целое в нелинейном целом", а также, поскольку понятия "система" ассоциируется с явлением ставшего, а среда – с явлением становящегося.

В рамках психосинергетического представления психики *явление и понятие "психомерная среда"* подразумевает продукт, результат психической деятельности как отдельного человека внутри и вне себя, так и группы людей в разном масштабе, вплоть до гео- и космоцивилизации, и также ее, этой группы, внутри и вне себя. В градации этих сред, в соответствии со структурой ГСП, выделен класс прижизненных психомерных сред. Он соотнесен с живущими людьми. Таким образом, этот класс характеризует наличие живого человека (в другом аспекте, живо-

го бионосителя), т. е. эти среды возникают при жизни человека, он их производит/создает (может быть сопряжено и с понятиями В. И. Вернадского "биосфера", "биомасса"), воспринимает, оценивает, использует и т. д. Для этих сред правомерно учитывать все, что соотносится с функционированием организма, физиологических и нейрофизиологических процессов, т. е. речь идет об активном участии уровня телесности и соответствующих знаний. Определяющую, принципиальную роль в психосинергетическом понимании ПС играет явление и понятие самоорганизации (ее типов), а также неравновесности и крайней. С этих позиций самоорганизующиеся структуры и сильно (крайне) неравновесные состояния могут становиться и становятся параметром порядка, системо- и переходоформирующим фактором на разных уровнях.

Таким образом, мы не обращаем внимания на "неучтенный продукт/субъект", который действует на нас более активно, чем мы предполагаем, а вообще-то мы, как правило, и не думаем об этом. В литературе я не встретила упоминания, что вообще это существует и это надо учитывать. Мои теоретические размышления и мой практический опыт и даже экспериментальные исследования уже показали, что этот продукт существует, он обладает способностью воздействовать. Его производим не мы с вами в прямом смысле, а опосредовано его производит вектор наших отношений. Кроме обозначенных отношений есть еще уровень отношений, когда я рассуждаю сама с собой, происходит взаимоотношения с моими знаниями. Эти отношения внутри психомерной среды тоже могут быть активны, самостоятельны и неуправляемы. Таким образом, явление "неучтенный продукт/субъект" существует и его необходимо учитывать.

С. В. Капко, студ., ЧНУ імені Юрія Федьковича, Чернівці
svitlana.kapko@mail.ru

МОЖЛИВОСТІ І МЕЖИ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ: ЛОГІЧНІ Й ФІЗИЧНІ ГРАНІ ПРОБЛЕМИ

"Якщо я припушу, що навколо Сонця по орбіті між Землею і Марсом літає порцеляновий чайник, ніхто не зможе спростувати, надто ж якщо я акуратно додам, що він настільки маленький, що його не можуть побачити навіть найпотужніші телескопи" – цими словами відомий логік, математик і філософ Бертран Рассел хотів сказати, наскільки непросто довести чи спростувати те, чого не можна побачити, чи навіть помислити. Втім, жага знань не знає меж, тож яку б ідеальну теорію ми не відкрили, настільки б далеко не зайшли в прогресі нашого пізнання, ці слова завжди будуть наштовхувати на думку – потрібно переписати формулу заново і пошукати чайник на іншій стороні орбіти, або ж створити потужніший телескоп. Наука більше не ставить кордонів у пізнанні людиною світу. На наш погляд, це найбільша її заслуга на даний момент.

Механістична картина світу була першою власне науковою моделлю фізики. Адже до того, ні Арістотель, ні Р.Бекон, ні інші філософи, які займалися науковим, зокрема фізичним пізнанням, такої моделі не запропонували. Вчених же в сучасному розумінні (як в тому числі представників окремого соціального інституту) ще не було – вони з'явилися вже після доби Наукової революції XVII ст. Механістична картина світу функціонувала як загальнонаукова. Методи фізики, детермінізм і "повна доказовість" стали мірилом науковості. Водночас абсурдною була, побудована на цій картині світу ідея соціолога Фур'є який вважав, що можливо відкрити закон, на зразок закону всесвітнього тяжіння, який описує всі взаємодії людей, тільки це буде тяжіння не за масами, як у фізиці, а за пристрастями. Причиною цієї і подібних неадекватних теорій була тяга до визначеності, встановлення меж, систематизації і, можна сказати, безпеки. У коконі усталених стереотипів (у даному випадку критеріїв науковості) людина почувається в безпеці. Страх перед новим не дає засумніватися у прийнятих законах. Цей страх часом набуває дивних форм.

Я.Хінтikka написав твір "Рациональность, логика и її межі" [Хинтикка Я. Рациональность, логика и ее пределы: <http://iphras.ru/uplfile/root/biblio/2012/rationality.pdf>] В ньому він намагається представити раціоналіста як персоніфікацію парадокса раціональності. Для цього він вибрав Геделя – великого раціоналіста у полоні параної, який зокрема боявся холодильників і батарей, помер же від "недоїдання та виснаження", індукованих "розладом особистості". Все життя він шукав безпечне місце. У буденності це Конституція США, а у логіці – теорія Цермело-Френкеля. Якби він був сміливішим і застосував логіку математиків, то пішов би далі Фреге. Мова йде про теорію множин Цермело-Френкеля. Гедель і Коген показали, що важливі питання теорії множин не можуть бути ні доведені, ні спростовані в межах цієї теорії. Проблема була у незавершеності логіки Фреге: об'єкт вищого порядку розглядався так само, як і першого; він не зміг представити функцію кванторів, яка вказувала б на взаємозв'язок між змінними. Арифметика аксіоматизується, але при використанні логіки математиків, зараз відомої як IF-логіка. Гедель звузив сферу використання відношень логічного слідування. Як наслідок, ми завжди можемо визначити за допомогою фінітної формальної процедури чи є вивід валідним. Не потрібно шукати способи виводу, оскільки можна обмежитися замкнутою частиною логіки. Залишитися тим самим у рамках добре відомої системи. Логіка Фреге є правильною, якщо розглядати її у логіці 1-го порядку. Але при застосуванні логіки як базової виникають парадокси. Таким чином Хінтikka показав, що за останні вісімдесят років розвитку логіки і математики не було поставлено жодних обмежень для логіки, математики, аксіоматизації і людського розуму. Цей розвиток показав, що більше ніж сто років філософи і логіки опиралися на помилкову логіку, що вони занадто довіряли зокрема комп'ютеризації логіки, що виявлялось далеко не завжди доречним. Натомість менше розумові людському, якому якраз довіряти можна і треба. Саме в цьому гуманістичний

пафос можливостей раціональності і, як наслідок, ймовірного дедалі більшого додання меж наявного нині пізнання світу.

Навряд чи знайдеться фізик, який би спокійно, без зміни інтонації і активних жестів розповідав про парадокси у фізиці, неважливо, чи це молодий викладач чи шкільний вчитель з двадцятилітнім стажем. Ця наука повна незвичних і, навіть, фантастичних ідей, які по аудиторіях і класах всього світу лунають з уст захоплених фізиків. Однією з таких ідей є теорія струн. Все почалося з відкриття "принципу невизначеності" – субатомні частини ведуть себе не так як речі макросвіту, де діє проста гравітація, адже не можна сказати де знаходиться частинка і який її момент імпульсу. Загальна теорія відношення описує гравітацію. Квантова механіка описує три інші сили: сильна ядерна взаємодія, електромагнетизм і слабка взаємодія. Три останні мають спільну природу, а гравітацію до них приєднати так і не довелося. На це претендує теорія струн, яка вимагає десять вимірів. У 1973 р. була описана частинка без маси, якої немає у природі. Припустимо, що струни у мільярди і мільярди разів менше атома, протони якого складаються з кварків. Вчені вважають, що кварки складаються з вібруючих ниток енергії. Згідно з теорією струн додаткові виміри визначають точне значення фундаментальних констант. Одні форми вимірів змушують вібрувати визначеним чином і утворюють фотон, інші ж вібрації породжують електрон. Про будову Всесвіту ми знаємо так само мало як про будову мозку. Фізика доклала чимало зусиль, щоб позбутися суперечностей і створити найправдоподібнішу картину світу. Проте у порівнянні з космосом, ми ще зовсім юні. Наші технічні можливості обмежені, на відміну від розумових. Тому можна сказати, що немає меж логічного мислення. Теорія струн, чорна діра, низка інших сучасних гіпотез і теорій – щодо них важко щось довести в силу обмеженості відомих нам фізичних законів. Але хіба людина вперше створює раціональні теорії без достатніх емпіричних даних? Скільки разів вони виявлялися пророчими? Логіка досить древня наука. За час її існування логіки не раз помилялися, але все-таки знаходили правильні рішення. Це тільки доводить, що вона розвивається і має майбутнє. Щодо можливостей нашого мозку, то тут складно щось сказати. Психологія – доволі молода наука і вона ще не встигла поставити рамки пізнавальних можливостей людини. Раціональність є можливо найбільшою цінністю людини. У всякому разі без неї неможливі свобода, творчість, мораль. З нею пов'язане повноцінне розуміння людської природи і її майбутнього.

НАУКА ПРО СВІДОМІСТЬ ЧИ ФІЛОСОФІЯ СВІДОМОСТІ?

Завдання створення нової науки про свідомість, яка не зводиться ani до психології, ani до нейрофізіології, очевидно на часі, однак його остаточно завершення – це питання скоріше десятиліть, aniж найближчих років. Уже сьогодні сотні лабораторій, більшість з яких розташовані у США та Західній Європі, працюють над конкретними завданнями, які стосуються свідомості, як от розпізнавання образів, чи породження мовлення, психогенезу немовлят чи когнітивної етології ссавців. Але відсутність спільної теоретичної платформи не дозволяє інтегрувати результати їх діяльності до спільної наукової парадигми. Жодна комплексна система, така, як мова, не може розглядатися в ізоляції, безвідносно до решти когнітивного апарату, що змушує сучасних дослідників визначатися і стосовно настільки філософських понять, як свідомість, як у сенсі *consciousness*, так і *mind*. Відповідно, доки єдиної інтегрованої науки про свідомість досі не існує, її місце може з успіхом посісти *Philosophy of Mind* як міждисциплінарний проект, близький за змістом до когнітивної науки. Остання спрямована на проблеми пізнання і значно більш прив'язана до еволюційної біології, натомість *Philosophy of Mind* має на меті пояснення свідомості і розуму загалом і в цілому, найближчою до неї науковою цариною наразі є комплекс нейронаук.

Золотою добою нейробіології вже спробували охрестити вчені 21-е століття. Підставою для такого прогнозу (оскільки йдеться переважно про прогнозування майбутнього), є насамперед методологічна революція, пов'язана із застосуванням методів, які дозволяють отримувати інформацію про діяльність активного мозку у режимі живого часу (МРТ, фМРТ, ПЕТ, ЕЕГ). Наявного емпіричного матеріалу вже зараз достатньо для того, щоб виділити мозкові кореляти для багатьох ментальних станів. Водночас, значна частина висновків, зроблених вченими на підставі отриманих даних про каузальний характер ментального та фізичного у фізикалістському руслі, дуже часто є слабо теоретично обґрунтованими і надто безапеляційними. Так, передчасними і почасти помилковими за рівнем абстракції є висновки щодо заперечення свободи волі на підставі експериментів, розпочатих Б.Лібетом і продовжених різними дослідниками, зокрема, і К.Фрітом [Frith, C. (2007) *Making Up the Mind: How the Brain Creates Our Mental World*. Oxford: Blackwell Publishing]. Ще більше спекуляцій викликає тема ролі генів після праць Р.Дукінза та інших неодарвіністів, внаслідок широти застосування – включно з питаннями моралі і етики [Лоренц К. Агрессия. Так называется зло. – М.: Издательская группа "Прогресс", 1994; Докинз Р. Эгоистичный ген. – М.: Мир, 1993]. Нейроетика від розгляду індивідуальних форм поведінки поступово виходить на рівень соціального, зокрема п'яснення ціннісно маркованих соціальних форм поведінки. Так, широкий

резонанс викликала гіпотеза "Е-сидрому" (evil syndrome), покликана пояснити феномен масових вбивств, здійснених на ґрунті расової, етнічної чи релігійної ненависті. Натомість деякі категоричні висновки Діка Свааба у монографії "Ми є наш мозок", що стосувалися тем, які зазвичай неоднозначно сприймаються суспільством, наприклад, гомо/гетеросексуальної орієнтації, викликали обурення і протести [Сааб, Д. Мы – это наш мозг. От матки до Альцгеймера. – СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2013. – 554 с.] Гострота соціального виміру зазначених тем посилюється тим, що висновки нейросоціобіології часто транслюються і на освітній рівень (зокрема, рекомендації щодо корекції поведінки підлітків, виходячи з інформації про нерозвиненість ділянки префронтальної кори, що відповідає за контроль емоцій і прогнозування наслідків), і на правовий рівень (прецеденти неосудності у доволі специфічних з точки зору філософії свідомості ситуаціях описані у працях Д. Іглмена [Eagleman, D. (2015) The Brain: The Story of You. N.-Y.: Pantheon Books]). Досі думку науковця-фахівця стосовно мозку розглядали у таких типово "гуманітарних" питаннях як мораль чи право переважно для розмежування норми і відхилення від неї фізичної, біологічної природи, наприклад, для того, щоб розмежувати хворобу чи патологію і здоров'я, статі і гендеру тощо. Нині ж "норма" у контексті свідомості стає предметом наукового визначення, і у цьому контексті відчутна потреба специфічно філософського підходу, однак без традиційного пуризму.

Особливо очевидною є нестача теоретико-методологічної бази на рівні нейроестетики, де наукові факти, здається, часто виступають трампліном для фантазій на тему естетичного, адже можуть використовуватись навіть взаємовиключні аргументи для доведення якоїсь ідеї. Так В. Рамачандран пояснює, чому нам подобаються ті чи інші образи то апелюючи до ідеї симетрії, то навпаки пояснює асиметричність вибір зображення, яке вподобала людина [Рамачандран, В.С. Мозг рассказывает. Что делает нас людьми. М.: Карьера Пресс, 2012, Р.7-8]. Ситуація з використанням вченими-нефілософами таких широких філософських категорій, як свідомість, розум, воля тощо нагадує критику К.Ф. Вайцзеккером оперування фізиками термінами: "...Спершу я думав, що фізики дуже добре розуміють їх сенс, оскільки могли добре використовувати ці поняття". Проте пізніше він виявив, що існує "загальноовизнане використання цих понять без розмірковувань про їх сенс", традиційно засвоєне вченими від своїх вчителів, коріння ж цих визначень тягнуться з новачасної філософії. [Вайцзеккер К.Ф. Физика и философия // Вопросы философии. – 1993, №1, С. 115-125]. Так само термінологія науки про свідомість ще очікує на якісний категоріальний аналіз, здійснити який нам видається можливим саме завдяки Philosophy of Mind. Адже філософія свідомості як Philosophy of Mind у своїй натуралізованій формі реалізує квайнівський принцип "подвійного включення". Хоча сам Квайн застосовував цей термін до натуралізованої епістемології, він рівною мірою може бути справедливим і для Philosophy of Mind як більш комплексної дисципліни з чіткими ознаками міждисциплінарності.

**ГУМАНІТАРНІ НАУКИ (GEISTESWISSENSCHAFTEN)
ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ:
ПОСТЕПІСТЕМОЛОГІЧНА ДОБА**

Попри видиму обізнаність сучасних гуманітаріїв і філософів з методологічними аспектами поняття "Geisteswissenschaften", потребує переосмислення проблема специфіки гуманітарних наук, а саме фактори їх генези, самовизначення та особливостей сучасних пізнавальних процедур. Тож у нашій розвідці наголос ставиться передусім на складності соціально-гуманітарних явищ та неоднорідності гуманітарних наук крізь призму принципово дискусійного характеру їх методологічних процедур. Звернімося до етимології терміну, яка, на нашу думку, прискіпливо і коректно здійснена у блискучому міждисциплінарному проєкті "Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей". Так, виокремлення починається з поняття, введеного В. Дильтаєм, а саме відомим "Geisteswissenschaften", який перекладається українською як "науки про дух" або "гуманітарні науки". Щодо інших мовних проєктів – то англomовна термінологія тяжіє до понять "Human sciences", "moral sciences", "social sciences" і "humanities". Французька інтелектуальна спадщина оперує термінами "Sciences humaines", "sciences de l'esprit" і "Sciences morales" [Див. : Європейський словник філософій : Лексикон неперекладностей. Том третій. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – С. 117].

У чому ж полягає особливий епістемологічний статус гуманітарних наук як "наук про дух (культуру)"? Передусім термін "Geisteswissenschaften" має подвійну конотацію. З одного боку, він відсилає до певного об'єкта чи сукупності об'єктів досвіду – а саме людини та її дій у світі, на противагу Naturwissenschaften, наукам про природу. З іншого боку, до цього протиставлення долучається різниця методологій, що її Дильтай визначив як опозицію між "пояснювати" і "розуміти". Отже, "у природничих науках предметом є факти дійсності" [Там само, с. 120]. Таким чином, Дильтай започатковує надпотужну філософсько-гуманітарну традицію, яку продовжать неокантіанці В. Віндельбанд та Г. Ріккерт в світлі "аксіологічного повороту" в епістемології гуманітарних наук. Наразі розрізнення між природничо-науковим дослідженням та історією починається там, де "мова йде про пізнавальне вживання фактів, адже історія має іншу мету, ніж природниче мислення: вона спрямована на виклад одиничного, на споглядання, вона працює за індивідуалізуючим методом" [В. Віндельбанд. Избранное. Дух и история / Вильгельм Виндельбанд ; [пер. с нем] – М. : Юрист, 1995. – С. 667]. Неокантіанці, таким чином, намагаються вивільнити пізнання від всякого антропологізму, надати йому трансцендентного характеру. В. Віндельбанд висновує: загальні універсальні закони ніяк не співпадають з унікальним екземплярним існуванням. Адже останнє завжди має певний невлови-

мий залишок, його не можна визначити через безособистісні поняття. Тож, на думку Г. Риккерта, "не виражальне" у людському світорозумінні сприймається як індивідуальна свобода. Отже, обидва методи – генералізуючий та індивідуалізуючий – не мають єдиного базового фундаменту. "Ми <...> назвемо історично-індивідуалізуючий метод методом відсилання до цінності на протиположності природознавству, яке встановлює закономірні зв'язки та ігнорує культурні цінності і належність до них своїх об'єктів" [Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре ; [пер. с нем.] // Культурология XX век. Антология – М. Прогресс, 1995. – С.101]. Таким чином, методологічні стандарти в гуманітарному пізнанні можна визначити через процедури пояснення/розуміння (В. Дильтей); номотетичний та ідеографічний методи (В. Віндельбанд), генералізуючий та індивідуалізуючий методи (Г. Риккерт) та інтерпретаційні методики (В. Кузнецов). Некласичний же етап в розвитку гуманітарного знання репрезентований передусім через герменевтичну методологію (А. Богачов, М. Соболева). У річизі вище зазначеного можемо акцентувати основний методологічний арсенал гуманітарного пізнання: його текстову природу та діалогічність; інтерпретаційні механізми розуміння; герменевтичні методики реконструкційного та деконструкційного дослідження; постструктуралістські текстові стратегії та процедури текстового аналізу тощо. На думку І. Бондарчук, основні проблеми, з якими стикається наразі дослідник-гуманітарій – це історична зумовленість пізнання самого пізнання; трансформація способу пізнання в метод; відмінність методологічного знання від методу; унікальність філософсько-методологічних особливостей гуманітарних наук; дискусії про специфіку законів і пояснень в гуманітарних науках; інтерпретативний та діалогічний характер гуманітарного знання; герменевтика як когнітивна стратегія і методологія розуміння; валідність герменевтичних процедур і принципи адекватної інтерпретації; характер когнітивних і ціннісних ресурсів сучасних методологічних пошуків в гуманітарному пізнанні [Бондарчук І. А., Комісар Л. П. Логіка і методологія наукового пізнання (гуманітарні науки) : навчально-методичний посібник для ІХ семестру / І. А.Бондарчук, Л. П. Комісар. – К. : "ЛОГОС", 2014. – С. 5].

Отже, під впливом Дильтея, Віндельбанда і Риккерта сучасні гуманітарії звернулись до методологічної проблеми розрізнення наук і запропонували розрізняти номотетичні – пояснюючі на основі законів та ідеографічні – описуючі з урахуванням конкретного контексту – дисципліни. При цьому було зазначено, що ідеографічні дисципліни при описі одиничних фактів і подій виходять з історично складеної системи цінностей, що необхідно враховувати при роботі з текстами. Адже без розуміння того, у якій системі цінностей сталася та чи та подія, неможливе її правильне витлумачення та опис. Конфлікт же між "законодавчим" та "інтерпретативним" розумом наразі і досі виникає, достатньо згадати так звані "ребрендинги" філософії 2015 року.

З утвердженням автономії гуманітарних наук постало питання і про герменевтику як їх методологію. Герменевтику як "органон" і "філософію

розуміння" стали сприймати як альтернативну традиційній теорію пізнання, що зорієнтована на природничі науки [Див. : Соболева М. Е. Философская герменевтика: понятия и позиции / М. Е. Соболева. – М. : Академический Проект; Гаудеамус, 2014. – 151 с.]. Між тим залагається не дослідженою остаточно проблема сучасних особливостей логіко-методологічного аналізу гуманітарного знання, а саме: специфіка висування гіпотез та теоретичних моделей в гуманітарних науках, способи виокремлення адекватних методологічних стандартів, критеріїв науковості та істинності. Приміром, М. Соболева ставить питання: чи може герменевтика бути аналітичною? [Див. : Там само]. Підсумуємо: сучасна поступістемологічна доба (зокрема, проекти аналітичної епістемології ЖТБ-теорій (justified-true-belief) та аналітичної герменевтики [Див. : Goldman A. Epistemology: a Contemporary Introduction. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – 298 p.]) ставить перед дослідниками-гуманітаріями і філософами цілу низку надскладних завдань, які можуть бути вирішені тільки на ґрунті адекватних міждисциплінарних проєктів і практик.

А. А. Кравчук, канд. філос. наук, доц. КНУТШ, Київ

МОВА ГЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Успіхи кожної науки значною мірою визначаються рівнем розвитку її мови. Мова геологічної науки надмірно перенавантажена елементами природної мови і є вкрай недосконалою з точки зору синтаксису та семантики. Аналізуючи категоріальну базу геологічної науки, можна зробити висновок, що більшість понять визначені не строго, а їх визначення інколи взагалі відсутні. Поняття в геології дуже часто створюються емпіричним шляхом в процесі безпосереднього дослідження і базуються на очевидності та наглядності.

У якості наукової мови в геології використовується дещо модернізована природна мова, яка характеризується термінологічною багатозначністю та концептуальною неоднорідністю. Зрозуміло, що в таких умовах важко виконати вимогу визначеності семантики висловів наукової мови.

С.А.Мороз та В.І. Онопрієнко досліджуючи методологічні аспекти мови геологічної науки, ставлячи за мету подальше вдосконалення геологічної мови, впорядкування її структурних елементів та її формалізацію прийшли до висновку про необхідність насамперед встановити адекватні відношення між термінами та поняттями, оптимізувати категорійно-поняттєву базу геологічної науки у цілому відповідно до вимог сучасної логіки. Оптимізація категорійно-поняттєвої бази геологічної науки дозволить, насамперед, встановити адекватні відношення між її термінами та поняттями, виділивши з цієї метою із великого масиву різних геологічних понять невеликої кількості основних. Саме вони після їх формального обґрунтування мають скласти категоріальний базис

геології. Проблема творення наукової мови заключається ще і у тому, що при конструюванні такої системи необхідно позбавитись від елементів суб'єктивності і побудувати її з урахуванням певних методологічних вимог, а саме: будувати систему наукових понять в геології у відповідності до трьох основних сфер геологічного дослідження: статичного, динамічного, історичного. При цьому кожна система повинна бути відносно повною, несупротивною та виводитись із деяких вихідних понять. Останнім часом у геології ведеться певна теоретична і практична робота по вдосконаленню формалізації геологічної мови. Особливо актуальним є розгляд процесу формалізації в геологічних науках, таких як геофізика, гідрогеологія, геоінформатика та ін., які останнім часом слідом за біологією та географією йдуть шляхом теоретизації.

Таким чином, суттєву роль в процесі вдосконалення геологічної наукової мови має відігравати загально-методологічний принцип формалізації, який вимагає, по-перше, чіткості уявлень про певну область знання, по-друге, логічну строгість і вишикуваність мови науки у викладенні результатів пізнавальної діяльності. Необхідним, насамперед, є таке уточнення описання об'єктів вивчення і відповідних їм теоретичних понять, які дозволили б застосувати математичний апарат.

Від математизації геології можна очікувати істотних теоретичних висновків, тому що математизована, формалізована мова геологічної науки створить досить об'єктивний критерій для перевірки і відбору теоретичних конструкцій, які найбільш адекватно відображають дійсність. Першим етапом формалізації необхідно вважати логічне вдосконалення геологічної мови, наступним – формалізацію основних теоретичних конструкцій геології. Отже, необхідною умовою переходу сучасної геології від вчення до теорії, до теоретичної системи знання на основі його гносеологічно-особливої форми аксіоматизації є перехід від змістовно-емпіричної мови геологічної науки до символічно-формальної та напівформальної мови геологічної теорії.

А. В. Маринская, студ., НАУ, Киев
marrienast@gmail.com

КОМПЬЮТЕРНАЯ ИГРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ: ВЛИЯНИЕ НА ОБЫДЕННОЕ СОЗНАНИЕ

"Тихая революция в современной культуре" – так назвал расширение жизни человека и его социальных инвестиций в параллельные цифровые игровые реальности Франс Мэйрэ. Интеллектуальный стереотип, утверждающий, что игры есть только процесс развлечения, долгое время позволял считать, что игра вынесена за пределы повседневности. Важно признать за играми широкий социальный контекст, изучая влияния игровых практик на обыденное сознание.

Длинная история изучения игры представляет её как форму деятельности с тремя характеристиками: она выделена из повседневной жизни (противостоит работе), она безопасна (свободна от последствий или непроизводительна) и является удовольствием (нормативно положительна). Однако эти особенности выглядят сомнительными в качестве характеристики компьютерных игр, если обратиться к реальному опыту их проведения. К сущностным признакам компьютерных программ, содержащих в себе игровой процесс, причисляют: сеттинг, геймплей, поликодовость, интерактивность, виртуальную симуляцию.

Среди компьютерных игр различают:

1. *Ролевые компьютерные игры*, наиболее полно открывающие возможности для реализации потребности в принятии роли главного героя игры и ухода от реальности:

1.1. Игры от первого лица компьютерного героя, с которым себя полностью идентифицирует игрок.

1.2. "Квесты", в которых происходит частичная идентификация компьютерного героя и игрока.

1.3. Стратегические игры, в которых роль компьютерного персонажа не задается конкретно, а воображается самим играющим.

2. *Неролевые компьютерные игры*, в которых игрок не принимает на себя роль компьютерного персонажа:

1. Аркады: нетребовательные к ресурсам игры со слабым линейным сюжетом.

2. Головоломки (шахматы, шашки, нарды), позволяющие тренировать и развивать аналитический склад ума, а также мотивирующие на доказательства превосходства игрока над компьютером.

3. Игры на быстроту реакции либо совсем не имеют сюжета, либо абстрактны и никак не связаны с реальной жизнью.

Мотивы погружения в компьютерную реальность нельзя определять однозначно, они включают: способ бегства от скучной и тяжёлой реальности; возможность реализовать в игре потребности, удовлетворение которых проблематично в реальной жизни; способ реализации поисковой активности, познавательных мотивов и др.

Для того, чтобы понять, как компьютерные игры привлекают разных людей, нужно попытаться увидеть виртуальную реальность глазами самих играющих. Для этого необходима реконструкция модели разновидности компьютерных игр, функционирующей в обыденном сознании игрока. Операциональным аналогом такой модели является семантическое пространство, сквозь призму которого происходит оценивания компьютерных игр по степени их возможности/невозможности удовлетворить в игре потребности, недостаточно реализованные в живом социальном взаимодействии. Примером такого универсального семантического пространства выступает пространство, открытое Ч. Осгудом, состоящее из трех категорий "Оценка, Сила, Активность (Отношение)"

[Осгуд Ч. Приложение методики семантического дифференциала к исследованиям по эстетике и смежным проблемам / Ч. Осгуд, Дж. Суси, П. Танненбаум // Семиотика и искусствометрия. – М. : Мир, 1972. – С. 278-298.]. Фактор "Оценка" при субъективном шкалировании компьютерных игр помогает отнести их либо к морально-отрицательному, либо к морально-положительному полюсу. Одни компьютерные игры дают больше возможностей проявить социально неодобряемое поведение, другие не позволяют этого сделать. Игра может оцениваться как аморальная, жестокая, агрессивная, но одновременно как способная вызывать состояние оптимального возбуждения из-за возможности/невозможности для личности реализовать в игре социально неодобряемые потребности.

Вторая ось семантического пространства отражает комплексную семантическую категорию, позволяющую личности определять, насколько игра может вызвать захватывающую вовлеченность в виртуальный мир, или она не обладают таким эффектом. Наличие в обыденном сознании этой семантической оси позволяет субъекту отличать те игры, которые, как ему кажется, могут дать переживание полного вовлечения в виртуальный мир (сложные, продолжительные, захватывающие, необычные, приближенные к реальности), от тех, которые не обладают таким эффектом (обычные, примитивные, простые).

Основание категоризации игр по третьей оси семантического пространства указывает на мотивационные механизмы увлеченности личности компьютерной игровой активности: возможность получать в игре новые необычные впечатления, возможность компенсации утраченных контактов вследствие неуклонной атомизации жизни современного общества и др.

Таким образом, компьютерные игры не являются играми в традиционном смысле этого слова, так как не удовлетворяют всем характеристикам игры. Категоризация компьютерных игр осуществляется на основании когнитивных структур и мотивационных механизмов предрасположенности личности к компьютерной игровой активности. Компенсаторный тип увлеченности компьютерными играми с возможностью полной вовлеченностью в виртуальное пространство компьютерных практик, открывающих возможность для реализации социально предосудительного поведения, указывает на высокую степень зависимости игрока от компьютерной игры. В то время, как доминирование мотивации приобретения нового опыта при возможности одновременного взаимодействия как с виртуальной, так и окружающей средой, указывает на то, что вероятность развития игровой зависимости невысока.

**АНАЛІЗ МОВИ ЯК СПОСІБ УСУНЕННЯ ПСЕВДОПРОБЛЕМ
(В КОНТЕКСТІ "ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ТРАКТАТА"
ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТАЙНА)**

У передмові до свого славнозвісного "Логіко-філософського трактату" Людвіг Вітгенштайн перспективно окреслив визначальним завданням своїх наукових пошуків встановлення меж вираження думки. При цьому розмежування повинно здійснюватись таким чином, що ми не виходимо за межу того, що може бути сказано (а отже й осмислено). Принциповим положенням у його підході до вирішення цієї проблеми є абсолютизація мови, як носія будь-якої думки. Вітгенштайн, відходячи від класичної філософської традиції, розглядає світ не як певну матеріальну чи ідеальну реальність, а як сукупність фактів. Атомарні факти та їхні відношення можуть бути вираженими в мові. В основі такої репрезентативної здатності мови, як вважав Вітгенштайн, лежить певна логічна відповідність, яка наче система координат пронизує і синхронізує стани речей із мовою. Нерозуміння або неправильне використання мови призводять до виникнення різноманітних псевдопроблем, в тому числі й філософських проблем. У випадку, коли ми використовуємо певні метафізичні висловлювання (наприклад, таке твердження – існують вічні ідеї), ми намагаємось переступити вже згадану межу вираження думок. Метафізичні висловлювання такого типу Вітгенштайн називає беззмстовними [Витгенштейн Л. Логико-Философский трактат // пер. с англ. Л. Добросельского. – М.: Астрель, 2010. – 177с.]. Вони не можуть розглядатися в межах координат істина – хиба. І виникають тоді, коли спотворюється логіка мови. Справедливо буде зазначити, що називаючи філософські проблеми беззмстовними, Вітгенштайн мав на увазі пряме значення цього слова (позбавлені змісту), а не обвинувачення їх у абсурдності. Сам логіко-філософський трактат містить ряд метафізичних висловлювань.

Розглянемо детальніше механізм виникнення беззмстовних висловлювань. Ранній Вітгенштайн застосовує у логіко-філософському трактаті формально-логічний підхід до аналізу мовних проблем. Він наголошує на необхідності уважного ставлення до застосування слів [Лисоколенко Т.В. Про прагматику мови у текстах Л. Вітгенштейна // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – Вип. 6(3). – С. 109-114]. Важливим у цьому контексті є його розмежування категорій знака та символу. Вітгенштайн стверджує, що знак є частиною символу, яка може бути сприйнята органами чуття (3.32). Тобто знак – це тільки семіотична етикетка, якій можна надати будь-який зміст. Носієм ж змісту є символ. А отже, знак (письмовий чи звуковий) може бути спільним для різних символів. На думку Вітгенштайна, буденна мова насичена схожими ситуаціями, коли один об'єкт може позначатися різними словами, або ж навпаки, одне й те ж слово має різні значення. І саме через таку плута-

нину виникають різноманітні філософські ідеї. Тому ранній Вітгенштайн пропонує створити мову, яка буде підпорядковуватися чіткій логічній граматиці, де кожен знак відповідатиме конкретному символу. В такій ініціативі простежується методологічна співзвучність з ідеями філософів Віденського гуртка. Проте, вже в пунктах 3.326 та 3.327 Вітгенштайн пише про те, що означення відбувається як результат певної ужиткової практики слова. Даний підхід згодом ляже в основу його пізньої прагматичної концепції мови.

Критерій осмисленості висловлювання в трактаті такий: висловлювання беззмислове, якщо воно не відображає стану речей. Тобто зрозуміти висловлювання означає знати, що має місце у випадку, коли висловлювання істинне. Якщо воно хибне, то воно свідчить про відсутність деякого стану речей (який є логічно можливим, але емпірично відсутнім). І при цьому таке висловлювання не є беззмисловим [Данько С. В. Отменил ли Витгенштейн философию // Электронный философский журнал Vox – 2013. – Вип. 15]. Стосовно більшості філософських проблем Вітгенштайн пише, що вони не є хибними, а саме беззмисловими. Тому дати відповіді на них неможливо. Ми здатні тільки викривати їхню беззмисловість. Запорукою правильного мислення є вміння ставити правильні питання. На кожне правильне логічне питання може бути дана відповідь. Саме тому Вітгенштайн говорить про те, що неможливо нелогічно мислити (це вже не буде мисленням).

Як зауважив Рортрі, молодий Вітгенштайн помітив те, що вислизнуло раніше від Фреге та Рассела. Якщо існує певна неемпірична істина, яка задає можливості правильного опису, то стосовно неї теж постає проблема можливості [Рорти Р. Витгенштейн, Хайдеггер и гипотазирование языка // Философия Мартина Хайдеггера и современность. – 1991. – С. 121-133]. Простіше кажучи, чому можуть існувати закони логіки? Вітгенштайн пише в пункті 6.1, що закони логіки є тавтологією. Тобто вони абсолютно неінформативні. Вони не несуть жодного знання про стан речей, а тільки відображають самих себе. Їхня істинність чи хибність не може бути визначена співставленням з будь-чим емпіричним. Вона встановлюється виключно через форму їхнього запису (по суті їхня істинність і є тільки правильним записом). Такий підхід дозволив Вітгенштайну не задаватися питанням обґрунтування логічної форми. Таким чином він уникнув проблеми згадуваної Платоном у "Парменіді": як можна знати сутності, які повинні пояснювати знання?

Виходячи з цього, Вітгенштайн стверджує, що висловлювання логіки не можуть піддаватися принципу верифікації, адже в їх основі лежить внутрішній зв'язок. Це легко продемонструвати на прикладі з відношенням чисел $2 > 1$. Таке відношення не потребує жодних доказів (при цьому воно не є інформативним). Якщо я скажу, що в моїй правій руці 1 цукерка, а в лівій 2, то в такому висловлюванні присутній зовнішній зв'язок. Воно носить ймовірнісний характер і потребуватиме верифікації. Чітке розуміння такої різної природи висловлювань дозволить попередити виникнення різноманітних псевдопроблем (таких як спроби пояс-

нити логічні тавтології емпіричними даними, або ж навпаки розглядати окремих стан речей як логічну закономірність). Вітгенштайн застерігав від того, щоб ототожнювати наукові закони (виведені індукцією) із законами апіорі (6.31). Він сприймає закони фізики, як такі, що не суперечать логічній формі.

Отже, ранній Вітгенштайн акцентував увагу на правильному застосуванні мови, як засобу вираження думки. Всі можливі знання вже присутні у світі і нам необхідно тільки коректно висловити їх. А завданням філософії, згідно Вітгенштайна, повинно стати прояснення слів.

Ю.Г. Міронов, студ., НАУ, Київ
yuriymironov96@gmail.com

ПРИВІЛЕЙОВАНЕ ПОЛОЖЕННЯ НАУКИ У СИСТЕМІ КУЛЬТУРИ: ЗА І ПРОТИ

Не дивлячись на величезний вклад у суспільний прогрес, наука, на думку І. Канта, завжди хворіла на однобічність мислення та відсутність підної мети. Як наслідок, наука потребувала верховного філософського нагляду. Бурхливий розвиток науки у XX-XXI ст., збільшення її впливу на всі сфери життєдіяльності людини актуалізує проблему положення науки у сучасному суспільному житті. Філософсько-епістемологічні ідеї Пола Фейєрабенда мають несподіваний відгук і значення в такій ситуації.

У працях П. Фейєрабенда численні ідеї постпозитивізму (антикумулятивна модель розвитку науки, ідея неспіввимірності парадигм, теоретичного навантаження фактів та ін.) отримують свій подальший розвиток. Разом з тим, П. Фейєрабенд радикалізує їх, ставлячи під сумнів значимість і цінність попередньої кумулятивної парадигми наукового знання. Він критикує її, виходячи з принципів проліферації та контріндукції. Фейєрабенд вважає, що Т. Кун помилково прийняв дві тенденції, які співіснують одночасно, за два різні етапи: прямування до стійкості та прямування до проліферації. Ключовим для філософії Фейєрабенда є положення, що не існує апіорі заданих однозначних емпіричних і логічних параметрів об'єктивної оцінки наукових теорій, що конкурують. Дане припущення приводить Фейєрабенда до принципу анархізму в методології науки. Сам філософ виражає ключову ідею вказаного принципу наступним чином: "Єдиним принципом, що не перешкоджає прогресу, є принцип – допустимо все (anything goes)" [Полани М. Личностное знание. На пути к посткристической философии. Пер. с англ. – Благовещенск: Изд-во БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 1998. – С. 153]. У контексті даного принципу методологічні критерії верифікації та фальсифікації наукового знання, згідно з Фейєрабендом, стають просто безглуздими, бо "будь-яка методологія – навіть найбільш очевидна – має свої межі..." [Фейєрабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. – М.: АСТ; Хранитель, 2007. – С. 164-165].

Наука, з точки зору філософа, не має абсолютного пріоритету перед релігією чи магією у справі пояснення будови Всесвіту. При цьому, сама того не помічаючи, вона все більшою мірою стає схожою на міфотворчість. До характерних особливостей міфу зазвичай відносять:

- його основні ідеї оголошені священними;
- будь-яка спроба посягнути на них наштовхується на табу;
- факти і події, що не погоджуються з центральними ідеями міфу, відкидаються або приводяться з ними до згоди під дією допоміжних ідей;
- ніякі ідеї, альтернативні відносно основних ідей міфу, не допускаються, і якщо все-таки вони виникають, то безжалісно викорінюються (іноді разом із носіями ідей). Крайній догматизм, найжорстокіший моїзм, фанатизм і нетерпимість до критики – ось визначальні риси міфу.

У зв'язку з цим, Фейєрабенд прагне показати, що у науці не в меншій мірі табуоване звернення до вихідних посилянь теорії, при цьому, все те, що не піддається поясненню засобами сучасної "науки", позбавляється онтологічного статусу. Наука, переконаний філософ, догматична і нетерпима до критики: санкціонована державою, вона насаджується як єдино вірна модель опису реальності. Позиція ж Фейєрабенда така, що наука – частина культури, не краща і не гірша за релігію, мистецтво, міфологію і т.д.

Звідси, відомий призив Фейєрабенда поставити на голосування питання про примусове вивчення наук у школі – протест проти привілейованого становища науки в культурі і її перетворення на знаряддя владних маніпуляцій, промовки мізків, уніфікації та пригнічення особистості.

Крім того, він заявляє, що наука інституційно перетворилась на нову церкву, а вчені – в нове самозадоволене духівництво.

Також Фейєрабенд протестує проти бюрократизації, ідеологізації та монополізації науки, виступаючи за максимальне різноманіття та множення (проліферацію) наукових підходів та концепцій. Фейєрабенд – прихильник наукового плюралізму, вільнодумства ("Роби, що хочеш!" – принцип, запозичений ним з анархічної утопії Телемської оселі Франсуа Рабле) і подолання нелюдяного сцієнтизму [Касавин І. Т. Поль Фейєрабенд в поисках "свободной теории познания" // Историко-философский ежегодник ' 86. М., 1986. – С. 207].

Принцип анархізму в науці П. Фейєрабенда полягає у введенні принципу критики як початкової методологічної вимоги, що відкриває широкую можливість наявності не тільки теорій, що конкурують, але й ґносеологічних систем. Дана ґносеологічна ситуація, безумовно, споріднює теорію Фейєрабенда із основними епістемологічними принципами постмодернізму: дефундалізм (критика пошуку фундаментальних основ знання), контекстуальність істини, фрагментарність знання, конструктивізм (знання складається з конструкцій, збудованих на основі інтерпретуючих схем).

М. О. Нестерова,
докт. філос. наук, НПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ
marja@nesterova.com.ua

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ АДАПТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ЛЮДИНИ В СКЛАДНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ

Сучасний світ складний і непередбачуваний, це стосується, в першу чергу, соціальної сфери, в якій зміни відбуваються з неймовірною швидкістю. В складній соціальній реальності відбуваються не тільки політичні та соціальні зрушення, кількість яких та якісний вплив на життя кожної окремої людини постійно зростає. Це не тільки гігантські стрибки у сфері розвитку сучасних технологій, а й якісні зміни "еволюційної ніші" людини, а точніше його "когнітивної ніші" – адже корінним чином змінюються саме когнітивні умови існування людини. В сучасному суспільстві знання ми можемо говорити про серйозне парадигмальне зрушення саме в соціо-економічній сфері. Когнітивні аспекти сучасної економіки проявляються в кількох важливих напрямках – посилюється важливість ролі прийняття рішень, теорії вибору та моделювання поведінки, які знайшли відображення в поведінковій економіці (behavioral economics) і нейро-економіці (neuroeconomics). Відбувається становлення і розвиток економіки знань (knowledge economics), а також економіки, побудованої на управлінні враженнями у спільному процесі створення цінності (EQM – experience quality management), яка стає викликом для майбутньої конкуренції соціо-економічних систем. Також ми можемо говорити про VUCA-номіку: бізнес в умовах волатильності, невизначеності, складності та неоднозначності навколишньої соціальної реальності.

Актуалізація адаптивних стратегій викликана низкою причин, зокрема: неспроможність класичних методів вирішення управлінських завдань в кризу; необхідність розстановки пріоритетів для факторів та агентів впливу, проектів розвитку; невизначеність і оцінка ризику в моделях управління та ін. Сучасний складний, нестабільний, фрагментарний світ створюється і підтримується не якимись певними управлінськими технологіями. Світ і людина, що пізнає його постають у динамічній коеволюції. Не лише когнітивний, але й реальний світ створюється активними перетворюючими його когнітивними агентами. Будується принципово цілісний, холістичний, динамічний і процесуальний, конструктивістський погляд на пізнання і дію, тіло і свідомість, зрушення в психіці і моторну дію, комунікаційну ланку "Я і Ти", організм, що пізнає і пізнаване їм середовище, на суб'єкт і об'єкт пізнання" [Князева Е.Н. Энактивизм: концептуальный поворот в эпистемологии. Режим доступу: http://www.vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=835&Itemid=52]. Принципово інше розуміння когнітивного агента як активного суб'єкта, не тільки такого, що пізнає, але й здатного впливати на реальність, конструювати її стало можливим завдяки становленню потснекласического типу наукової раціональності. Якісні зміни відбуваються в

когнітивних засадах адаптивних стратегій людини – від класичної адаптації як пристосування, адаптивного стилю реагування до конструктивістських, проєктивних стратегій моделювання складної соціальної реальності. Але це відкриває не тільки небувалі перспективи, але і певні ризики та обмеження, вимоги до когнітивної ефективності і ціннісно-етичних засад особистості ключових суб'єктів соціальної реальності. Постійні виклики зовнішнього динамічно мінливого середовища потребують іноваційних стратегій, які можливі тільки при певній когнітивній ефективності, "спритності". Вона передбачає можливість швидко формувати нове знання і має дві важливі складові: здатність кожної конкретно людини виробляти нове розуміння і здатність ділитися цим розумінням з іншими. Зовнішні умови складної соціальної реальності (мінливі, зникаючі кордони між галузями економіки, державами, містами, організаціями та ін.) потрібні для того, щоб стимулювати розвиток якісно нового знання. Вони стають новим інтерактивним середовищем співробітництва.

Подібне інтерактивне середовище співпраці – нова "когнітивна ніша" сучасної людини. У сучасній соціальній реальності вона стає середовищем, що полегшує доступ до контекстуального знання. А саме ця форма знання має вирішальне значення для когнітивної "спритності" [Прахалад К. К., Рамасвами В. /К.К. Прахалад, В. Рамасвами. Будущее конкуренции. Создание уникальной ценности вместе с потребителями/ Пер. с англ. – М.: "Олимп-Бизнес", 2006. – С. 231]. У цьому полягає якісна зміна поведінкових стратегій в соціо-економічній сфері. Як і раніше в історії людства, у складні часи, спрацьовує еволюційний механізм – адаптивна стратегія об'єднання. І її когнітивні аспекти – вміння приймати злагоджені рішення, підлаштовуватися і об'єднуватися для вирішення складних завдань підтверджується "біологічною" підставою, будовою людського мозку: дзеркальні нейрони, що забезпечують цю підстроювання, вміння вибудовувати нові когнітивні стратегії на основі минулого досвіду та ін. Так, наприклад, в сучасній економіці формується новий підхід, фактично, новий стратегічний капітал, який заснований на новому погляді на можливості, компетенції доступу. Відбувається пошук і зміна конфігурації ресурсів для спільного створення цінності на основі досвіду [Прахалад К. К., Рамасвами В. /К.К. Прахалад, В. Рамасвами. Будущее конкуренции. Создание уникальной ценности вместе с потребителями/ Пер. с англ. – М.: "Олимп-Бизнес", 2006. – С. 200].

Очевидно, що для правильного розуміння процесів, які визначають когнітивну парадигму сучасної економіки, складної соціальної реальності, взагалі, когнітивні дослідження, дослідження свідомості відіграють провідну роль. Саме тому когнітивні науки останніх років зорієнтовані на розуміння біологічних основ мислення, зокрема, процесу прийняття рішень. Адже адаптивні стратегії – це, фактично, й є прийняття рішень. Результатом розвитку цих досліджень можна вважати нову міждисциплінарну галузь нейробиології – нейроекономіку [Glimcher P. W. and Rustichini A. Neuroeconomics: the consilience of brain and decision // Science. 2004. № 306. Р. 447–452. Режим доступу: <http://www.mendeley.com/>

catalog/neuroeconomics-consilience-brain-decision-1/]. Нейроекономіка стала одним з перших вдалив прикладів синтезу різних наук: економічних, психологічних і біологічних, зокрема, нейробиології. Результати нейроекономічних досліджень демонструють, що прийняття рішень обумовлено роботою незалежних нейрональних систем мозку, які відібрані в результаті природного відбору. Не можна не погодитися, що цей напрям розвитку дуже актуальний в сучасних умовах, які характеризуються в першу чергу саме складністю прийняття рішень в умовах тотальної зовнішньої нестабільності та невизначеності. Отже, когнітивні аспекти поведінкових стратегій є важливим предметом наукових та філософських досліджень, мають практичне значення.

Н. В. Ніколаєнко, канд. філ. наук, доц., НТУУ "КПІ", Київ
natalia.nikolayenko@gmail.com

КІБЕРПРОСТІР ЯК НОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

На межі XX-XXI ст. у всьому світі спостерігається процес інформатизації, комп'ютеризації та інтернетизації всіх областей науки. З появою і стрімким розвитком комп'ютерних технологій, зокрема всесвітньої глобальної мережі Інтернет, сучасна людина фактично перетворюється в унікальний новий вид – "Ното Cyberus" (людина, що кіберсоціалізується).

Віртуалізація життя людини, спровокувавши введення до наукового дискурсу поняття "кіберпростір", актуалізувало серед філософів нову дискусію. У філософській думці акцентується увага на тому, що будучи невід'ємним елементом життя сучасної людини, кіберпростір трансформує не тільки інформаційне середовище, але й впливає на саму людину, її свідомість та цінності. Так, проблему втрати ідентичності людини порушує філософ С. Жижек, наголошуючи на тому, що "кіберпростір розмиває поняття цілісного "я"" [Жижек С. Киберпространство, или Невыносимая замкнутость бытия / С. Жижек // Искусство кино. – 1998. – № 1. – с. 121.]. Таким чином, різноманітність форм та способів сучасної комунікації, а також швидкі темпи перетворень, кидають виклик як установленням нормам і цінностям, так і нашому світовідчуттю. Поряд із цим своєчасним постає і розгляд таких вічних філософських питань, таких як буття, свідомість, людина й т.ін.

Без упереджень, сучасні інформаційні технології стають невід'ємною частиною середовища існування. "В кінці двадцятого століття ми переживаємо один з рідкісних в історії моментів. Момент цей характеризується трансформацією нашої "матеріальної культури" через роботу нової технологічної парадигми, побудованої навколо інформаційних технологій" [Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.]. Пронизуючи майже всі сфери життєдіяль-

ності людини, динамічно зростає як кількість їх користувачів, так і кількість часу, проведеного людиною в кіберпросторі. Обмін інформацією, пошук роботи, спілкування між людьми, способи побудови відносин, відпочинок переходять з реального світу в світ віртуальний. Тобто, такі технології відіграють роль своєрідного посередника у відносинах між людьми і реальністю [Verbeek P.P. What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency and Design. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, University Park, 2005. – P. 264.]. Отже, технологічні посередники занурюють людину в свою технологічну реальність, формуючи людські переживання та інтерпретації реальності. Сьогодні переміщаються на другий план такі класичні інститути соціалізації, як реальні друзі і спілкування з ними, а також сім'я, школа та університет. Дедалі частіше можна спостерігати ситуації, коли "інституційні взаємодії перетікають у простір симуляції, в якому вміння користуватися машинами є важливішим і цікавішим за реальні людські взаємини" [Смислова морфологія соціуму: [монографія /ред. Н. Костенко]. – / К.: Ін-т соціології НАН України, 2012. – с. 191]. Поєднання фантастичного світу, за умови функціонування його за законами реальності, роблять віртуальний світ надзвичайно привабливим. Це проявляється, зокрема в "одяганні віртуальних масок із бажаними рисами, запозиченими з константної реальності (у даному випадку також можна говорити про створення окремої віртуальної "особистості"); свобода ідентифікації (свобода у виборі імені, статусу, звичок тощо); свобода дій та висловлювань; поява так званої розчиненої тілесності, що виявляється у "відкиданні" реального тіла та перенесення у його віртуальний образ; віртуальна ідентичність, що характеризується множиною образів, сконструйованих ідентичностей" [Сухомлин Р. Г. Homo virtualis як образ людини інформаційного суспільства / Р. Г. Сухомлин // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В. С. Пазенок. – К.: КУТЕП, 2011. – Випуск 10. – с. 380–381]. Разом з тим, необхідно відмітити, що поряд із новими можливостями нової комунікації втрачається духовна складова особистості. Мова йде про те, що "конкретні зв'язки однієї людини втратили справжнє людське наповнення, зникла довіра, розуміння..., ... разом з тим, індивіди сприймають... один одного відповідно до наявності (відсутності) критеріїв корисності і потрібності" [Старостин И. А. Кризис социальной идентичности: социально- философский анализ / И. А. Старостин // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2011. – № 4 (10). – Ч. I. – с. 165]. Підводячи підсумок, можна констатувати, що потреби людини в отриманні інформації, комунікації та встановленні взаємовідносин з іншими, все частіше задовольняються саме завдяки кіберпростору. Втрата ж інтересу до реального світу призводить до аксіологічних трансформацій, відчуження людини і веде до повного занурення її у новий світопростір. Тому, постає необхідність аби пода-

льший розвиток та закономірності функціонування кіберпростору були провідним вектором сучасної філософської рефлексії.

Н. І. Павлик, студ., НаУКМА, Київ
pavliknataly@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ ДЕМАРКАЦІЇ НАУКИ ТА ПСЕВДОНАУКИ: АНОМАЛІСТИКА У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ В ДОСЛІДЖЕННІ ГЕНРІ БАУЕРА

Демаркація між науковим та псевдонауковим знанням є лише частиною більш широкого питання про епістемологічну валідність теорій. Про важливість пошуку специфічного критерію у формі достатніх і необхідних умов знання свідчить вся історія пізнання, починаючи від античності (Арістотель), середньовічної схоластики, класичної наукової раціональності Нового часу і до позитивізму, який боровся проти теології та метафізики як псевдонаукових форм знання, та постпозитивізму. Сама ж проблема демаркації як окрема тема дослідження була сформульована лише у XX ст. спершу представниками Віденського гуртка неопозитивістів, а пізніше – постпозитивістами у філософії науки (йдеться передусім про Карла Поппера, Томаса Куна, Імре Лакатоса та Пола Фейєрабенда).

Попри довгу історію спроб окреслити науковий дискурс, наразі не існує чіткого визначення для поняття "псевдонаука". Зазвичай цей концептуальний конструкт використовують для позначення відсутності наукової методології або неспроможності теорії до фальсифікації. Термін "аномалістика" запропонував Р. У. Уескотт у 1973-му році для позначення дослідження речей, які ігнорує "офіційна" наука та які вважаються "псевдонауковими" [Bauer H. *Science or Pseudoscience: Magnetic Healing, Psychic Phenomena, and Other Heterodoxies*. – Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2001. – P. ix]. Провести чітку лінію демаркації між аномалістикою та наукою практично неможливо, адже остання має включати в себе не лише природничі, а й соціальні науки, які можна вважати своєрідною проміжною ланкою між природничими науками та псевдонаукою.

У цьому контексті дуже важливою є праця американського вченого-хіміка Генрі Бауера "Наука чи псевдонаука: магнітотерапія, психічні феномени та інші гетеродоксії" (2001). Вона посідає вагоме місце серед досліджень даної проблематики, які набувають усе більшої актуальності, особливо на Заході. Ідейним противником Г. Бауера є Майкл Шермер, засновник Товариства скептиків, відомий своєю книгою "Чому люди вірять у дивні речі?" (1997).

Отже, на думку Г. Бауера, псевдонаука та аномалістика постають не як те, що протиставляється науці, а як те, що розвивається паралельно або на маргінесі офіційної науки. Наука має схильність тлумачити будь-які аномалії – феномени, що суперечать актуальним теоріям, – як результат

помилки або навіть обману, аномалісти ж – навпаки. Водночас наука поки не спромоглася довести неіснування таких предметів "великої трійки" ("*big three*" subjects), як парапсихологія, уфологія та криптозоологія. Єдиний аргумент дослідника часто полягає в тому, що сучасні наукові закони свідчать про неможливість їхнього існування [Bauer H. *Science or Pseudoscience: Magnetic Healing, Psychic Phenomena, and Other Heterodoxies*. – Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2001. – P.14].

Г. Бауер скептично оцінює раціональні принципи демаркації, запропоновані філософами науки раніше, однак водночас зазначає, що його мета – не знецінювати науку, а довести, що серйозна аномалістика заслуговує на таку саму увагу, як і "мейнстрімна" наука. Найбільш оригінальним у підході цього дослідника є компаративний аналіз природничих, соціальних наук (та гуманітаристики) й аномалістики за такими трьома аспектами, як факти, підходи та пояснення (або ж: дані, методи та теорії).

У природничих та соціальних науках багато чого вже досягнуто – вони мають свої стандарти доведення та методологію, тоді як про аномалістику відомо дуже мало і чітких стандартів вона не має. У природничих науках закони не мають винятків, у соціальних – вони переважно конвенційні, а в аномалістиці – консенсусу не існує в принципі. До того ж, перші мають високу ймовірність корисних результатів та вимагають хоча б мінімальної компетенції у сфері дослідження, в аномалістиці, знову ж таки, все навпаки. Крім того, для останньої жодної ролі не відіграє накопичення інформації для подальшого уникнення помилок [Bauer H. *Science or Pseudoscience: Magnetic Healing, Psychic Phenomena, and Other Heterodoxies*. – Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2001. – P.22]. На захист аномалістики як виправданої діяльності постає той факт, що протягом історії певні речі, які зараз є науковими, вважались псевдонауковими, і навпаки. Наприклад, колись вигадкою видавалися метеорити, гігантський восьминіг (кракен), кульові блискавки тощо. Однак іронічність аномалістики як дослідницької діяльності полягає у тому, що навіть коли вона "відкриває" певний об'єкт, доводячи його існування, далі починає діяти "офіційна наука", яка бере до розгляду лише ті явища, котрі повторюються, а не є "випадковими" аномаліями. Недарма ще Т. Кун зазначав, що нова парадигма виникає, коли аномалії настільки акумульовано і теоретично систематизовано, що їх сприймають як очікувані факти в межах "нормальної науки". Зокрема, він був переконаний, що астрологія є псевдонаукою не тому, що її не можна сфальсифікувати, а тому, що вона не підтримує традицію розв'язування головоломок (*puzzle-solving*) [Kuhn Th. *Logic of Discovery or Psychology of Research? // Criticism and the Growth of Knowledge*. – London: Cambridge University Press, 1970. – P.8]. Якби аномальні явища були повторювані, то криптозоологія стала б частиною зоології, а парапсихологія – розділом психології [Bauer H. *Science or Pseudoscience: Magnetic Healing, Psychic Phenomena, and Other Heterodoxies*. – Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2001. – P.37]. Водночас із цією тезою Бауера можна не погодитись, адже хоча парапсихологія може

видатись такою, що не відповідає критеріям науковості, аналіз її методів, емпіричної бази та теорій доводить, що вона належить радше до переднауки, ніж до псевдонауки. Наприклад, можна виокремити той факт, що до кінця XIX ст. у статусі квазінауки вона перебувала разом із психологією [Bauer H. *Science or Pseudoscience: Magnetic Healing, Psychic Phenomena, and Other Heterodoxies*. – Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2001. – P. 175].

"Офіційна" наука поводить себе так, нібито непізнаного невідомого не існує, тому що його неможливо вивчати напяму; аномалістика ж заздалегідь "знає", що має відкритись, тож найчастіше відкидає здоровий глузд (*common sense*). Її джерельна база не систематизована, вона містить безліч гіпотез та інтерпретацій, її докази не є об'єктивними (адже часто ґрунтуються на переконаннях окремих індивідів), вона не має бар'єрів для новизни: чим більше та новіше, тим краще. До того ж, легітимність теорії має бути підтверджена ззовні, наприклад, "офіційною" наукою, яка є авторитетом у суспільстві.

Таким чином, ми бачимо, що дослідники пропонують нам різні критерії для демаркації між науковим та псевдонауковим знанням: для когось ця межа є чіткою (неопозитивізм, К. Поппер), дехто скептично ставиться до такого розмежування (Т. Кун, П. Феєрабенд, Л. Лаудан), а хтось обирає своєрідний "серединний шлях" (І. Лакатос). Попри це, варто зазначити, що проблема демаркації лишається досить складною, що пов'язано з такими причинами, як мінливість науки, її гетерогенність, а також наявність методологічних недоліків псевдонауки. Наприклад, за Робертом Мертоном, наука характеризується певним "етосом", який складається з чотирьох імперативів – універсальності, належності до суспільної власності (*communism*), незацікавленості, організованого скептицизму [Hansson S. *Science and Pseudo- Science* // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* / [Edward N. Zalta, ed.]. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/pseudo-science>]. Більшість сучасних авторів дотримуються мультикритеріальної позиції, тобто замість одного універсального критерію демаркації пропонують цілий набір (зазвичай 5–10). Наприклад, С. О. Ганссон пропонує підхід, за яким твердження можна вважати псевдонауковим, лише якщо воно належить до кола проблем науки, не є епістемологічно валідним та належить до теорії, головні прихильники якої намагаються створити враження, що вона епістемологічно доведена [Mahner M. *Science and Pseudoscience: How to Demarcate after the (Alleged) Demise of the Demarcation Problem* // *Philosophy of Pseudoscience: Reconsidering the Demarcation Problem* [ed. by Massimo Pigliucci, Maarten Boudry]. – University of Chicago Press, 2013. – P.36-37].

Отже, критерій демаркації може відрізнятися від однієї наукової сфери до іншої, адже єдина універсальна та позачасова вимога для всіх сфер є просто неможливою, бо вона не має змоги оцінювати науковий статус конкретних теорій. Щоб точно знати, що ми володіємо знанням,

нам необхідно мати чіткий, але, як засвідчує історія філософії науки, надзвичайно непевний критерій істинності.

А. П. Пестухов, асп., КНУТШ, Київ
untionize@gmail.com

ДИСКРЕТНІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ

Визначення або дефініція, за визначенням, завжди виконується обмеженням визначуваного. Визначенню місця визначуваного серед інших визначуваних, зв'язків між ними, мотивів до визначення тощо передую перша процедура обмеження, що полягає у відмежуванні визначуваного (того, визначення чого виконується) від визначувача (виконавця визначення). Таким чином, стосунок визначувача до визначуваного підпадає під схему радикального розмежування суб'єкта від об'єкта, медіумом між якими є діяльність першого із обмеження другого та самого себе.

Відмінність суб'єкта від об'єкта полягає в тому, що суб'єкт сам визначає аспекти власної активності щодо об'єкта. Аспектами активності суб'єкта, наприклад, є область її перебігу, мета цієї активності, спосіб її виконання. Тому суб'єкт – це завжди *хтось*, адже вольовим актом він ініціює власну активність, визначає та коригує спосіб її перебігу, тоді як об'єкт, будучи визначеним зовнішньою щодо себе активністю – це виключно *щось*. Визначення активності як похідної іззовні об'єкта також відбувається із позиції суб'єкта та за його волі, тобто, є акцією свідомості щодо аспектів дечого зауважуваного в ході її активності та стосунку цього зауважуваного до самої цієї свідомості. Отже, визначуване є сукупністю аспектів у області визначення, яка обмежується фокусом уваги визначувача. Саме обмеженість фокусу уваги визначувача й формує дискретну картину низок-визначень.

Таким чином, радикальність опозиції "суб'єкт – об'єкт", у тому числі й у випадку стосунку визначувача до визначуваного, усувається питанням про похідність факторів формування фокусу уваги суб'єкта або виконавця визначення. В найширшому сенсі, визначення поля належності атракторів уваги суб'єкта (до царини суб'єктивного, об'єктивного або поза ними) формує філософську перспективу. Річ лише в тім, що процес визначення є заздалегідь вбудованим у будь-які теоретичні розробки, включно зі спекуляціями навколо суб'єкт-об'єктних стосунків, тому в ході теоретичних побудов онтологію може бути "ввімкнено", а може "ввімкнено" і не бути.

**ПРОБЛЕМА ПЕРФОРМАТИВНОСТІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ:
ВІД ЛІНГВІСТИЧНОГО ДО ПРАГМАТИЧНОГО ПОВОРОТУ
В ФІЛОСОФІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НАУКИ**

Лінгвістичний поворот в філософії свого апогею досяг в концепції мовних ігор Л.Вітгенштейна. Це ознаменувало драматичний збіг особистих пошуків виходу за межі третього або неопозитивізму і разом тим перехід аналітичної традиції за свої межі – у сферу соціальної філософії. Умовною точкою відліку зазначених процесів можна вважати філософію (а, у певному сенсі, "анти-філософію") Дж.Мура, який, поклавши початок аналітичній традиції, своєю мета-етикою дав зрозуміти, що етика як нормативна наука повинна бути переосмислена з точки зору розрізнення доброго самого по собі і засобів досягнення добра. Не дуже спочатку помічене власне філософами-етиками, це розрізнення багато більшої ваги набуло саме для соціальної філософії.

Воно фактично відродило начебто давно забуте розрізнення софістів "природної і штучної справедливості". Пріоритет першої над другою, проінтерпретований у контексті проблем, поставлених на увесь зріст на початку ХХ ст., призводить до пояснення, що люди не можуть порозумітися тому, що натуралізують етичні принципи. Такий підхід врешті зводить мораль до мовної поведінки, а останню замикає на неперевіряваних практичних судженнях. Етика повністю відривається від соціальної філософії, перетворюючись на суто формальну дисципліну – навіть Кант не заходив так далеко. Тим самим і соціальна філософія позбавляється етичного змісту, прямує до самознищення як філософія, утверджуючись у формі начебто нейтральної науки, відірваної від усяких моральних принципів.

Утім, подальша розробка в межах аналітичної традиції проблем мови не тільки як способу репрезентації смислів, а й як мовної практики, вимушує інакше формулювати і проблему людської поведінки як соціальної. Йдеться передусім про введення поняття *перформативу* (від сер.-лат. – *performato* – дію, здійснюю) щодо аналізу мовної практики Дж. Остіном. Узагальнивши певні ідеї Д.Юма та Е.Бенвеніста щодо характеристики висловлювань, він започатковує принципову зміну пріоритетів не тільки в самій аналітичній традиції, а й у філософії соціальної науки.

Утім для цього треба було зробити ще один крок від теорії мовних актів (Дж.Остін) до ідеї конструювання соціальної реальності, яку теоретично обґрунтовує американський філософ Дж.Серль. Найбільш очевидне не тільки теоретичне, а й насамперед практичне значення поняття *перформативності* набуває в різних економічних теоріях у зв'язку з відмовою від критики концепції "людини економічної" і переходом до вивчення цього феномену в реальних економічних стосунках. Найперше в аналізі ринків та їх специфіки щодо різних товарів і послуг. Прилаштування пропозицій до попиту і навпаки, виявляє проблему організації

реклами з використанням нейропрограмування та певних соціальних технологій, розробка яких прямо виходить на згадану вище "акторно-мережеву соціальну теорію".

Так звана "економіка якості" чи "економіка послуг" гостро ставлять проблему співвідношення стихії ринку та інституційного порядку організацій, а тим самим *проблему соціального* в аспекті *природного* і *штучного*. Цей аспект, як зазначалось, був давно виявлений соціальними теоретиками. Варто нагадати хоча б розрізнення суспільства (Gesellschaft) і спільноти (Gemeinschaft) у Ф.Тьоніса, яке сьогодні набуває нового звучання.

Проблема *перформативності знання* взагалі і соціального знання зокрема, прямо пов'язана з зазначеним аспектом розгляду соціального, оскільки торкається дуже гострої проблеми свободи волі індивіда у виборі (зокрема товарів та послуг) і меж, які окреслюють ті чи ті соціальні структури (зокрема через рекламу), спрямовуючи цей вибір. Зрозуміло, що вирішення цієї проблеми має насамперед практичне значення, а вже потім теоретичне, щодо постановки певних проблем в межах соціальної теорії, а тим самим і філософії соціальної науки.

Застосування цього поняття разом з іншими особливостями характеризує сучасний етап розвитку *соціальної епістемології*. Смісл цього феномену полягає в тому, що знання розглядається з боку його властивості безпосередньо бути *дієвим*, тобто сферою, де виробляється, а не просто досліджується реальність. Зокрема йдеться про властивість знання прямо і безпосередньо вмикати чуттєву практичну дію. Сьогодні це ще називають нейропрограмуванням, коли продукується ледь не автоматична дія на основі якогось знання.

Розширення сфери застосування поняття *перформативності* з лінгвістичного аналізу на соціальний має своєю основою його розширену інтерпретацію (вже в межах самого лінгвістичного аналізу) нівелювання відмінності між власне *комунікативним актом* та *соціальною акцією*. Люди бачать світ через призму своєї мови, а сама мова виступає не тільки і навіть не стільки відображенням дійсності, скільки знаряддям комунікативних практик, а певні словесні формули прямо маніфестують відповідні соціальні структури. Найперше це стосується повсякденних, рутинних практик, коли власне *знання* важко відокремити *від* буденних *навичок*.

Утім спроба застосувати *поняття перформативності знання* до аналізу, скажімо, природничого наукового і не наукового знання виявляє ряд дуже гострих теоретичних проблем. Якщо стосовно встановлення факту існування, припустимо електрону, ще якось можна погодитись, що без лабораторії його б не було, то щодо самого електрона таке твердження викликає зрозуміле несприйняття. Хоча наука вже має схожий досвід щодо твердження про існування атому.

Те саме стосується проблеми істинності знання. Щодо *перформативних висловлювань* питання про істинність навіть теоретично є неречним. Здавалося б, це прямо повинно стосуватися і знання про при-

роду як цілісну систему у співвідношенні текст – контекст: творіння природи людиною як образ, метафора у контексті створення людиною так званої "другої природи" приймається без особливих застережень. Але щодо творення людиною "першої природи" навряд чи можуть бути якісь подвійні тлумачення. Утім, лише якщо не робити проблемним сам поділ на так звану "першу" і "другу" природи.

Іншими словами, можливі відповіді щодо особливостей процесу пізнання як суспільства, так і природи через розуміння знання як перформативного дозволяють дещо розсунути горизонти постановки і вирішення і нових, і традиційних гносеологічних та епістемологічних питань. Знання, яке прямо впливає на життя людей, змінюючи умови цього життя, перетворюючи реальність, опиняється в багато більш складних з цією реальністю зв'язках ніж власне зв'язок "істина – хиба".

Д. В. Поваляєв, студ., НАУ, Київ
dmytro.povalyaev@gmail.com

РЕНЕСАНС ПАРАНАУКИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

На сьогодні існують й набувають популярності різні напрямки паранаукових практик. Спектр даних практик надзвичайно широкий – від екстрасенсорики та передбачення майбутнього за допомогою магічних атрибутів до теорій, що мають науковий вигляд і роблять наголос на недосконалості науки, а також прикриваються відторгненням винахідників-революціонерів консервативними вченими (прикладом є "теорія торсіонних полів").

Що ж являє собою паранаука? Даним терміном називають цілий комплекс теорій і практик, які конкурують з офіційною наукою за пояснення деяких фактів і явищ, проте водночас суттєво їй протирічають. Паранаука зародилася водночас з наукою (перші згадки датуються XI сторіччям) як вираження накопичених в суспільстві міфів, ритуалів й обрядів. Але найбільш цікавим є той факт, що кожен ітерацію розвитку наукової раціональності супроводжує відповідний розвиток і паранауки [Головин Д.В. К дефиниции паранауки // Вестник общественных наук, 2011. – С. 14-21]. Величезний внесок у вирішення проблеми демаркації науки і паранауки зробив вчений і філософ XX ст. Карл Раймунд Поппер. Саме він ввів так званий "критерій спростовуваності", пізніше названий на його честь "критерієм Поппера". Даний критерій проголошує можливість постановки експерименту (не важливо, зараз чи в майбутньому), що однозначно підтверджує або спростовує теорію, як єдино вірної ознаки того, що теорія є науковою. Всупереч всім зусиллям, в тому ж XX сторіччі було зафіксоване рекордне зростання кількості паранаукових практик і теорій [Скоморохов М.В., Внутских А.Ю. Проблема демаркации науки и паранауки: история и современное состояние. // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета, 2015. – с. 16-21].

Суттєвою проблемою є класифікація паранаукових феноменів і вчень. Існує декілька методів класифікації паранаукових течій:

1. Дискурсивно-аналітичний – розглядається не лише предмет вивчення, а й світогляд концепції. Феномени можна розподілити на "про-наукові", "про-релігійні" (креаціонізм), "про-ідеологічні" (арійська фізика) та інші.

2. Предметно-аналітичний – класифікація за областю, яка представляє інтерес для даної паранауки. Відповідно паранауки можна розділити на такі, що мають проблемне поле природничих (фізика, хімія, біологія), соціальних (економіка, соціологія) і формальних (математика, логіка) наук. Звідси, стає можливим теоретизування щодо відповідних типів паранаук – параприродознавствчих (парафізика, паракімія, парабіологія), гуманітарних (параісторія, параантропологія), соціальних (параекономіка, парасоціологія) і формальних (параматематика, паралогіка).

3. Практиологічний – дозволяє класифікувати паранауки, виходячи з оцінки специфіки і результатів діяльності відповідного суб'єкта, реально виконаних ним задач і досягнутих цілей. Відповідно виділяють феномени протонауки (геліобіологія А.Л. Чижевського), лженаука ("торсіонні теорії"), антинауки (версії креаціонізму), квазінауки (науковий креаціонізм), псевдонауки (N-промені Блондло), які включаються в поняття "девіантна наука".

4. Інституціональний – паранаука може генеруватися зсередини науки (створюватися від імені вчених, наприклад, мічурінська агробіологія) або ззовні (походить з ритуалів і шаманізму, прикладом є астрологія) [Головин Д.В. Паранаука: социокультурные основания и функции – ФГБОУ ВПО "Орловский государственный аграрный университет", 2012. – 27 с.]

Не зважаючи на давню історію паранаукових течій та концепцій, найбільш широке розповсюдження вона набула після появи феномена масової культури. Нині кваліфікації рядового члена суспільства вже недостатньо для навіть приблизного охоплення досягнень та знань сучасної науки, що змушує до прийняття авторитетної точки зору або тієї, що видається авторитетною щодо достовірності зазначених фактів. У даній ситуації задача демаркації наукових знань стає надзвичайно важкою задачею. Це призводить до того, що в умовах глобалізації споживання і розповсюдження наукових знань постійно збільшується. Даному становищу сприяє роль ЗМІ як одного з основних джерел паранаукових знань, які, намагаючись збільшити кількість переглядів і тиражів (а з ними і прибутки) залучають експертів з недостатнім рівнем компетентності. Особливо схильними до впливу паранауки виявляються субкультури, що прагнуть до альтернативного світогляду. Схильними до споживання паранаукових знань також є позбавлені атрибутів "легітимної культури" з якихось причин індивіди, що прагнуть бути більш високий соціальний статус [Добровольский Я. Философия глупости. История того, что иррационально / Пер. с польск. – Х.: изд-во "Гуманитарный Центр", 2014. – 412 с.]

Таким чином, існування феномена паранауки не є унікальною ознакою сучасності, проте її широке розповсюдження та актуалізація

свідчать про внутрішню кризу постіндустріального суспільства, пов'язаного з одного боку, із когнітивними потребами інформаційного суспільства, а з іншого – із ціннісними потребами суспільства споживання. Збільшення ролі творчості у різноманітних соціальних сферах та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій являються гарантими стабільності паранауки найближчого майбутнього. Водночас проблематика демаркації паранауки все ще є предметом відкритої дискусії, яка не має остаточного рішення.

**О. О. Потіщук, канд. філос. наук,
КНУ "КПі ім. І. Сікорського", Київ
potya@ukr.net**

Р. МЕРТОН: "СОЦІОЛОГІЧНА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ УЧЕНОГО"

Р. Мертон першим піддав систематичному дослідженню професійну поведінку учених. Він змістив предмет соціологічного аналізу з області продуктів наукової діяльності в область її процесів, зі сфери знання – у сферу пізнання, розглядаючи при цьому процес пізнання як діяльність за правилами. Він виділив ці "правила" в явному вигляді, чіткіше, ніж вони існували в свідомості членів наукового співтовариства.

На думку Р. Мертона, виконання імперативів гарантує достовірність знанню, що здобувається. Але ці імперативи зобов'язують ученого до певної поведінки не тільки тому, що вони ефективні в наукових процедурах, але і тому, що в них вірять, їх вважають за правильні. Таким чином, вони є в тій же мірі моральними процедурами, в якій і методичними.

Як регулятори поведінки вчених, вони повинні бути першочерговими об'єктами аналізу. На заувагу Р. Мертона, вчені дотримуються цих правил тому, що це корисно для розвитку науки. Оскільки об'єкт, що вивчається соціологією науки, приймається як незмінний, то знання про наукову діяльність виявляється знанням природничо-наукового зразка, подібним до знання про закони природи. Розвиток змісту знання підлягає логіці наукових відкриттів (кожне попереднє спричиняє за собою цілком певне наступне), а діяльність по його отриманню – константним нормам діяльності. Історія науки тим самим перетворюється на нескінченний процес кумуляції наукового продукту, створеного ученими за єдиними і незмінними правилами.

Але саме через людей вноситься до науки зміна правил, через людей, які в своєму реальному житті вступають в ширші, ніж чисто професійні, суспільні відносини, що перетворює їхню систему цінностей і норм залежно від змін в суспільстві.

Науковий етос Р.Мертона незалежний від змін в житті суспільства, і це виключає теоретичну можливість якісних змін в науці як соціальному

інституті; якщо ж вони все-таки наступають, то являють собою "проти-природні" і відповідно "загрозливі".

Р. Мертон, описуючи реальну поведінку вчених вводить взаємно протилежні нормативні принципи.

Основне поняття "соціологічної амбівалентності" полягає в тому, що в своїй професійній діяльності вчені знаходяться між вибором одного з імперативів, що вказує вченому:

- передавати свої наукові досягнення колегам;
- бути сприйнятливим до нових ідей, але не піддаватися інтелектуальній "моді";
- прагнути здобувати таке знання, яке отримає високу оцінку колег, але при цьому працювати, не звертаючи уваги на оцінки інших;
- захищати нові ідеї, але не підтримувати необачні висновки;
- докладати максимальні зусилля, щоб знати роботи, що відносяться до його області, але при цьому пам'ятати, що ерудиція іноді гальмує творчість;
- бути украй ретельним у формулюваннях і деталях, але не бути педантом, бо це йде в збиток змісту;
- завжди пам'ятати, що знання універсальне, але не забувати, що всяке наукове відкриття робить честь нації, представником якої воно здійснене;
- виховувати нове покоління учених, але не віддавати викладанню дуже багато уваги й часу;
- вчитися у видатного майстра і наслідувати йому, але не бути схожим на нього [Мертон Р. Социальная теория и социальная структура: Исследования по социологии науки/ Р. Мертон. – М.: АСТ МОСКВА – ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 873 с.].

Соціологія науки від Р.Мертоні розглядає науку як складний соціальний інститут, який представляє особливу сферу впорядкованих відносин між ученими і стійку організацію їх діяльності. Відношення в середині наукового співтовариства виступає як система певних норм і цінностей. Вчені, в свою чергу, повинні дотримуватись певних правил, бо це є корисним для науки і допомагає здобути авторитет і визнання.

С. В. Пустовіт, докт., філос. наук. проф.,
НМАПО імені П.Л. Шупика, Київ
pustovit-sv@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ МЕДИЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Філософський аналіз сучасної медицини як теорії та практики має велике значення для розвитку медичної освіти. Знання філософських засад сучасної медицини сприяють формуванню філософської та методологічної культури сучасного лікаря як дослідника та клініциста, сприяють його духовному розвитку.

Медицина подібно до інших природничих наук має підпадати під закономірності, визначені для постнекласичної парадигми науки, однак в зв'язку з її унікальністю як соціальної та наукової практики ці закономірності не можуть бути безпосередньо перенесені на медичну теорію та практику та залучені до обговорення сутності сучасної медицини без урахування її специфічних рис та вимірів.

1. Застосовуючи феноменологічний, екзистенціальний, історіософський та ін. філософські підходи та принципи ми можемо констатувати, що медицина є трансісторичним та транскультурним явищем, таким чином перед нами питання розробки відповідної гіпотези, яка б поєднувала загальне та одиничне в нашому розумінні філософських засад медицини як теорії та практики [Степин В.С. Эволюция этоса науки: от классической к постнеклассической рациональности//Этос науки. – М.: Academia, 2008].

По-перше, будь-яке вивчення наукових, світоглядних або філософських засад медицини має починатися з того факту, що медицина є не тільки наукою, теорією, але й соціальною, загальнолюдською практикою, вона є фундаментальним способом упорядкування людством свого життя та способом виживання. Тому гносеологічні та онтологічні засади медицини як теорії мають також переосмислюватися з точки зору її фундаментального прикладного та практичного значення для виживання людства.

Основні потреби людського існування завжди були в центрі лікарської діяльності: боротьба з хворобами, формування засад здорового способу життя, уникнення болю та психофізичних страждань, народження та смерть людини. Вони є по суті трансісторичними та транскультурними явищами людського життя, тому медицина може бути охарактеризована як історично безперервна людська практика. Медицина виходить за межі конкретних форм своєї реалізації в будь-який проміжок часу і передує як *феномен людської практики по збереженню життя та здоров'я* професійній медицині, яка зародилася в давньогрецькій культурі за часи Гіппократа. Її сутнісною трансісторичною "чеснотою" завжди була чеснота спасіння окремої людини від смерті та хвороби, збереження її цілісності та здатності жити яка можна довше.

Ситуація, в якій знаходиться пацієнт, – це по суті екзистенційна ситуація між патологією і нормою, хворобою і здоров'ям, смертю і життям, небуттям та буттям. Тут не тільки людське життя в його трансцендентальному вимірі, а й моральний принцип нашого ставлення до всього Життя на планеті Земля та окремих його представників виступає трансцендентальною життєвою формою, найважливішою рисою людської фундаментальної ситуації в подвійному сенсі: як онтологічна умова задоволення будь-яких потреб людства і як конститутивний принцип людяності, засіб конституювання власне всіх людських якостей і умова їх прояви.

По-друге, під впливом часу, в історичній перспективі в епоху Модерну, в результаті розподілу праці в суспільстві та виходячи з потреб медичної освіти та спеціальної професійної підготовки лікарів, медицина

перетворюється на достатньо автономний соціальний інститут з власними цінностями, правилами, нормативами, міфами та забобами, політичною економією та ідеологією. Її висока технологічність, складність методології та процедур тільки посилюють її елітарність, непрозорість, відокремленість від решти суспільних інститутів, її спрямування до самоврядування, саморегуляції та автономії. Таки тенденції в певному сенсі загрожують ризиком підміни гуманістичних та моральних цінностей цінностями науки та медичного товариства, що не завжди одне й те саме. Тому етичні принципи та цінності медичної професії мають бути трансформовані та розширені до горизонту загальнолюдських цінностей та принципів, цінностей глобальної біоетики та валеології, екології людини, соціальної медицини тощо. Така можливість відкривається на ґрунті транс- та міждисциплінарного підходу, здобутків синергетики, психосоматики, які є складовими сучасної філософської антропології в її намаганні зрозуміти, що таке людина – як суб'єкт медичного втручання та терапії.

Медицина є унікальним та універсальним феноменом для всіх культур, соціальних та наукових практик. В якості соціальної практики вона глибоко гуманістична і інтерсуб'єктивна, спрямована на полегшення стану людини, яка страждає від хвороби, вмирання та смерті, на її зцілення та спасіння. Фундаментальна невизначеність, розпливчастість переходу між природним, фізичним, емпіричним, з одного боку, і розумовим, інтелектуальним, надприродним – з іншого, між медичною наукою як гуманістичним проектом та медициною як такою, що генерує нові захворювання та ризики, є ознакою відкритості життєвого обрію і свободи людської трансценденції в питаннях здоров'я та життя та необхідності застосування для вивчення цієї невизначеності філософських категорій та понять.

Виходячи з цього роль філософії для розвитку та осмислення високої місії та покликання лікаря, для його освіти важко переоцінити. Не в останню чергу ця роль полягає в з'ясуванні за допомогою філософії справді гуманістичного та гуманітарного потенціалу медицини як науки і мистецтва, соціальної практики і традиції, і, одночасно, в розкритті її аксіологічних, гносеологічних і методологічних обмежень [Кравченко О.М., Озадівська Л.В. Сучасний науковий дискурс: основлення методологічної культури. – К., 2000.]

Зміна характеру медицини як фундаментальної науки та діяльності, набуття нею статусу потужного соціального інституту та біомедичної практики вимагає нагального перегляду її філософських засад, створення нової філософії медицини та охорони здоров'я, виходячи з сучасних досягнень світової філософської думки, філософії науки, філософської антропології, історії філософії, аксіології науки.

ПРО МЕТОДОЛОГІЧНУ РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Методологічна проблематика, що виникає в ході розвитку спеціально-наукового пізнання, вимагає для свого вивчення і вирішення не тільки тих засобів, якими володіють ці науки, але, перш за все, засобів, які виробляються філософією.

Методологія аж ніяк не зводиться до суми рецептів для бажаючих робити наукові відкриття: вона може орієнтувати змістовне наукове дослідження, але жодним чином не може його підмінювати. Тому вона не може виступати у вигляді якоїсь алгоритмічно оформленої технології наукового мислення. Розширюючи діапазон засобів і методів, що доступні науковому дослідженню, методологія підсилює його можливості і в той же час розкриває всю складність, неоднозначність, різноманіття шляхів насправді творчого наукового мислення.

Визначаючи методологічну роль філософії в наукових дослідженнях потрібно зазначити наступне.

1. Філософія розробляє певні "моделі" реальності, крізь "призму" яких вчений дивиться на свій предмет дослідження (онтологічний аспект). Філософія дає найбільш загальну картину світу в його універсально-об'єктивних характеристиках, представляє матеріальну дійсність в єдності всіх її атрибутів, форм руху і фундаментальних законів. Ця цілісна система уявлень про загальні властивості і закономірності реального світу формується в результаті узагальнення і синтезу основних спеціально- і загальнонаукових понять та принципів.

Філософська картина світу (на відміну від релігійної, міфологічної тощо) є передумовою для розробки фізичної, біологічної та інших картин світу в якості універсальної онтологічної установки.

Інакше кажучи, філософія дає загальне бачення світу, на основі якого будуються бачення спеціальнонаукового характеру як елементи більш широкого цілого – філософського осмислення реальності. Саме воно дозволяє побачити місце і роль спеціальнонаукових уявлень, "прописати" їх як необхідні моменти, сторони загальної картини світу.

2. Філософія "озброює" дослідника знанням загальних закономірностей самого пізнавального процесу: вченням про істину, шляхи і форми її досягнення (гносеологічний аспект). Філософія (особливо в її раціоналістичному варіанті) дає вченому вихідні гносеологічні орієнтири про сутність пізнавального відношення, про його форми, рівні та всезагальні засади, про умови його достовірності та істинності, про соціально-історичний контекст пізнання тощо.

Хоча всі науки здійснюють процес пізнання світу, жодна з них не має своїм безпосереднім предметом вивчення закономірностей, форм і принципів пізнання в цілому. Цим спеціально займається філософія

(точніше гносеологія, як один з основних її розділів), спираючись на дані інших наук, які аналізують окремі сторони пізнавального процесу.

Крім того, будь-яке пізнання світу, в тому числі наукове, в кожную історичну епоху здійснюється відповідно до певної системи логічних категорій. Перехід науки до аналізу нових об'єктів веде до переходу до нової категоріальної системи. Якщо в культурі не склалася категоріальна система, що відповідає новому типу об'єктів, то останні будуть сприйматися через неадекватну систему категорій, яка не дозволить розкрити їх сутнісні характеристики. Розвиваючи свої категорії, філософія тим самим готує для природознавства і соціальних наук своєрідну попередню програму їх майбутнього понятійного апарату. Застосування розроблених у філософії категорій в конкретно-науковому пошуку призводить до нового збагачення категорій та розвитку їх змісту.

3. Філософія дає науці найбільш загальні принципи, що формулюються на основі певних категорій. Ці принципи реально функціонують в науці у вигляді загальних регуляторів, універсальних норм, вимог, які суб'єкт пізнання повинен реалізовувати в своєму дослідженні (методологічний аспект). Вивчаючи найбільш загальні закономірності буття і пізнання, філософія виступає в якості граничного, самого загального методу наукового дослідження. Цей метод, однак, не може замінити спеціальних методів інших наук, це не універсальний ключ, що відкриває всі таємниці світобудови, він не визначає апіорі ні конкретних результатів часних наук, ні їх своєрідних методів.

Філософсько-методологічні програми не повинні бути жорсткою схемою, "шаблоном", стереотипом, по якому "кроють і перекроюють факти", а лише загальним керівництвом для дослідження. Чи не є філософські принципи і механічним "набором норм", "списком правил" і простим зовнішнім "накладенням" сітки загальних категоріальних визначень і принципів на спеціально науковий матеріал. Сукупність філософських принципів – гнучка, рухлива, динамічна і відкрита система, вона не може "надійно забезпечити" заздалегідь відведені, повністю гарантовані і свідомо "приречені на успіх" ходи дослідницької думки.

4. Вплив філософських принципів на процес наукового дослідження завжди здійснюється не прямо і безпосередньо, а складним опосередкованим шляхом – через методи, форми і концепції "нижчих" методологічних рівнів. Філософський метод не є "універсальною відмичкою", з нього не можна безпосередньо отримати відповіді на ті чи інші проблеми спеціальних наук шляхом простого логічного розвитку загальних істин. Він не може бути "алгоритмом відкриття", а дає вченому лише саму загальну орієнтацію дослідження, допомагає вибрати найкоротший шлях до істини, уникнути помилкових дій.

Оскільки вплив філософії на науку є, як правило, опосередкованим, тим більше в умовах зростаючої розбіжності їхніх мов, то дуже актуально ставати проблема адекватної "стикування" філософських і спеціально-наукових уявлень, "переходу" перших у другі. Свою евристичну функцію філософія як універсальний регулятор може плідно здійснюва-

ти лише постійно співвідносячи себе з іншими рівнями методологічного знання, реалізуючи свої потенції в них і через них.

10. Реалізація філософських принципів у науковому пізнанні означає разом з тим їх переосмислення, поглиблення, розвиток. Результати наукового дослідження дуже часто викликають зміни в філософських поглядах на проблеми, які поширюються далеко за межі обмежених областей самої науки. Філософські узагальнення повинні ґрунтуватися на наукових результатах. Однак, раз виникнувши і отримавши широке поширення, вони дуже часто впливають на подальший розвиток наукової думки, вказуючи одну з багатьох можливих ліній розвитку.

Отже, шлях реалізації методологічної функції філософії є не тільки способом вирішення фундаментальних проблем розвитку науки, а й способом розвитку самої філософії, всіх її методологічних принципів.

***В. С. Сайганова, канд. филос. наук, доц., БГУ, Минск, Беларусь
veros23@yandex.ru***

К ВОПРОСУ О СТАНОВЛЕНИИ НОВОГО ТИПА НАУЧНОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ

Современные условия функционирования науки в эпоху глобальной нестабильности расставляют новые акценты в мировоззренческих приложениях научного знания и актуализируют исследование методологических стратегий философского поиска и обоснования нового типа научной рациональности. Исторически научная рациональность явилась конститутивным элементом западноевропейской цивилизации и до недавнего времени в основном соотносилась с ценностями западной культуры, а представления о мире традиционных древневосточных культур не соответствовали ее нормативно-критериальным характеристикам и отторгались. Развитие же современной постнеклассической науки все чаще выдвигает такие идеи, которые начинают избирательно резонировать с представлениями восточной культурной традиции, которые в трансформированном виде сохраняются во многих современных культурах Китая, Индии и исламского мира. Социокультурная динамика науки все больше приходит к той точке роста новых ценностей, которая открывает возможности для диалога культур, а исследование места и роли, возможности и границы рациональности и научной рациональности в современной культуре становится одной из главных задач философской рефлексии.

В современной философии и методологии науки обнаруживается существенное различие трактовок научной рациональности. В их многообразии можно эксплицировать как минимум две основные парадигмы теоретической реконструкции научной рациональности в ее социокультурной динамике: когнитивную и коммуникативную.

Когнитивные модели исследуют динамику научной рациональности и ее норм через призму гносеологического, эпистемологического и социокультурного аспектов усложняющейся структуры субъект – объектного взаимодействия в процессе научного познания и базируются на признании определенных норм и критериев, способных выразить особенность и зафиксировать своеобразие научной рациональности и тем самым специфицировать науку среди других форм культуры. Данный подход, выражается в формировании такого образа научной рациональности, который включал бы в себя экспликацию инвариантных норм научной рациональности и одновременно фиксировал бы характеристики, выражающие ее социокультурную динамику (В.С. Степин, В.Н. Порус, Дж. Холтон, В. Ньютон-Смит и др.) [Порус В.Н. Парадоксальная рациональность (очерки о научной рациональности) – М., 1999. – 120 с.].

В рамках коммуникативной традиции (коммуникативная рациональность в теории ответственного действия Ю. Хабермаса, теория intersubjectивности К. Хюбнера, концепция открытой диалогу рациональности В.С. Швырева и др.) за исключением крайних форм ее проявления (Р. Рорти, Х. Патнем), однозначно признается и по-своему обосновывается сам факт существования рациональности как одной из основополагающих ценностей и целей современной культуры и, по крайней мере, предполагается проблема существования норм и правил, признаваемых и принимаемых участниками коммуникативного отношения для осуществления рационального дискурса, в том числе и научного [Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns // Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. – Frankfurt am Main, 1981. Bd.1. – 534 s]. Современные коммуникативные модели научной рациональности и ее норм, вызревшие на базе социально-гуманитарной парадигмы знания, демонстрируют плюрализм методологических ориентаций в исследовании научной рациональности (П. Бурдье, Д. Блур, А. Гольдман). Такой подход, претендуя на формирование нового, принципиально субъект-субъектного, типа рациональности, свидетельствует о расширении понимания рациональности и наделении ее новыми смыслами, которые отбрасывались предшествующей традицией и не рассматривались в качестве необходимых и значимых, однако не ориентирован на выделение нормативов научной рациональности.

Системный характер норм и критериев научной рациональности, выделяемых в когнитивном, субъект-объектном аспекте, предполагает рассмотрение их динамики во взаимодополнении с коммуникативными, субъект-субъектными характеристиками научной рациональности, которые проявляются и конституируются в ходе научного дискурса. Соблюдение когнитивных норм научной рациональности и следование критериям научности обеспечивают возможность собственно научного дискурса, а сам акт коммуникации репрезентирует функционирование и динамику нормативов научной рациональности в реальном полилоге форм рациональности в культуре. Дополнительность когнитивной и коммуникативной традиций является не только фундаментальным

принципом построения современной теории рациональности, но и выступает основным фактором, детерминирующим нелинейную динамику норм научной рациональности в процессе социокультурной трансформации [Сайганова В.С. Социокогнитивная и коммуникативная парадигмы в интерпретации норм научной рациональности // Философия и социальные науки. – № 3/4. – 2013. – С. 47-51].

Таким образом, методологические стратегии философского поиска новых форм научной рациональности основаны на представлениях о нормах научной рациональности как открытой нелинейной самоорганизующейся динамической системе, только в своей целостности способной обеспечить воспроизводство науки в изменяющемся мире современной культуры. Научная рациональность в современных философско-методологических исследованиях может быть рассмотрена через совокупность сосуществующих и сопряженных перспективных исследований, которые взаимно исключают друг друга, будучи взяты отдельно, и взаимодополняют один другого, взятые совместно в их смысловом единстве. Несмотря на все возрастающую значимость дисциплинарных и междисциплинарных исследований, как коммуникативного аспекта научной рациональности, так и эпистемологического аспекта коммуникативной рациональности, поиск их смыслового единства предполагает высокий уровень философской рефлексии.

Л. І. Сидоренко, докт. філос. наук, проф., КНУТШ, Київ
lidiiasidorenko@mail.ru

ЛЮДИНОВИМІРНІСТЬ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

Класичне розуміння філософії науки ґрунтується на традиції позитивізму та напрямках і концепціях, що з неї виростають, часто-густо виходячи за її межі. Ретроспективний погляд на філософію науки дозволяє означити її вихідний момент в ХІХ ст. на ґрунті методологічної програми, що була обґрунтована О. Контом та на основі якої планувалося чітке визначення науковості знання на відміну від метафізики. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розгорнулася наукова революція. Вона породила потребу перспективних методологічних програм. Позитивістська програма в філософії науки була відроджена школою емпіріокритиків, засновниками якої були Е.Мах та Р.Авенаріус.

Подальша доля позитивістських намірів в філософії науки виявилася в наступності та трансформаціях вихідних задумів. Таке представлене дослідженнями Віденського кола (неопозитивізм) – М. Шліка, О. Нейрата, Р. Карнапа, Г. Рейхенбаха та ін., концепціями Б. Рассела, який розв'язував проблему засад математики, та Л. Вітгенштайна, викладеною в "Логіко-філософському трактаті. Філософія науки вийшла далеко за межі позитивізму, що представлено в критичному раціоналізмі К. По-

ппера, історизми Т. Куна, І. Лакатоса, в сучасному реалізмі С. Кріпке, Г. Патнема та в інших сучасних позиціях.

За межами позитивістських побудов філософії науки залишаються феноменологічний образ науки, оцінки науки з позицій філософії екзистенціалізму, постмодерністський образ науки, Крім того, протягом ХХ століття сформувались такі гілки філософії науки, як філософія економіки, філософія екології, філософія біології, філософія географії тощо, не кажучи вже про потужну та сформовану раніше філософію математики. Ці галузі досліджують проблеми, що є теоретичними, фундаментальними для відповідних наук, але водночас мають відчутну філософську складову, можуть використовувати методологічний інструментарій філософії.

Концепції, які представляють означені галузі філософії науки, ґрунтуються на різних концептуальних засадах та методологічних традиціях. Зокрема, в філософії математики, фізики проблеми розглядаються в руслі аналітичної філософії, логіцизму, конвенціоналізму, конструктивізму. В філософії геології, географії, біології використовують голізм (цілісний підхід), системний підхід, структурний аналіз, еволюціонізм.

В кінці ХХ ст – на початку ХХІ ст. окреслилися нові традиції рефлексування над наукою. Йдеться про постнекласичний погляд на науку. Він ґрунтується на нелінійному мисленні та на методології синергетики, які дозволяють представити сучасну науку як складну багатовимірну систему. Специфіку її процесу пізнання пов'язують з об'єктами дослідження – складними самоорганізованими людиномірними системами, з новими методологіями дослідження – зокрема з методологією синергетики, з включенням аксіологічних принципів (зокрема моральних норм) безпосередньо в процес дослідження.

Аксіологічні та етичні проблеми, що постають в сучасних соціоцивілізаційних контекстах, є предметом етики науки, біоетики та екологічної етики. Серед таких проблем – осмислення тих норм, які мають спрямовувати: не лише стосунки вчених в межах наукового співтовариства або визначати вищі пізнавальні цінності науки, а й таких, що дозволяють або забороняють певне втручання науки в природу і людину. Це було пов'язано з розвитком молекулярної біології і генної інженерії.

Етичні проблеми, які виникли в зв'язку з названими галузями біології, було визначено як "виклик біології". Була окреслена проблема потреби нового етосу науки. Осмислення науки в такій площині дозволило визначити її етичні проблеми як проблеми, які пов'язані з усвідомленням того, що на дослідницьку діяльність вченого впливають соціокультурні фактори, зокрема – моральні норми. Етичні проблеми виникають в реальному процесі наукового дослідження і стосуються результатів, які можуть вплинути на існування і розвиток людини, суспільства, культури, цивілізації.

Етичні проблеми пов'язані з моральним вибором дослідника, вченого і передбачають відповідальність морального характеру – перед собою, науковим співтовариством, суспільством за той вплив, який спричинений його дослідженнями та їх результатами. В постнекласичній

науці, коли ціннісні, зокрема етичні принципи включені безпосередньо в процес дослідження і спрацьовують як його регулятиви, визначаючи саму можливість або неможливість дослідження. Етос постнекласичної науки виявляє мінливість функціонуючих в ньому норм та цінностей та спонукає до пошуку відповідей зі спектру можливих. Такий етос обстоює право вибору при пошуку правильного рішення.. Вибір завжди пов'язаний: з ризиком та з відповідальністю.

Отже, постає нова традиційність наукового дослідження, яка вимагає відповідних дій дослідника. Новим стає те, що правилами дослідження стають не лише науково обґрунтовані положення, а й моральні вимоги. Таке має стати природним для науковця. Тобто стати принципом його етосу. Сформувалась постнекласична методологія, що виявляє потужні методологічні можливості стосовно дослідницьких ситуацій в сучасній науці – полідисциплінарних, міждисциплінарних та трансдисциплінарних. Таким чином, сфера постнекласики цілком може бути визнана гілкою сучасної філософії науки.

У підсумку маємо констатувати, що сучасна філософія науки є складна знаннева система, в якій наявний спектр концепцій. Вони представляють теоретичні образи науки, рефлексуючи над наукою в різних філософських та методологічних традиціях, означають та намагаються розв'язати нагальні методологічні, епістемологічні, соціопрактичні проблеми науки.

**Н. В. Скворцова, асист., ДДПУ,
Д. С. Хаперець, студ., ДДПУ, Слов'янськ**
Natalyaskv@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ БІФУКАРЦІЙНОГО ПЕРЕХОДУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО СВІТОГЛЯДУ

XX століття розкрило невичерпне розмаїття форм буття у світі систем, які безперервно розвиваються. Єдність світу проявляється дискретною, внутрішньо різною, неоднорідною та суперечливою. Відкрилося нескінченне різноманіття Всесвіту, яке призвело до розвитку не тільки нових форм світогляду і світосприйняття, але й нових методологічних форм, нової технології побудови фізичних концепцій. Новий тип мислення привів до створення нового підходу, який дозволяє встановити зв'язок фундаментальних наук з філософськими поглядами та релігійними віруваннями.

Проблемою теорії складних систем займалися такі вчені, як І. Пригожин, Е. Ласло, В.П. Бранський, Є.Н. Князев, С.П. Курдюмов та інші.

Підпорядковуючись раціональному мисленню, людина схильна стверджувати, що будь-яке явище зумовлене певними діями та процесами, тому воно може бути передбачуване та пояснюване, тобто підлягає закону детермінізму. Але з іншої сторони, людина наділена здатніс-

тю вільного вибору між альтернативними можливостями, що приводить до дії закон стохастичності. Майже в усіх "реальних" процесах присутні флуктуації, нестійкість, безліч можливостей вибору та обмежена передбачуваність спостережень. Малі зміни в системі можуть привести до хаотичного розвитку, таке явище отримало назву "ефекту метелика". Його суть полягає в тому, що помах крил метелика в Пекіні може привести до руйнівних кліматичних змін в Сполучених Штатах Америки.

Нелінійні властивості має не лише фізична реальність. Методологія, заснована на нелінійному мисленні, міждисциплінарна. Процес еволюції складних систем завжди пов'язаний з втратою стійкості одного режиму функціонування і переходу до нового, стійкого. Стан нестійкості в процесах самоорганізації є необхідним етапом еволюції. Саме з цього стану починається новий виток розвитку складних систем. На ряду з нестійкістю, іншими обов'язковими характеристиками самоорганізаційних систем постають відкритість (постійний приток зовнішньої енергії) та дисипативність (відтік енергії з системи).

Об'єктивними характеристиками світу є випадковість та невизначеність, все навкруги – це єдність випадкового і необхідного, стохастичного і детермінованого. Аналізуючи теорію складних систем, з точки зору дисипативної самоорганізації, виникнення життя у Всесвіті не випадкове, а необхідне та закономірне. Основою системного підходу є концепція цілісності. Вона виключає можливість зведення цілого до частого, складного до простого, на наявності у цілісного об'єкту таких властивостей, які ніяк не можуть бути присутні його частинам.

В наш час однобічне сприйняття людської організації стало основною причиною винесення феномена містичного досвіду за рамки наукового розуміння, де закономірності антропологічних процесів зводилися до загальної точки, яку можна визначити як точку біфуркації. Матерія – більше не пасивна, що описано у рамках механістичної картини світу, їй також притаманна спонтанна активність.

Біфуркаційний перехід свідомості характеризується кризою, під час якої відбувається зміна основного стану свідомості. За словами Е. Ласло: " ... значення "біфуркації" важливо знати тому, що ми самі анітрохи не в меншій мірі, ніж суспільство або середовище, в яких ми живемо, є складними системами, що випробовують сильні дії та напругу. Більше того, у багатьох сучасних суспільствах рівні та інтенсивність дії нині близькі до критичних" [Ласло Э. Век бифуркации: постижение изменяющегося мира / Ласло Э. – Путь. – 1995. – № 1. – с. 3-129., с. 12]. На думку вчених в стані біфуркації зараз перебуває індивідуальне життя людини в нашій цивілізації, така "хронічна біфуркація" є екстремальним станом індивіда і буде надалі повсякденною нормою людського існування.

З досягненням граничного значення величини, що виникає при кількісному розвитку системи, відбувається якісний перехід, або стрибок у точку біфуркації, під час якої створюється новий дискретний набір мож-

ливих дисипативних систем, саме такою системою можна охарактеризувати змінені стани свідомості. В точці біфуркаційного переходу відбувається розгалуження шляхів еволюції. Система, або в нашому випадку людина, забуває про свій колишній стан і в силу ймовірного характеру переходу через цей пограничний стан зворотного ходу еволюції вже не існує. Вихід системи до точки біфуркації можливий у стані її максимальної нерівноваги, що спричинена діями флуктуацій, при досягненні порогу стійкості. Даний поріг стійкості створює лабіринт Буття, що має здатність визнавати якісні зміни параметрів створеної стійкості реальності. Незначна зміна констант системи може радикально змінити її параметри після біфуркаційного переходу.

Біфуркаційні стани людини, під час яких відбуваються зміни у нормальному стані свідомості, характеризуються певним психологізмом, завдяки чому життєві екстремуми і явища ірраціонально-містичного досвіду потрапляють в поле підвищеної уваги психологів. Деякі з вчених зазначають закономірність, яка вказує на те, що подібні біфуркаційні переходи – це зміна взаємозалежності між почуттями людини – її зовнішнім розумом і внутрішнім, визначальним розвитком свідомості.

Таким чином, усі закони, що діють в нашому та надтонкому світах, переслідують одну мету – зробити людину гідною тій вищій місії, яку їй призначив Творець, створивши її за образом і подобою своєю. Для цього закони і природа людини цілеспрямовано пов'язані між собою, і зрозуміти один без іншого практично неможливо.

На сьогоднішній день проблема ірраціонального осягнення свідомості викликає великий інтерес в багатьох науковців, але розвиток даного напрямку гальмується через укорінені стереотипи мислення та застарілу наукову парадигму. Одна з труднощів у розвитку і поширенні нової свідомості полягає в її неминучому протистоянні домінуючого світогляду, оскільки йдеться про переконання науково-технічного істеблішменту. За всю історію існування наукових досліджень не було і немає методів, що дозволяють визначити точну фізичну суть свідомості і несвідомого, вчені спостерігали лише феноменальні фізичні прояви їх дії на живу та неживу матерію.

Д. Е. Фатєєва, студ., НаУКМА, Київ
dianafateyeva@gmail.com

В. ВЕРНАДСЬКИЙ ПРО ВЗАЄМОДІЮ НАУКИ І ФІЛОСОФІЇ

У філософських роботах В. Вернадський іде всупереч ідеї чіткого протиставлення різних світоглядів: наукового і філософського, наукового і релігійного, наукового й естетичного. Він наголошує на тісному взаємозв'язку та постійній взаємодії наукового світогляду з усіма сферами

духовного життя людства: філософією, релігією, мистецтвом, суспільною діяльністю. За словами Вернадського, всі ці аспекти людського існування нерозривно пов'язані між собою та можуть існувати окремо лише у людській уяві. Припинення розвитку однієї сфери людської діяльності негативно позначається на розвитку іншій. [Вернадский В. Н. О научном мировоззрении // Мысль как планетное явление. – Москва: Наука, 1991. – с. 210.] Відтак, припинення розвитку філософії не може пройти непомітним для науки. Заміна філософії наукою означала б зникнення цілого пласту людського світобачення, тому така заміна не може бути повноцінною.

Однією з основоположних рис науки є існування наукових істин – таких положень, що однакові для всіх людей та не можуть бути предметом суперечок. Вони вважаються обов'язковими у сфері філософії та релігії, оскільки ті не мають змоги сперечатися з ними в області ведення органів відчуттів, у якій наука формулює ці положення. Таким чином, наука неминуче впливає на розвиток філософської думки. Філософські положення, що суперечать науковим істинам, актуальним для своєї доби, не мають права на існування. Іноді такі суперечності призводять до перегляду філософських поглядів та генерації нових смислів у філософській системі.

Варто звернути увагу, що в цілому Вернадський висуває науку на перший план. Практичним значенням філософії, у кінцевому рахунку, є обслуговування потреб науки. За словами М. Дробжева, філософія та інші сфери духовного життя у Вернадського "виступають живильним середовищем, звідки наука черпає свої життєві сили, створює певну атмосферу для наукової діяльності"[Дробжев М. И. Вернадский и современная эпоха – Тамбов: Издательство ТГТУ, 2010. – с. 168].

В історії науки й філософії Вернадський вбачає взаємний обмін думками. Наука і природознавство ніколи не існували самостійно від метафізичних систем. "Як історичний факт людського існування вони завжди – у своїх основах – знаходяться у тісному спілкуванні з філософією"[Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М: Наука, 1988. – с. 392].

Окрім взаємного впливу, Вернадський звертає увагу й на інший аспект, який приводить науку до співпраці з філософією. Із зародженням наукового світогляду у його сучасному вигляді перед наукою постала нова мета – набуття влади над природою для використання її на користь людства. В основі цієї мети лежить "високе гуманітарне почуття, повага до людської особистості"[Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М: Наука, 1988. – с. 392]. Це також підштовхує науку до співпраці з філософією, зокрема етикою.

Свою епоху Вернадський описував як таку, що стоїть на порозі великих наукових відкриттів у області точного знання. Розуміння сил природи, до якого поступово підходять природничі науки, логічно приводять

науковців до питань про те, в яке русло повинно бути направлене знання для принесення користі людству. Таким чином, наука знову звертається до розглядання етичних та суспільно-етичних питань про користь і шкоду, добро і зло. Ці питання вочевидь знаходяться за сферою природничої науки, на них неможливо дати однозначну відповідь, як це робить точна наука. Вони потребують окремого осмислення крізь призму тих чи інших філософських систем. Отже, наука, знову ж таки, звертається до філософії.

Рано чи пізно перед науковцем постає необхідність звертання до філософії, тому для нього є важливим розуміння філософських питань. Хоча натураліст, вочевидь, не займається філософією весь час, проте він повинен, на переконання Вернадського, мати достатню уяву про філософію та дотичні до неї дисципліни – логіку, метафізику, історію філософії. Допомогою при осягненні філософії для природознавця є "звичайне наукове ставлення до предмета, повага до всяких думок, що на ньому ґрунтується і, за можливістю, найбільш широке ознайомлення з різноманітними і суперечливими філософськими доктринами, до якої б течії вони не відносились". [Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М: Наука, 1988. – с. 394].

Я. М. Чайка, канд. філос. наук, КНУТШ, Київ
yanachaika@gmail.com

ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАКТИКАХ

На сьогоднішній день, актуальними є ідеї, які орієнтуються на становлення нелінійного мислення та холістичного бачення світу. Пізнання цілісності світу постає життєвою та інтелектуальною необхідністю. Виникає потреба переходу до поснекласичної парадигми в освіті. Система освіти має тісний зв'язок з іншими соціальними сферами, тому досить важливим є розробка найбільш доцільного підходу до формування особистості сучасності, та "складного мислення" (Е. Морен), спираючись на психологічні, педагогічні теорії та практики.

Педагогічні практики-це створення найкращих умов для вільного саморозвитку, передача культурних матриць, формування ідеалу людини з цілісним сприйняттям світу, включення в складні соціально-економічні умови життя суспільства, інтеграція різних галузей знання в єдине ціле при вивченні складних об'єктів, серед яких найбільш доцільно виділити людину в її становленні, знання, освітній досвід тощо. Ступінь складності цих об'єктів передбачає трансдисциплінарний підхід, як певну стратегію пізнання, взаємодію різних практик, розробку концепцій та дискурсів, вміння спрямувати розвиток конфлікту в найбільш прогресивному руслі. Трансдисциплінарність орієнтується на виявлення та практичне вирі-

шення складних комплексних проблем, важливих для суспільства, які за своєю суттю не мають вирішення лише в рамках наукового знання тим паче в рамках окремих дисциплін, відбувається перехід між різними сенсами та контекстами.

Оскільки педагогіка позиціонує себе як наука про навчання та виховання людини, знання про процес виховування та навчання є трансдисциплінарним, так як поєднує в собі складові мистецтва, техніки, науки, філософії, релігії тощо. Трансдисциплінарний підхід це не конкретний метод, а стратегія, яка орієнтується на вибір форми накопичення та інтеграції знання про об'єкт. Побудову відкритих когнітивних моделей та новий рівень усвідомлення об'єкта, розробка категоріально апарату, створення метафор та візуальної комунікації, поєднання синергетики (Буданов, Добронравова, Киященко, Князева та ін.) та холізму. Створення освітнього простору, поєднання гуманістичної педагогіки (Корчак, Сухомлинський, Штайнер), педагогіки особистого творчого розвитку (Руссо, Монтессорі), розвиток складного мислення (Морен, Піаже), критичної педагогіки Фрейре та інших, здатність до рефлексії та сморефлексії є реакцією на виклик сучасності. Найвищою цінністю освіти є розвиток вільної, непригніченої особистості (Фрейре), яка усвідомлює своє незнання, та має здатність вільно конструювати себе в суспільстві ризиків (організаційних, технологічних, екологічних, цивілізаційних, глобальних) [International Project for Critical Pedagogy [Web resource] . – Access mode : <http://www.freireproject.com>]. Але задля цього в суспільстві необхідно сформувати відношення до кожної особистості як до носія індивідуальної цінності і як до вільного суб'єкта власної долі [Черникова В.Е. Феномен толерантності в современном образовании: основные принципы и подходы / В.Е. Черникова // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2010. – № 69]. Людина це система яка здатна до виховання та самовиховання, навчання та самонавчання, має певний психікофізіологічний розвиток, становлення творчих складових особистості, рефлексивного, емоційного та когнітивного комплексу. Умовою будь-якої можливості освіти є свобода як "вічно жива спонтанність" духовного центру в людині. Освіта особистості в людині як індивідуальному, унікальному суб'єкті спонтанної творчої діяльності, це реалізація його призначення. З огляду на трактування освіти як змістовного відношення, сутність освіти не може бути витлумачена лише як навчання чого б то не було [Верякина В. П. Императивы экологической этики и новый образ человека / В.П.Верякина // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М.: Прогресс- Традиция, 2003. – С. 266–279]. Організація навчального процесу на основі відкритого діалогу, означає безперервний внесок коригуючих, радикальних змін у системі критеріїв освіти, моніторингу його результатів під впливом об'єктивних законів і цінностей розвитку соціуму [Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Н. М. Гу-

пан. – К. : Нац. педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2000. – 222 с.]. Сучасна освіта та в цілому взаємодія людей у соціумі має базуватися на трансдисциплінарності, транскультурності та транснаціональності, що полягає у повазі людей один до одного, наполегливості в здобутті різногалузевих знань на основі активної взаємодії та співпраці, відкритості до саморозвитку та вирішення спірних проблем сьогодення, прийнятті різних точок зору та шляхів пізнання [Hyun E. Engineering Transdisciplinarity in University Academic Affairs: Challenges, Dilemmas, and Progress / Eunsook Hyun // TheATLAS. – 2012. – Vol. 3, № 1. – P. 58–68].

Отже, складні комплексні об'єкти педагогічної науки, потребують усвідомлення на основі складного мислення, принципів синергетики та холізму. Тому найбільш підходящою є стратегія трансдисциплінарного підходу у педагогічних практиках для якої характерним є врахуванням потреб кожної складової, обмін інформацією(педагогічні методи, методики, прийоми), діалогічність складових, соціальна, етична, культурна та інші системи суспільства, орієнтація на зміни парадигм в науковій думці та етапи становлення особистості.

Д. І. Чорноморденко, канд. філос. наук, Київ
ecophilosopher2015@gmail.com

ВІРТУАЛЬНИЙ ВИМІР МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Відомо, що екологічні проблеми стають все більш звичними характеристиками сьогодення. Нормативно та інституційно це відображається у формах ведення недостатньо ефективної екологічної політики. Це стосується, зокрема відсутності реалізації управлінських стратегій та рішень щодо врегулювання соціальних відносин в області природокористування та утилізації побутових відходів. Політичне декламування злободенних проблем, на жаль, рідко знаходить визначену, послідовну, перманентну діяльність у напрямку їх вирішення з боку владних структур. Інформатизація уможливила настання такої реальності, коли більшість населення планети опосередковано поринуло у "фактуальний басейн" віртуального. Віртуальність – феномен, що характеризується кількома вимірами (М. Носов): породженість, актуальність, автономність, інтерактивність.

Однак, при усьому розмаїтті електронних мережових способів демонстрування соціальних благ, лих, катастроф, дійсно рефлексивний спосіб осмислення екзистенційності цих проблем стає дедалі менш вживаним. Це опосередковуюче відношення "суб'єкт – мережа – суб'єкт" створило серйозну перепону в усвідомленні дійсних онтологічних засад самими суб'єктами і наслідків такого абстрагування. Тобто, характеристика віртуальності як реальності, що породжена іншою реальністю, в

свідомості пересічного громадянина унормовуючись стирається і призводить до втрати здатності адекватного розрізнення і контролю обрання "генетично" первинної реальності, як ознаки природного. А як наслідок цього, втрачається можливість замислюватись над проблемами, що мають онтологічні засади (глобальні екологічні проблеми) і діяти з метою упередження останніх.

Нині, гадаю, продуктивність розвитку людства вимірюється не стільки кількістю інновацій чи відкриттів, скільки здатністю встановлювати релевантні способи відношення суб'єкта до якості осмислення їх змісту і ролі та керуванні цими знаннями.

Вважаю, що обмеженість достатнього культурного рівня мислення і поведінкових моделей молоді поступово перетворюється на мем (Р. Докінз). Така дійсність є наслідком дефіциту відповідних програм шкільної системи освіти, які задовольняли б динамічний фактор доцільності їх впровадження і використання в залежності від культурно-економічних зсувів. З методологічної точки зору, варто працювати над побудовою моделей вирішення екологічних проблем в області виміру віртуального, віртуалістики як нового напрямку постнекласичних міждисциплінарних досліджень.

Таким чином, віртуальність, є виміром, котрий обумовлює можливості вирішення сучасних екологічних проблем шляхом встановлення рефлексивно самоорганізованої та екзистенційно визначеної методології.

Секція 12

"ФІЛОСОФІЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК"

Tamar Burjanadze, students of Free University of Tbilisi, Georgia

EDUCATION FOR CHILDREN FROM THE POOR AND HOMELESS FAMILIES

Lack of education, missed future! Growing inequality shapes social life, cultural participation, educational opportunities and health care. The latest generation is the most affected by this development. There are more and more poor children. The economic deficit of their parents minimizes their cultural resources and affects their future perspectives.

Improving the life situation and chances of children and young people in precarious situations requires two things: The fight against poverty and securing their right to education.

Education alone cannot save them, but without education they will not be able to free themselves permanently from poverty and exclusion.

What is true for street children also applies to other children and young people in precarious situations, such as refugee children, migrant children, child laborers, child soldiers, sexually abused children, child protesters and, in some cases, children of ethnic minorities. They are often exposed to conditions in which no one helps them to understand the world and to orient themselves in it. Missing educational opportunities are the first step towards a missed future.

Human rights to education. The 1989 UN Convention on the Rights of the Child underlines in Article 28 the right of all children to education. However, in many parts of the world, the poverty of families who are dependent on the workforce of their children, in particular the girls, in order to be able to support their livelihood together, is faced with the possibility of visiting a primary school free of charge. Work instead of school is the motto for 50 million children in India.

In 2000, the United Nations adopted the "Millennium Declaration" as a requirement for the Convention on the Rights of the Child, and made it clear that by 2015 all children of the world, both boys and girls, should have access to primary education and equal access. In all children, wherever and in which social situation it lives, this right is valid because it is the key to the future of the individual, society and humanity.

Deficits. In the practical implementation of the declared right to education for all, there is still much to be done. 76 percent of school-age boys

worldwide, 72 percent of girls attend elementary school. In sub-Saharan Africa, there are only 60 percent of boys and 57 percent of girls. In poor countries there is still a lack of schools and access to them. The teaching offered is mostly unrelated to the life-reality of the children. There are not enough teachers, and the existing ones are often poorly trained and even worse paid. The classrooms are crowded, and there is a lack of materials and media. In the poorest countries – for example, in Black Africa and South Asia – there are most school drop-outs. In India, a maximum of 60 per cent of first-year students reach the 5th grade, and only 45 per cent of boys and only 36 per cent of girls attend a secondary school.

What are the prerequisites for adequate educational provision for them? What is in their way? What does education need to do?

With regard to the development of a didactics of street pedagogy, the following three step is proposed:

1. The starting point is the question of the well-being and strengths of the children and adolescents concerned. How is their quality of life affected? How can their experiences and often spilled strengths be sustained?

2. On this basis, conditions will be discussed which will lead to the strengthening of the self-efficacy of the affected children and adolescents. A positive self-concept is the prerequisite for making the most of its life chances.

О. М. Бегаль, ст. лаборант, КНУТШ, Київ
kua07@ukr.net

ТВОРЧИСТЬ ЯК НАЙВИЩИЙ ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Включаючись у соціальне життя, особистість зберігає свободу вибору соціальних ролей, соціальних спільнот, цінностей, форм і видів діяльності. Чим активнішою є особистість, тим більший вплив вона має на соціальні процеси у суспільстві. Пасивність же, навпаки, зменшує ступінь цього впливу. Соціальна активність особистості – це системна соціальна якість, у якій виражається та реалізується глибина і повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення її на суб'єкта суспільних відносин. У цьому контексті надзвичайно важливою основою взаємодії особи і суспільства виступає творчість. Остання ж, як відомо, визначається як діяльність по створенню чогось якісно нового, неповторного, оригінального у свідомості й соціальній практиці, що відрізняється суспільно-історичною унікальністю. У філософській літературі творчість розглядається як "продуктивна за мірками свободи та оновлення діяльності, коли зовнішня детермінація людської активності змінюється внутрішньою самовизначеністю. <...> Як окремий різновид діяльності творчість характеризується продукуванням нових результатів" [Філософський енциклопедичний словник [голова редколегії В.І.Шинкарук], – К.: Абрис, 2002. – С. 630].

При цьому слід зауважити, що у науковій літературі практично немає жодного з визначень творчості, де б у тій чи іншій формі не йшлося про нове. Однак, потрібно з обережністю використовувати це поняття, оскільки з точки зору загальнометодологічного (філософського) поняття матерії абсолютно нового як і старого немає в тій же мірі, в якій абсолютно все є новим (старим). Тобто по відношенню до матерії, в силу її субстанційності є недоречним припущення про її виникнення та зникнення. Матерія просто є, "вона не створима, незнищувана, вічна в часі й безкінечна в просторі. Вона є байдужо суцзя об'єктивність, у межах якої взаємодія усього зі всім народжує кругообіг руху в тому смислі, що на початку і в кінці будь-якого циклу дана все та ж незначима матеріальність" [Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму. Монографія. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. – С. 61-62]. Отже нове існує лише на рівні діяльності суб'єкта з об'єктом, коли матеріальне отримує нову вісь, практичний епіцентр, до якого стягуються і з яким актуально співвідносяться всі минулі, дійсні та можливі стани суцього.

Отже, можна припустити, що вся діяльність соціального суб'єкта носить творчий характер, оскільки орієнтована на самовідтворення, самоорганізацію, самореалізацію. Відтак, соціальну активність особистості можна розглядати в двох основних аспектах. Перший аспект припускає розгляд якостей особистості, зумовлених у першу чергу її природними даними та збагачених рисами, які формуються в процесі виховання, освіти, спілкування та практичної діяльності. Другий аспект виходить із розуміння активності як деякої конкретної міри діяльності. У такому разі активність може бути виражена у відповідних кількісних показниках і тому часто стає предметом соціологічних досліджень. Прикладом може слугувати вимір трудової (виробничої) активності. Виходячи із цього, можна припустити матричний підхід до активності, тобто аналіз її у вертикальному та горизонтальному зрізах. При вертикальному зрізі враховуються рівні активності, її інтенсивність, а при горизонтальному – її види.

Таким чином, розглядаючи змістовну сторону соціальної активності, потрібно враховувати ставлення особистості до об'єкта своєї діяльності, найвищим проявом якого є творчість. Як правило, дослідження культури персоніфіковані, пов'язані в нашій свідомості з особистістю творця, що особливо відчувається у літературно-художніх творах, у наукових дослідженнях, образотворчому мистецтві. Відмітимо і такий аспект: можливе творче ставлення до всіх видів діяльності, навіть до слабоперсоніфікованих. Багато що тут, звичайно, залежить від здібностей, таланту людини, але й ті, й інші вимагають великої напруженої праці [Соціологія: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / А. Ю. Брегеда, А. П. Бовтрук, Г. В. Дворецька та ін. – К.: КНЕУ, 1999. – 124 с.]

Кожен індивід, знаходячись у постійних зв'язках з суспільством, у тому чи іншому соціальному оточенні, і маючи певні індивідуальні особливості, відповідно до них соціалізується. Отже, можна сказати, що це соціальне оточення, суспільство, формує з індивіда особистість. Але ж кожна особистість у свою чергу є складовою частиною цього суспільства

і впливає на соціалізацію інших індивідів, формуючи з них теж особистостей, а значить вона теж певним чином бере участь у формуванні самого суспільства. Тому тривіальне питання про те, хто кого формує, рівнозначне питанню, що раніше: курка чи яйце? Тут процеси взаємодіючі, одне без другого не існує. Але щодо характеру цієї взаємодії, ступеню взаємовпливу, то тут вже можна виділяти певні варіанти залежно від конкретної позиції кожної особистості.

Л. С. Воробйова, докт. філос. наук, УДФСУ, Ірпінь
lubava2087@gmail.com

РЕТРОСПЕКТИВА ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Зараз ми є свідками кардинальних змін, які відбуваються в розумінні самої людини і суспільства. Формування глобальної цивілізації на наших очах призводить до "розмивання" гуманістично-ліберальних ідеалів (як це ми спостерігаємо сьогодні на Заході).

На думку автора буде цікавим проаналізувати в історичній ретроспективі розвиток соціогуманітарного знання від Античності, в яку відбулося ідейне становлення класичної концепції європейського гуманізму, до сьогодення. Варто дослідити тенденції розвитку соціогуманітарного знання та освіти в глобальному інформаційному суспільстві на поч. XXI ст., вивчити як формувалась гуманістична освітня парадигма для "суспільства знань".

Якщо в епоху Відродження відбулося найбільше зростання престижу соціогуманітарного знання, де набувають популярності ідеї нескінченно прогресивного розвитку людства на основі її розуму, то подальший розвиток індустрії виробництва зумовив поступову дегуманізацію науки, освітньої сфери в цілому. Саме тоді ж відбулося формування основи нинішньої дисциплінарної структури соціально-гуманітарного знання.

В сер. XIX ст., відбувся розподіл наук на природничі і соціогуманітарні, коли університети (насамперед німецькі) почали перетворюватися на відносно автономні (від церкви і держави) науково-дослідні центри. Багато в чому це стало можливим завдяки духу свободи, який панував на філософських факультетах. Німецька університетська освіта середини XIX ст. стала найвищим проявом розвитку класичного гуманітарного європейського університету. Науковий статус соціогуманітарного знання в другій половині XIX ст. був досить невизначеним.

Друга пол. XX ст. стає часом революційного за наслідками науково-технічного прогресу. Наука того часу все більш чітко виступає як діяльність, спрямована перш за все на генерування і впровадження нових технологій.

На поч. XXI ст. відбуваються радикальні зміни в темпах науково-технічного прогресу, і в його спрямованості, і в характері його впливу на людину та суспільство. До сучасного некласичного наукового знання ставиться насамперед вимога розробки гуманітарних технологій, які

здатні суттєво посилити людський творчий потенціал. Така "технологізація" соціогуманітарного знання вимагала від сучасних філософів перегляду самих основ класичного гуманізму. Гуманітарні технології знаходять попит і використовуються в найрізноманітніших сферах: економічній (бізнес-тренінги), політичній (мас-медійні технології, PR-технології), психологічній та інших.

Проте найбільш помітною особливістю нашої епохи став стрімкий розвиток саме інформаційних і телекомунікаційних технологій. Це явище стало предметом особливої уваги сучасних філософів. Адже ці досягнення створюють передумови формування нового, безпрецедентного в історії людства типу суспільства – інформаційного, або, як його ще називають, "суспільства знання".

Але в цілому спостерігається, що світова політико-економічна глобальна система є кризовою. Основу цієї кризи становить криза цінностей. Як нам відомо, в різні історичні епохи у всіх суспільствах в подоланні кризи найважливішу роль відігравала освіта. Саме вона повинна першою приймати сучасні виклики світу. Тому на початку третього тисячоліття питання, що стосуються сфери освіти здобувають особливу значимість. Саме цьому питанню був присвячений Всесвітній економічний форум в Давосі в 2016 році.

На останньому світовому економічному форумі в Давосі (в січні 2017 року) було зазначено 10 професійних навичок, які спрогнозували аналітики в галузі розвитку і змін тих компетенцій фахівця, які нам доведеться побачити в найближчі 5-10 років. Цей список дуже цікавий, бо показує 2 найважливіші тенденції розвитку людини, суспільства і культури:

1. Комплексне багаторівневе рішення проблем. Найпотрібнішими будуть ті фахівці, які будуть володіти системним підходом до рішення всіх проблем.

2. Критичне мислення. Це такий спосіб мислення, при якому людина ставить під сумнів інформацію, яка до нього надходить, а також особисті переконання. Через надмірний об'єм інформації людині необхідні будуть навички її відбору та переосмислення. На жаль, що сучасна школа цьому не вчить, а в університеті домінує технологія єдиної вірної відповіді, чому вчать тести, які зараз так поширені.

3. Креативність. Це вміння бачити те, чого ще нема.

4. Вміння управляти людьми. Управління людьми – це складна наука про те, як лідерам приймати рішення, як мотивувати співробітників, щоб вони бігли на роботу, а не з неї, як підвищувати тих, хто цього заслуговує.

5. Взаємодія з людьми або навички координації. Це вміння працювати в команді.

6. Емоційний інтелект. Здатність розуміти емоції, мотивацію інших людей, а також вміння керувати своїми емоціями та емоціями інших людей.

7. Формування власної думки та прийняття рішення.

8. Клієнтоорієнтовність. Сервісна орієнтація. Сфера послуг нині зростає, тому гарний сервіс є дуже важливим.

9. Вміння вести перемовини.

10. Гнучкість розуму. Когнітивна гнучкість – це здатність розуму швидко переключатися з однієї думки на іншу, а також обдумувати декілька речей одночасно.

Як бачимо, 5 з 10 навичок торкаються вміння спілкуватися з людьми, домовлятися і управляти ними, розуміти і служити їм. Ще 4 сфери з 10, пов'язані зі здібностями мозку, вміння швидко мислити, бачити суть, знаходити рішення проблем.

На думку автора, саме гуманітарні знання сприяють зростанню соціальної зрілості людей, формуванню їхнього соціального мислення і водночас є культурно-цивілізаційною основою суспільства.

М. Ю. Зелінський, канд. філос. наук, КНТЕУ, Київ

mikolazelinski@ukr.net

В. П. Драпогуз, канд. філос. наук, ЦГО НАНУ

drapohuz@gmail.com

РОЛЬ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ У ПОБУДОВІ ГУМАНІТАРНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Наука кінця XX початку XXI ст. характеризується принципово новими підходами до осмислення реалій сучасного світу. Змінилося відношення до наукової раціональності і констатується, що змінюються наукові парадигми. Створюється нова наукова картина світу. Об'єктами наукового дослідження стають складні системи, які характеризуються відкритістю і саморозвитком. Дослідження таких систем стирає межі між методами природознавства і гуманітарного пізнання. При такому підході відкриваються нові гносеологічні можливості багатьох методів і засобів пізнання. Одним із таких методів є екстраполяція, який вперше був обґрунтований і застосований у математиці, а згодом перенесений в інші науки, в тому числі і в соціогуманітарні.

Екстраполяція в тій чи іншій формі сьогодні широко використовується дослідниками в різних наукових галузях. Метод екстраполяції надає можливість переносити знання про одні предмети, явища, процеси на інші. Означений метод ґрунтується на незмінній чи хоча б на відносній стабільності наявних в сьогоденні тенденцій розвитку.

Досвід історії суспільствознавства свідчить, що екстраполяція особливо плідна в кризові періоди розвитку науки, під час її якісних зрушень. Зокрема, вона отримала застосування в цикличній теорії історичного процесу (Полібій, Ібн Халдун, Н. Макіавелі, Дж. Віко та ін.); в сучасному презентизмі (Ч. Бірд, Д. Беккер), який стверджує, що всі знання про минуле люди контролюють, виходячи із тенденцій теперішнього. У сучасному соціальному прогнозуванні екстраполяція передбачає абстра-

гування від якісного стану розвитку об'єкта і зосередження уваги на його кількісних складових.

У науковій літературі правомірність екстраполяції обґрунтована з позиції вчення про істину, зокрема, діалектики абсолютної і відносної істини. Екстраполяція понять і принципів одних наук на інші можлива завдяки матеріальній єдності світу, яка вказує на тісний взаємозв'язок між усіма сферами пізнання, оскільки вказана єдність світу припускає і єдину основу всіх його явищ. У філософському розумінні екстраполяція полягає в тому, що, пізнаючи щось невідоме, тобто, виходячи за межі пізнаного, ми поширюємо на це невідоме поняття, принципи і теорії, які вже сформувалися.

Спільним для всіх форм і видів екстраполяції є висновок про властивості об'єктів, які не є предметами безпосереднього дослідження і сприйняття. Все це дозволяє зробити висновок, що екстраполяція разом з функцією пояснення існуючих або минулих явищ є своєрідним типом наукового осягнення прийдешнього. Як концентрована форма опосередкованого пізнання, екстраполяція виступає вищим видом наукового передбачення, в якому в діалектичній єдності взаємодіють всі її логічні форми і методи. Вона, будучи вінцем теоретичного пізнання, узагальненим виразом його сутності, дає можливість випереджати дійсність, прискорює і полегшує її пізнання. Це дає підстави констатувати, що екстраполяція складає суть "випереджаючого відображення дійсності" (П.К. Анохін).

У соціальній сфері екстраполяція слугує способом передбачення майбутніх подій і станів, виходячи з припущення, що деякі тенденції, що проявилися у минулому і сьогоденні, збережуться. Цей метод, зокрема, широко застосовується в демографії при розрахунках майбутньої чисельності населення, його статевовікової і сімейної структури тощо. За його допомогою можна розрахувати омолодження чи старіння населення, дати характеристику народжуваності, смертності, індекси шлюбності в періоди, віддалені від сучасності на декілька десятиліть.

В інформаційну епоху відбувається сутнісна трансформація ролі й статусу прогностичного знання, основою якого є екстраполяція. Таке знання (у тому числі гуманітарне) характеризується передовсім тим, що змінюються критерії його оцінки. У царині сучасної гуманітарної науки відбуваються й інші істотні зрушення. Одним із сучасних напрямків розвитку гуманітарних наук є цифрова гуманітаристика (Digital humanities), яка за останні десятиліття завоювала своє місце в гуманітарних міждисциплінарних комп'ютеризованих дослідженнях.

Гуманітарні знання продукуються в науках про людину і суспільство. У сукупності вони утворюють комплекс гуманітарних наук, які виробляють гуманітарну картину світу, яка є частиною загальної (наукової, позанаукової, філософської) картини світу. Нещодавно американські дослідники опублікували доповідь "Гуманітарна картина світу 2015" [Holm P., Jarrick A., Scott D. Humanities World Report 2015, – N.Y.-L.: Palgrave Macmillan, 2016. – 225 s.], яка є першим кроком в оцінці стану гуманітарних наук у світі. На основі детального огляду літератури і інтерв'ю із

вченими у цій доповіді розкривається значення гуманітарних наук, їх проблематика, а також зв'язок між гуманітарними науками і політикою. Ця праця дозволяє почути позицію учених і їх оцінку стану гуманітарних наук і пріоритетні напрямки гуманітарних досліджень. Значний інтерес викликають підбір і аналіз наукових розвідок вчених із таких регіонів, як Африка, Латинська Америка та Азія.

Гуманітарна картина світу, будучи наддисциплінарною картиною світу, створює гармонійний, неконфліктний фундамент відновлення колись розірваного знання і культури, в результаті якого з'явилися гуманітарне і негуманітарне знання, гуманітарна і негуманітарна культури. В цьому процесі возз'єднання наук і знань про природу і людину на перше місце висувається цілісне системне розуміння людини як нерозривної єдності тілесного, духовного і соціального буття, осмислене на базі досягнень як сучасних наук, так і гуманітарних позанаукових галузей знань. Означена картина світу – це шлях до подолання наявної прірви між науковим і позанауковим знанням, між раціональними і позараціональними методами пізнання, оскільки лише в їх гармонійній єдності й можливе цілісне знання людини про світ і саму себе.

И. В. Ильин, канд. филос. наук, ХНУ им. В.Н. Каразина, Харьков
i.v.illin1988@gmail.com

К ВОПРОСУ О ТОЖДЕСТВЕ РАЗЛИЧИИ ПСИХОЛОГИИ И ПСИХОАНАЛИЗА (НА МАТЕРИАЛЕ СТАТЬИ А. СМУЛЯНСКОГО "ПСИХОЛОГИЗМ КАК МЫСЛИТЕЛЬНАЯ ФОРМА")

Статья Александра Смулянского "Психологизм как мыслительная форма" посвящена разъяснению особенности психоаналитического опыта в отличие от психологизма [Смулянский А. Психологизм как мыслительная форма // Режим доступа: <http://postmodern.in.ua/?p=2104> (дата посещения: 28.02.2017)]. Автор определяет психологизм через следующие характеристики: 1) сведение к индивидуальному бытию субъекта; 2) редукция к определенной стороне индивидуального бытия субъекта ("сортировка переживаний"; психологизм помещает субъекта в "заранее заготовленную среду высказывания"; "канализация аффекта"); сюда же относятся мысли о "принятии опыта и переживании его"; 3) отсутствие внимания к наслаждению посредством речи у терапевта, пациента, но при этом использование этого наслаждения в своих практиках. Соответственно, психоанализ уникален тем, что 1) указывает на то, что субъект конституируется в поле Другого, в поле публичной речи; 2) не отмечает повседневные "дрязги" субъекта, ведь в них кроются "все любовные истории, все присущие им выяснения отношений, вся система представлений субъекта в целом"; 3) ставит во главу угла распределение наслаждения посредством публичной речи, акта высказывания. Любопытно, что именно лакановский психоанализ служит осно-

ванием для оценки и критики психологизма, поскольку, по мысли Смулянского, нужно найти желание, стоящее за психологизмом, нужно "пустить по горячим следам удовольствия", которое получает субъект в результате воздействия данных практик. Основанием для такого сближения является то, что оба направления работают, как следует предположить из общей посылки данной статьи, в поле наслаждения посредством речи. Хотя это словосочетание не определяется в тексте статьи, но ему даются негативные определения (не "моральная щекотка"; не "плюшки"; нечто, не приносящее удовольствия). И действительно, если обратиться за разъяснениями к сборнику четвертого года семинара А. Смулянского "Лакан-ликбез" под названием "Знание", то существенной характеристикой акта высказывания есть задействование амбивалентности означающего, раздвоение любого означающего, в результате чего не только нельзя определить подлинность, первоначальность означающего, но и выбрать между двумя бутылками "пива" уже невозможно (пример Смулянского). Посему акт высказывания никакого блага, истины об истине, успокоения и удовольствия действительно дать не может [Смулянский А. Лакан-ликбез. Год 4. Знание. 2012/2013. – Ленинград: "Рабочий стол", 2013. – с. 350-364].

Сразу нужно отметить, отвечая на эти аргументы, что Смулянский, пытаясь обнаружить сходство между психологизмом и психоанализом через понятие наслаждения не очень последовательно приравнивает, ранее маркированные как мистические, суггестивные практики психологизма, к наслаждению посредством речи. Более того, кажется странным находить тождество и различие между психологизмом и психоанализом посредством понятия, взятого у психоанализа; это сродни нахождению тождества и различия между пловцом и футболистом на основании того, что футболист в большей степени пользуется ногами, чем пловец и поэтому, дескать, последний, безусловно, уступает футболисту (перефразируя Смулянского можно сказать так: "до тех пор, пока пловец не поймет, что главным успехом в его деле являются ноги, он так и не научится плавать" или еще так, Смулянский пишет: "психологизм это система мыслей в которой факт этого наслаждения не признается напроць", а в нашей ситуации получается, что "пловец не признает факта главенства ног в плавании и тем самым становится бледной тенью футболиста, ставящего во главу угла как раз-таки ноги"); вместо того чтобы указать на общее поле, объединяющее и служащее единственно возможным (с точки зрения, например, формальной, не говоря уже о диалектической, логике) источником различий между ними, то есть, спорта, по логике Смулянского, нужно было взять критерий использования и акцентирования ног. Эта непроясненность общего основания, неспособность именовать общее (социально-историческое) "место" психологизма и психоанализа существенно, поскольку указывает на то, что критика психологизма не далеко уходит от психологизма. Точнее, их позиции столь близки, что приходится создавать искусственные заслоны из понятий лакановского психоанализа, чтобы создать необходимую

дистанцию и исключительность последнему. Так, опровержение сведения к индивидуальности (индивидуальных качеств) в угоду публичности речи в психоанализе, в наслаждении посредством речи имеет смысл только в качестве выражения общей аналитической ситуации, взаимодействия аналитика и анализанта, но публичной речь делает не любой акт высказывания, а лишь тот, который направлен на публичную жизнь *per se*. А в наслаждении посредством речи получается так, что публичное исполнение, акт высказывания является тем, что выводит субъекта за пределы индивидуальности. Но по сути, если учитывать конфиденциальность и изоляционизм психоаналитического лечения, то публичная речь в рамках психоанализа оказывается публичной речью без публики, публичной речью без публичного признания, влияния. Публичная речь, акт высказывания, наслаждение посредством речи – все эти понятия, если они и подразумевают порядок Другого, символический порядок, еще не делают лакановский психоанализ хотя бы на йоту выше описанного Смулянскийм психологизма. Далее, положение о том, что психологизм сводит субъекта к определенным моментам в его жизни, также является как будто бы "самокритикой" лакановского психоанализа, ведь – как уже можно было убедиться – как раз сведение субъекта к речи, и еще больше, к акту высказывания выступает в качестве главной характеристики психоанализа, на основе которой критикуется психологизм.

Итак, критика психологизма происходит внутри рамок психологизма, эта критика психологизма посредством психологизма: как и в случае пренатальной терапии, описываемой и критикуемой Смулянским, так и в лакановском психоанализе субъект "пишется" с чистого листа, "принимая и переживая опыт", так или иначе регулируемый авторитетом науки (даже если этот статус отвергается самими деятелями!): то ли воображая о моменте своего появления на свет, то ли воображая, что кроме речи ничего более не существует. Смулянский очень верно отмечает две характеристики, которые свойственны и психологизму и психоанализу: редукция к индивидууму, к определенной части его жизни, действительности, практики. Смулянский, пытаясь указать на различие психологизма и психоанализа, сначала универсализирует психоаналитическое понятие наслаждения (этим самым он скрывает рамки воздействия психоанализа!), чтобы затем утвердить уникальность психоанализа, в отличие от психологизма, не знающего как правильно распределять наслаждение в поле публичной речи. Итак, статья А. Смулянского оставляет вопрос о сходстве и различии психологизма и психоанализа без ответа, вынуждая направить дальнейшие усилия в этом направлении, но уже в поле конкретно-исторического, материалистического анализа [см., Ильин И. Феномен бренда как предмет социально-пространственной интерпретации – Саарбрюкен (Saarbrücken): LAP LAMBERT Academic Publishing, 2016. – 272 с. 168-202].

ТЕОРІЯ ОРГАНІЗОВАНОГО КАПІТАЛІЗМУ М. БУХАРІНА: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Актуальність проблеми, що порушена у даній доповіді, зумовлена визначальною роллю економічних відносин у життєдіяльності суспільства. Знання теорій організованого капіталізму ("мирного капіталізму") та "державно-монополістичного капіталізму" (імперіалізму) дозволяють краще зрозуміти історичні трансформації капіталізму, що відбувалися в цивілізаційному процесі і спонукали до появи перших паростків глобалізму.

До наукового обігу поняття "організований капіталізм" запровадив відомий німецький економіст Р. Гільфердинг. В його тлумаченні організований капіталізм постає як заміна капіталістичного принципу вільної конкуренції принципом планового господарства, що супроводжується активною підтримкою з боку банківського капіталу.

Теорія організованого капіталізму становить частину загального творчого спадку російського економіста, політичного діяча М. Бухаріна. За своєю суспільно-теоретичною діяльністю він випадає із загальної плеяди представників окресленої вище теорії (австромарксистів). Бухарін належав до реформістського крила соціал-демократії, написав низку праць, які містили критику ревізіоністських "викривлень" марксизму, не заперечував марксистське положення про диктатуру пролетаріату, помітну роль відіграв у захисті ленінської теорії соціалістичної революції. Між тим, "товариші по партії", характеризували його теоретичні погляди як такі, що з дуже великим сумнівом можуть бути віднесені до марксистських. До "сумнівно марксистських" поглядів, зокрема, належить бухарінська теорія організованого капіталізму.

Конститутивною ознакою теоретичних поглядів Бухаріна є те, що він фактично допускає "ревізію" ортодоксального марксизму, хоча прямо про це і не говорить. В одній зі своїх доповідей, політичний діяч зазначає, що "епоха в яку ми живемо, не є простим повторенням тієї епохи, в яку жив Маркс...Само собою зрозуміло, що в ній так багато нового у самому перебігу суспільного розвитку, у емпіричному матеріалі, який дається як матеріал для теоретичних узагальнень...так багато нового, що наш нинішній марксизм не є простим повторенням тієї суми ідей, яка була висунута Марксом" [Бухарин Н.И. Избранные произведения [Текст] / Н.И. Бухарин. – М.: Политиздат, 1988. – С.58].

Російський економіст обґрунтовує власну позицію щодо структури капіталізму кінця XIX – поч. XX ст., наголошуючи на тому, що сучасність є новою фазою у розвитку капіталістичних відносин."Маркс, – пише Бухарін, – знав епоху торгового капіталу...Маркс знав промисловий капітал. Епоха промислового капіталу вважалася, можна сказати, класичним типом капіталізму взагалі... А цілу нову стадію капіталістичного розвитку, зі значною переорганізацією виробничих відносин у капіталізмі...суму усіх явищ, зрозуміло Маркс знати не міг, тому що їх не було, і з

цієї простої причини він не міг їх теоретично висловити та узагальнити" [Бухарин Н.И. Избранные произведения [Текст] / Н.И. Бухарин. – М.: Политиздат, 1988. – С.58-59].

У своїй теорії організованого капіталізму "завмирання вільної конкуренції" Бухарін пов'язує з картелюванням, трестизацією промисловості та проникненням в останню банківського капіталу. В умовах монополістичного капіталізму, на думку російського економіста, "жало конкуренції" у значній мірі зникає, оскільки прибуток вже забезпечений монопольною формою: "Не варто рухати виробництво далі тим же шаленим темпом. Адже гарантований додатковий, картельний надприбуток" [Бухарин Н.И. Избранные произведения [Текст] / Н.И. Бухарин. – М.: Политиздат, 1988. – С.105]. Втім, на відміну від австромарксистів, які припускали цілковите знищення конкуренції засобом створення всезагального міжнародного тресту – злиття в єдине ціле усіх капіталістичних підприємств різного роду – Бухарін вважає, що світового господарства як організованої системи не існує, тобто "немає такої установи, немає такого центру, який би регулював світове господарство...як регулюється господарство усіх капіталістичних промислових країн" [Бухарин Н.И. Избранные произведения [Текст] / Н.И. Бухарин. – М.: Политиздат, 1988. – С.267]. Він стверджує, що міжнародна конкуренція "не заспокоюється", монополії ліквідують або паралізують вільну конкуренцію лише всередині окремої держави, в межах національного господарства, з одночасним загостренням анархічної конкуренції між капіталістичними країнами. У своїй статті "Війна та революційний соціалізм" (1917) Бухарін відзначає, що в часи монополістичного капіталізму конкуренція змінила свій вигляд, перемістившись у сферу зовнішньої конкуренції, тобто конкуренції з іноземними капіталістами на світовому ринку. В іншій своїй статті під назвою "Теорія імперіалістичної держави" написаній на початку Першої світової війни, економіст засвідчує, що окремих капіталістів зникає, він перетворюється на "фербанд-капіталістен", члена організації, який вже не конкурує зі своїми земляками, а кооперується з ними, оскільки центр тяжіння конкурентної боротьби переноситься на світовий ринок. Відтак, в середині країни конкуренція завмирає.

Сучасний капіталізм, за Бухаріним, є "світовим капіталізмом", який не є "організованою одиницею", а анархічною суперницькою системою, в який державно-капіталістичні трести ведуть боротьбу один з одним усіма можливими засобами. Іншими словами, у бухарінській теорії національні господарства перетворюються на державно-капіталістичні трести (раціонально організоване господарство). Натомість, стихія та анархія лютує лише в межах світового господарства.

Серед основних тез теорії "організованого капіталізму" М. Бухаріна варто виокремити наступні: по-перше, в умовах монополістичного капіталізму економічна потужність кожної країни перетворюється на колективну власність малочисельного класу крупних капіталістів. Відтак, раніше розрізнений та неорганізований капіталізм змінюється капіталізмом організованим. "Фінансовий капітал знищив анархію виробництва все-

редині капіталістичних країн. Монополістичні союзи підприємців, комбіновані підприємства та проникнення банківського капіталу у промисловість створили новий тип виробничих відносин, перетворивши неорганізовану капіталістичну систему у фінансово-капіталістичну "організацію" [Организованный капитализм. Дискуссия в Комкадемии. [Текст] / за ред. Е. Варга. – М.: Изд-во Коммунистической академии, 1930. – С.50-51]. По-друге, поряд із "завмиранням вільної конкуренції" набуває чітких обрисів тенденція до врегулювання виробництва засобом його одержавлення. По-третє, в межах державної організації "капіталістичної вітчизни" організований капіталізм – новий тип капіталістичних відносин – знищує анархію виробництва й протиріччя капіталістичного суспільства в цілому.

Відомо, що наріжним для періоду кінця XIX поч. XX ст. стало соціальне питання. Останнє не залишив без уваги й Бухарін, який вважав, що процес соціального розшарування є наслідком економічного розвитку (класи – є "законними дітьми економічного розвитку"). На його думку, проблема усіх проблем, а саме соціальне питання, щільно пов'язано зі становищем конкретної країни на світовому ринку. Оцінюючи характер сучасної йому класової боротьби Бухарін підкреслює, що зовнішні протиріччя капіталізму, експлуатація колоній спонукають до створення всередині країни "єдиного організованого господарства". Відтак, виникає "спільність інтересів" між класом буржуазії та пролетаріатом, який є "величезною консервативною силою". Економіст наголошує, що конкуренція за зовнішні ринки змушує капіталістів подолати усі антагонізми всередині держави, створити організоване господарство і на зовнішньому ринку виступати як єдине ціле. Він стверджує, що на світовому ринку суб'єктами конкуренції є не окремі підприємці або підприємства, а "консолідовані державно-капіталістичні трести, тобто організовані буржуазією народнодержавні тіла".

Отже, специфіка бухарінської версії теорії організованого капіталізму може бути визначена, як "теорія організованого капіталізму окремої держави". Така характеристика є цілком у дусі поглядів М. Бухаріна, який вважав, що і соціалістична революція можлива лише в окремо взятій країні.

Р. А. Колесник, асп., КНУТШ, Київ
consigliereroman@gmail.com

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ЛІБЕРАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ АМЕРИКАНСЬКОЇ І ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Ідея справедливості, інтегруючи в собі моральний, політичний та правовий аспекти суспільної свідомості, виражає в новітній соціальній філософії як прагнення до досягнення соціальної рівності (побудови ідеального суспільства), й тим самим, радикальної зміни соціальних

відносин, так і відбиває необхідність ліквідації нерівності й, відтак, є соціально стабілізуючим фактором.

Справедливість, найвищий принцип людського життя, виступає в якості основи здійснення людської спільної сутності. Вона має природу морального обов'язку, який визнається добровільно і стоїть вище за простий примус. Її міра полягає в дистрибутивній користі – справедливим є те, що є корисним для кожного індивіда суспільства.

Справедливість загалом, і соціальна справедливість зокрема по-різному трактується дослідниками. Кожен її розглядає в своїй площині і відповідно до своїх загальних поглядів на існування і функціонування суспільства. Така різноманітність поглядів на соціальну справедливість зустрічається навіть у представників одного філософсько-політичного напрямку – лібералізму. Мова йде про Джона Ролза і Фрідріха Гаєка.

Якщо для першого соціальна справедливість – це спосіб, яким головні соціальні інститути розподіляють основні права, обов'язки і вигоди соціальної співпраці, то для другого – це безглуздя і абсурд, "нова релігія", в яку залишається тільки вірити за відсутністю сенсу і змісту цього поняття.

Така різниця у підходах пояснюється перш за все тим, що Гаєк категорично не бачить і не хоче бачити інших варіантів побудови економічної діяльності в суспільстві, ніж як ринковий порядок, вільний ринок, найголовніша справедливість якого полягає у тому, що кожен має рівний доступ до "гри" на ньому, а сам результат залежить вже від людини і ніяк не може бути названий справедливим чи несправедливим. Досліджуючи Гаєка, складається враження, що вся його позиція вкладається у гасло "Вільний ринок понад усе!" і вже відштовхуючись від цього гасла, він починає вивчати суспільство. Тому його бачення соціальної справедливості актуальне тільки для ліберального суспільства зі сформованою ринковою економікою і якомога меншим впливом держави на неї.

Це закономірно, оскільки Фрідріх Гаєк виділяє всього два загальні види доктрин, на принципах яких будується суспільне життя. Це соціалізм, який, на його думку, неодмінно веде до тоталітаризму, і лібералізм, що забезпечує вільний ринок [Хайек Ф. Право, законодавство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с.].

На відміну від представника європейської філософської думки Гаєка, американець Ролз пропонує іншу концепцію справедливості. Ролз не обмежується певними типами суспільства, а також абстрагується від його визначення. Він зазначає, що предмет його дослідження – розробити загальну концепцію справедливості, а не досліджувати конкретні причини слабкої організації суспільств. Для нього суспільство – це кооперативне підприємство, що засноване для спільної вигоди. Це дозволяє застосовувати його теорію не тільки на ті суспільства, де вже давно склалися ліберальна традиція і ринкова форма економіки, а й на інші, зокрема ті, що тільки до цього прямують.

Слід зазначити, що поняття справедливості Ролз розглядає як політичну і соціальну категорію, а не як формально-правову. Для нього пер-

ший об'єкт справедливості – основна структура суспільства, спосіб, яким головні соціальні інститути розподіляють основні права, обов'язки і вигоди суспільної співпраці [Ролз Дж. "Теорія справедливості". – К.: Основи, 2001. – 822 с.]. Даний аспект розкривається дослідником, зокрема, і через погляд на соціальні цінності. Такі цінності як свобода і можливість, прибуток і багатство мають розподілятися порівну, якщо тільки нерівний розподіл деяких (або й усіх) цих цінностей не є усім на користь. Несправедливість, у такому разі – це такі нерівності, що не є всім на благо.

Таким чином, можна констатувати, що через відмінність у підходах, відмінність у кутах зору як на суспільство в цілому, так і на соціальну справедливість як таку, представники одного, ліберального напрямку філософсько-політичної думки, мають різні і, моментами, несумісні погляди на предмет дискурсу. Проте така ситуація є корисною з точки зору пошуку шляхів розвитку і зокрема української держави, виходу з кризи зарегульованої української економіки та побудови сучасного громадянського суспільства.

П. В. Кретов, канд. філос. наук, ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Черкаси
ataraksia@ukr.net

О. І. Кретова, канд. пед. наук, ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Черкаси
ekretova@ukr.net

СИМВОЛІЧНИЙ ХАРАКТЕР МІФОЛОГІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: РОЗДІЛЯТИ VERSUS ВОЛОДІТИ

Проблематика, пов'язана з концепцією людської ідентичності, у всіх її вимірах (від загальних філософсько-антропологічних підходів до спеціальних соціологічних, психологічних чи соціокультурних студій) актуалізована сучасною гуманітаристикою. Важливою для формування засад подальшого розвитку України, подолання нею постколоніального спадку та інтеграції не просто в європейські економічні й соціокультурні структури, але і напрацювання підстав цілісного світоглядного знання, нового національного наративу, новітнього міфу України, позбавленого рідимих плям "меншовартості", "духовного позадництва" (М. Хвильовий), є проблема усталення уявлень про національну ідентичність у медійному соціальному вимірі під кутом зору символічного характеру цього процесу та в контексті горизонту смислів сучасної філософської антропології.

Назагал широкий спектр підходів до інтерпретації сучасного стану побутування уявлень про національну ідентичність може поділений на декілька парадигмальних підходів: Україна та українство, тлумаченні як "питоме порубіжжя" (Л.В. Ушкалов) між Сходом і Заходом; Україна як невід'ємна частина європейського культурного простору; Україна як terra incognita, лакуна, неоформлений ризоматичний хаос інтенцій та тенденцій розвитку самоусвідомлення; Україна як традиційний шевчен-

ківський "тихий рай", "сад в оці бурі" (Дж. Донн), ідилічне, мало не астральне утворення поза часом і простором.

Слід виокремити активно пенетровану в масову й академічну свідомість концепцію України як "держави, що не відбулася" (failed state), яку просуває машина російської та проросійської пропаганди з очевидними претензіями на домінування в інформаційному просторі (що, втім, є необхідним елементом так званої гібридної війни, а саме конкузіональної війни – війни за свідомість). Крім очевидних загроз тактичного характеру для цілісності держави та назагал державності країни, пов'язаних зі збройною агресією на сході та самопроголошеними квазіреспубліками, ця концепція має ще дещо прихований філософський та стратегічний аспект, позаяк розхитує уявлення про ідентичність, національну та політичну, культурну, насамкінець, українства, його самототожність та самоусвідомлення. Не в останню чергу це знаходить свій вираз в штучному, інспірованому третьою стороною (не прямо, а за допомогою інструментарію hate speech в медіа, соціальних мережах, тощо) загостренні між-етнічних колізій, як історико-культурного, так і політичного характеру, між Україною та Польщею. (Згадаймо хоча б амбівалентну стрічку "Волинь" Войцеха Смажовського, що її Адам Бальцер, політолог інституту історичних студій Варшавського університету назвав "втраченим шансом порозуміння" між українцями та поляками [<http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/981481,wolyn-wojciecha-smarzowskiego.html>], або тексти Земовіта Щерека, назва самого відомого з яких точно фіксує страх польської "вулиці" перед українцями – "Прийде мордор і нас з'їсть" [<http://culture.pl/pl/dzielo/ziemowit-szczerek-przyjdzie-mordor-i-nas-zje-czyli-tajna-historia-slowian>]) Здобуття розуміння та підтримки України не лише інтелектуальними елітами, "університетом", але і "вулицею" Польщі – надзавдання стратегічного характеру, в контексті геополітичного розташування України, і це робота для філософів, істориків, соціальних психологів, журналістів, блогерів, (а не політиків, які лише унаочнюють та загострюють наявні колізії в рішеннях чи то сейму, чи то ради (от хоча б щодо Волинських подій та статусу ОУН- УПА)) в межах комунікативного поля, вірального контенту, концептуального хайпу (hype). Видається очевидним, що ефективний спротив деструктивним впливам, які наразі мають виразну тенденцію до посилення, можливий лише за умови присутності в індивідуальній та колективній свідомості опорних символічних (як вербальних, так й ейдетичних) конструкцій, що слугували б в якості фундаментальних для наративу ідентичності, насамкінець – національного міфу, який у своїй тотальності монополізував би всі численні форми і прояви ідентичності в суспільстві й спільнотах різного ступеня загальності та з різними критеріями і підставами виокремлення.

Міф ми інтерпретуємо в традиції О.Ф. Лосева, К. Леві-Стросса, Я. Голосовкера, В. Тернера, як специфічний тип реальності, в якому опис і процесуальність об'єднуються в символи, відкритий за своїм характером і такий, що характеризується перформативністю та дейктичністю стосовно утворення, побутування і трансляції нових культурних смислів.

Ідентичність у найбільш широкому розумінні тлумачиться нами як екзистенціал (М. Гайдеґґер "Буття і час", 1927), що поєднує ментальний, психосоматичний і когнітивний виміри людської особистості.

Медійний дискурс влади ми розуміємо в контексті нашої теми як складну сукупність різноманітних символічних смислових рядів, головна відмінність між якими з боку рецепції – це форма їх виразу – вербальна або ейдетична. Загалом цей дискурс може бути охарактеризований як безособовий, анонімний, трансгендерний, такий, що тягнє до узагальненості та середніх величин (соціологія "середніх" людини, міста й суспільства – В. Ворнер). Усі разом вони формують своєрідну структуру, що вдає із себе аморфність, в якій відбувається трансформація розпорошених смислів та формується міф як відкрита система уявлень про світ та про себе, що в свою чергу обумовлює систему ціннісних орієнтацій, поведінкові й мотиваційні моделі. Зрозуміло, що саме ланка "медійний дискурс – особистий міф" найбільш вразлива для різноманітних маніпулятивних системних втручань, оскільки слугує містком між масовою ідеологією й особистим світоглядом, поєднуючи таким чином когнітивне та психосоматичне, раціональне й ірраціональне. Саме тут "мова переводяє думку" (В. Вітгенштайн) та зображення (картинка, кадр) превалює над реальністю і змінює її, а не є вторинним щодо неї, як би це мало логічно впливати з характеру людського досвіду.

Не заглиблюючись у розлогу типологію ідентичностей у сучасній філософській літературі (К. Грейвз, В. Пекар, Б. Андерсон, Е. Сміт та ін.), вкажемо лише на те, що будь-які предикації національної ідентичності зазвичай спираються на відношення носія системи поглядів та оцінок до формоутворюючої константи спільноти, наразі такої "уявної" (Б. Андерсон), як нація. Тому такі підходи, як примордіалізм, есенціалізм, конструктивізм, функціоналізм, етноцентризм та ін. можуть бути при всіх їхніх відмінностях об'єднані в єдину парадигму. Вельми евристичним видається синхронно-діахронічний підхід до концепції ідентичності В. Пекаря, який, говорячи про історично минулі "кольорові" типи ідентичностей [Пекар В. Про національні ідентичності / Незалежний культурологічний часопис "І". [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ji-magazine.lviv.ua/anons2013/Pekar_Pro_national_identychn.htm] в контексті доктрини "спіральної динаміки" мисленнєвих парадигм і відповідно картин світу (К. Грейвз, К. Кован, Д. Бек), стверджує генеративну роль самоусвідомлення людини для вибору типу ідентичності. Інакше кажучи, люди не приречені неминучими історико-культурними причинами на певний тип ідентичності. Вона є принципово довільною; насамкінець, пригадаймо думку Ж.-П. Сартра про те, що людина – це сума її виборів. При цьому важливо, що здійснення "переналаштування когніцій" людини відбувається якраз у межах інформаційного поля, що не в останню чергу формується згадуваним вище дискурсом влади та культурним наративом. Тому "картини світу" та "парадигми мислення" змінюються лише в доволі строгих межах символічних взаємодій і трансляції інформації в соціальному просторі. Відомо, що суспільства й окре-

мі люди потребують спеціальної підготовки, насамперед символічної та інформаційної, сказати б, перформативної (термін вживаємо в традиції Л. Вітгенштайна та Дж. Остіна), коли дія й опис, слово і процес гранично зближуються, аж до повної тотожності, яка може тлумачитися як символічна конструкція. Так, наприклад, східні регіони України чи не десятиліттями (1990 – 2000) готували до прийняття штучно сконструюваної концепції власної ідентичності (сумнозвісна мантра "Почути Донбас") або Крим налаштовували на героїко-романтизоване сприйняття "ввічливих людей" та "зелених чоловічків". Бачимо, що такі процеси, як би ми не інтерпретували їх ґенезу, протікання та бенефіціарів, починаються зазвичай з невеликого набору, ряду символів (як вербальних, так і ейдетичних). Це прості рецептивні форми, що в мовному середовищі функціонують як мотивуючі ідіоми й імперативи, наприклад, вербальні ("Донбас порожняк не гонит" (рос.)) або ейдетичні, як от: прапори, герби самопроголошених так званих "республік", сумнозвісна квазігеоргіївська сепаратистська смужка, спеціальна геральдика та фалеристика й доточені до них смисли).

Логіка міфу, якщо її екстраполювати на вищеозначену ситуацію, полягає в тому, що ця складна квазіаморфна структура в кожному наступному своєму інтерпретацію включає попередні як своєрідні додаткові метафори. (Це сталося, наприклад, з міфологемою "Новоросії" або "Херсонесу – сакральної території", до яких ідеологами "русского мира" було негайно припасовано чималий шмат псевдокультурницької та псевдонаукової передісторії.) У цьому контексті вельми евристичним для осмислення націєтворчого (у вимірі формування національної ідентичності) потенціалу новітнього міфу України та його медійно-дискурсивних джерел є поняття "комунітас" (*communitas*, на противагу *societas*), введене В. Тернером в роботі "Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society", 1974 р. [Тернер В. Символ и ритуал. – М. : Наука, 1983. – 277 с.]. Поняття "комунітас" виступає інваріантом для, наприклад, поняття громади або соціальної групи, позначаючи таку модальність соціального досвіду, що фіксує тотожність переживання людиною єдності зі всім людством в просторі проживання спільної історії, вихід за межі побуту й емпіричної соціальної повсякденності. Отже, "комунітас" фіксує, утворює й монолітизує єдність самоусвідомлення та переживання єдності з людством, його історією й культурою, має екзистенційний статус, виступаючи екзистенціалом та про-являючи лімінальність особистостей і спільнот, навіть націй. Виявляє себе "комунітас" у специфічній символіці переходу між різними типами лімінальностей в межах соціуму. І то саме завдяки формуванню спеціальної міфології (на основі згадуваних символів переходу). Можемо припустити, що сучасне українське суспільство з його нечіткими, неокресленими та несформованими уявленнями про національну ідентичність та не укорінені в масовій свідомості та медійних дискурсі й наративі смислоутворюючим етноцентричним міфом може бути охарактеризована як таке, що має лімінальний статус. Очевидно, що відповідати на інформаційну конкузіональну війну

з Росією та на виклики європоцентризму неможливо, не маючи хоча б засадових підстав, ядра, базової сукупності символів і міфологем, навколо якої може сформуватися новітній міф України (використовуючи метафору, що функціонує як символічна конструкція, – це піщинка, навколо якої виникає перлина). Також зрозуміло, що традиційний етноцентризм та орієнтація на історико-культурну минувшину вже не виконує завдань романтизації національного минулого, як це було за часів Д. Донцова й В. Липинського, – необхідний перехід до нових моделей і форм, що ми і можемо бачити, наприклад, у переосмисленні іконографії Кобзаря або наповненні етносимволікою та фольклорними мотивами моделей молодіжної субкультури, зокрема в оформленні й використанні інтернет-середовища, девайсів, атрибутів молодіжної субкультури і моди тощо. Зрозуміло, що ці тенденції не є простою українізацією, як у добу національно-визвольних змагань 20 ст., тут ми спостерігаємо зрощення культури доби епохи технологічної сингулярності та традиційної етнічної. При цьому це може бути наскільки завгодно довільно, "конструктивно" (в сенсі сконструйовано) стосовно андерсонівських "уявних спільнот" та, відповідно, національної ідентичності.

Повертаючись до медіа та дискурсу влади, зауважимо, що символічна практика має передувати теоретичній рефлексії. Як зазначав В. Беньямін, "якщо філософія захоче зберегти закон власної форми не як вступ до пізнання, а як зображення правди, тоді вага переноситься на практику цієї форми, а не на її передчасні судження в системі" [Беньямін В. Вибране. – Львів: Літопис, 2002. – 212 с. – С. 99]. Отже, символічні конструкції, що лягають і ляжуть в основу новітнього міфу України, виникають переважно спонтанно, а не формуються культуртрегерами чи ідеологами (Філософи про культуру й пропаганду: конспект найважливіших цитат) [Філософи про культуру й пропаганду: конспект найважливіших цитат / Читомо. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chytomo.com/news/filosofi-pro-kulturu-j-propagandu-konspekt-najvazhlivishix-citat>]. На нашу думку, головну роль тут відіграє історико-культурний контекст, організований мовним тезаурусом, "архівом" (М. Фуко) національної мови та її метафізичними підставами, (Важливим і показовим видається в згаданому контексті дослідження Н. Яковенко з історії уявлень та ідей в Україні 16 – поч. 18 ст. [Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні 16 – початку 18 ст. – К.: Laurus, MMXII. – 470 с. – С. 135], в якому культурна й освітня ідентичність зображується мультипанорамно, як сукупність різноманітних пазлів, що утворюють складне ціле (сказати б, супераддитивне – ціле, більше за просту суму складників) а також посилення, організація (функціональне структурування насамперед) та, нарешті, осмислення та пояснення, розповсюдження та поширення символів, що латентно присутні в масовій свідомості та, умовно кажучи, на часі. От тут робота філософів та культуртрегерів, і вже без жодної іронії. Недарма в аналітичній англomовній традиції університетські професори з філософії та соціальної психології досліджують феномен символіки франшизи про

Гаррі Поттера чи "South Park". [https://en.wikipedia.org/wiki/South_Park_and_Philosophy:_You_Know,_I_Learned_Something_Today]

Отже, яким чином формується уявлення про власну національну ідентичність в межах медійного, побутового, культурного та інших типів дискурсу? Логічно було б припустити, що вердикт, точка зору моральних агентів, що конституують громадянське суспільство, щодо проблеми усвідомлення й оцінки рівня усвідомлення національної ідентичності або, скажімо, ступеня моральності / аморальності влади залежить від наявних власних етичних та політичних позицій людей і спільнот різного ступеня загальності, оцінки стану речей у стосунках влади й суспільства або окремих громадян, а також їх простого співставлення. Але що саме оцінює або гадає, що оцінює, моральний агент, і яка "теорія справедливості" (Дж. Ролз) чи національної ідентичності (Е. Сміт) його надихає? По-перше, оцінка суспільства та влади, самооцінка обумовлені власною ідентичністю морального агента, сформованою назагал суспільством, частиною якого є влада; по-друге, попри всю відмінність інтерпретації ціннісних систем і моральних атрибутів влади, наприклад, у лібертаріанських або патерналістських доктринах, очевидно, що уявлення про моральність влади та національну ідентичність виступає проекцією власного морального вибору людини або того, що такий вибір підмінює (згадаймо традицію від Гайдеггерового *das man* до Бодріяркових симулякрів). Якщо новочасовою метафорою, чи то пак, символом влади, вважати бентамівський паноптикум та припустити, що знання (соціальне й етичне насамперед) чи не завжди виступає як форма реалізації дискурсу владарювання (насамперед над сферою соматичного, більш загально – над сферою духу (М. Фуко, "Наглядати і карати", 1975)) і створює збиткову онтологію людини, то чи не є уявлення про моральність влади в контексті фундування в Україні новітнього соціокультурного, національно-вітчизняного міфу наразі чи не єдиним способом збереження гуманістичного змісту картини світу людини? При цьому дискурс влади стосовно монолітизуючого чинника – уявлень про ідентичність – має бути когерентним її (влади) оцінкам з боку суспільства та корелювати з ними, і тому є і повинен бути об'єктом аналізу й предметом критичного осмислення, оскільки прямо формує культурні форми взаємодії між людьми в межах соціуму та загалом тіло культури (варто згадати традицію 20 ст. – від Х. Арендт та Е. Левінаса до А. Глюксмана та С. Жижека).

Також важливо, що в сучасній масовій культурі, і зокрема в такому її сегменті, як інтернет-середовище, можна відзначити потужну тенденцію до візуалізації способів існування і трансляції інформації в мережі. Це виявляється насамперед у зменшенні частки текстової подачі в інформаційному потоці на користь візуальної частки. Йдеться, отже, про докогнітивну укоріненість подібної інформації, її форм (знаків) у сприйнятті й осмисленні її людиною, про те, що раціоналізація й осмислення не передують дії, мотивації і вибору моделі поведінки, а навпаки. Висновки із цього можна зробити в надзвичайно широкому діапазоні. Але перше, що

спадає на думку, це очевидний маніпулятивний характер таким чином обробленої і структурованої інформації.

Очевидно, що візуалізація тісно пов'язана із символізацією і візуальне перебування і генерування смислу певною мірою вказує на гіпотетичну синестезійність когнітивного і чуттєвого в осягненні смислу. Апеляція до символу є чи не єдиним способом ініціалізації генерації смислу (символ тут може інтерпретуватися як портал у довербальний хаос смислів (довербальний архів, за М. Фуко, архетипічне знання, за К. Юнгом, поведінковий імпринт, за Т. Лірі, або мовну гру, за Л. Вітгенштайном), символ напіввідкриває повноту єдиного, чи то ніщо). У принципі, довгезельний ряд простих мовних, а також казуальних метафор у філософському, політичному, релігійному, науковому, вже не кажучи про естетичне, сприйняття і переживанні дійсності, знанні (від платонівської печери чи метелика Чжуан-цзи до китайської кімнати Дж. Серля та мухи в пляшці Л. Вітгенштайна) є спробами елімінувати дескриптивне пояснення, одразу досягнувши розуміння. Причому, це стосується як фундаментального, так і гуманітарного знання, а також політичного дискурсу – метафор у сучасній квантовій теорії та М-теорії аж ніяк не менше, ніж у філософії свідомості чи в різноманітних інваріантах когнітивної науки або в політичному медійному дискурсі чи то наративі, причому вони зазвичай усвідомлено використовуються як методологічний інструмент – не формулами ж бо єдиними. Знову ж таки спираючись на метафору, це намагання звести герменевтичне коло Гадамера до точки мінімуму Кузанця. У контексті нашої теми – це використання в репрезентативних смислових формах медійного дискурсу та комунікації назагал символів, що укорінені в архетипах колективного підсвідомого, механізмів орієнтації на аргументи "ad hominem", взагалі, апеляція не до логіки й інтелекту, а до психосоматичної сфери свідомості та навіть і підсвідомого. Сучасний міфологізований образ влади та нації може не обґрунтовувати моральність чи інші предикації нації чи влади, а лише "показувати" її, просто інсталюючи символічні смислові блоки в свідомість реципієнта. Звісно, за таких умов міфологізованої реальності політики не йдеться про відповідальність людини-громадянина-морального агента та його автономність: дії, наміри, оцінки не виводяться з його вільного свідомого вибору і йому не належать, та й виступає він об'єктом, а не суб'єктом моральної і політичної дії та волі.

Таким чином, коли ми говоримо про символічну репрезентацію в політичному та й будь-якому дискурсі концепту національної ідентичності і всього масиву смислів картини світу людини, пов'язаного з нею, ми насамперед маємо на увазі масові медіа, що формують суспільну думку і продукують локальні й загальні смисли. Навряд чи смисловий тезаурус літератури, семіотичні невербальні культурні коди можуть змагатися з потужністю згаданого соціального ресурсу, який зазвичай є політично й економічно заангажованим і безпосередньо не є відображенням гуманістичної картини світу, байдуже, антропоцентрична вона чи нонантропоцентрична. Із цього випливає, що деформації масової свідомості (зга-

даймо традицію антиутопії 20 ст. від Дж. Оруела та Р. Бредбері до, скажімо, Ф. К. Діка та В. Гібсона, насамперед концепцію "новомови" (Дж. Оруел, "1984"), що є механізмом структурної дискредитації і девальвації смислів, укорінених у сфері практичної філософії, моралі та етики) пов'язані насамперед з маніпуляційними смислами та їх кінечною підміною чи спотворенням через оперування символами, що виражається насамперед у слововжиткові, використанні і створенні специфічної лексики, метафорики, практично інваріанту згаданої "новомови", що ми наразі і можемо спостерігати в роботі, наприклад, російської пропагандистської машини. Власне, це і є конкузіональна (англ. consciousness) війна, війна за свідомість, що набуває небачених гостроти та політико-культурної ефективності в ситуації переходу від преінформаційного, постіндустріального до інформаційного суспільства. Щодо рецепції, форм прийняття й інсталяції в картину світу уявлень про мораль та національну ідентичність, то відзначимо насамперед уже згадуваний вище маніпулятивний характер цього процесу – агональний, а не діалогічний за своєю природою. Місце риторики, властиво, займає еристика, а то й відверто імперативні форми мотивації людей і спільнот, та жорсткі маніпулятивні вербально-ейдетичні техніки (насамперед на ТБ). Засобом індивідуального та суспільного спротиву такому становищу може бути присутність у свідомості людини концепції того, що знаний дослідник секуляризованої ідентичності Ч. Тейлор називає "засадничим благом" (constitutive good): "Відмінність між різними вчинками або мотивами має знайти пояснення через посилання на космічну реальність, на лад сушого. Це – благо в повнішому сенсі: кодом цього ладу є ідея Блага. Саме співвідношення з нею робить деякі наші вчинки та прагнення добрими; саме це й становить їхню благість" [Тейлор Ч. Джерела себе. Творення новочасної ідентичності. – К.: Дух і літера, 2005. – 691 с. – С. 99]. Бачимо, що дослідник чи не прямо говорить про онтологізацію та метафізичний аспект національної ідентичності як форму захисту від соціологічно вивірених маніпулятивних технік – у межах міфу людина здійснює трансцензус, вихід за межі вузькорольової соціальної реальності, міняючи систему координат, горизонтальну ідентифікацію "Я – суспільство" на вертикальну "Я – космос" (пригадаймо, що грецька лексема в оригіналі означає порядок, світоустрій). Цей трансцензус здійснюється з опорою на екзистенційну динаміку смислів, оформлену символічними семантичними рядами та кодами – вербальними й ейдетичними. Стосовно позначеної вище ситуації в україно-польських стосунках, Україна потребує нового символічного наповнення новітнього міфу та перебудови на цій основі рецептивної моделі українства в масовій свідомості наших сусідів і друзів з Польщі.

ТИПИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ТА СУСПІЛЬНІ ПРАКТИКИ (НА ОСНОВІ ДОРОБКУ М. МІД ТА Р. БЕНЕДИКТ)

Розгляд будь-якого аспекту соціального буття був би неповним без врахування ролі колективного світогляду, тобто ментальності. Будучи відображенням всього досвіду пережитого, ментальність водночас програмує поведінку людини та може змінюватися під впливом чинників різного характеру. Засвоєння людиною норм, правил, дискурсу культури починається ще змалечку. Представниці американської школи культурної антропології Маргарет Мід у статті "Самотність, самостійність і взаємозалежність у контексті культури (американська концепція самотності)" та Рут Бенедикт у праці "Хризантема та меч. Моделі японської культури" досліджували взаємовплив дитячого періоду становлення людини та суспільних практик.

Дослідниці аналізують способи виховання у різних типах суспільств – західному та східному. Тут варто зауважити, що розглянуті приклади є лише загальними схемами; з часу публікації зазначених праць (одна – 1946 року, інша – у 70-х-80-х роках) світ значно змінився, однак він не став уніфікованим, і соціальний порядок суспільства, в якому народилася та виховується молода людина, так само сильно впливає на її характер та визначає її майбутнє.

Виховання дитини досить складний за своєю суттю процес. У східній та західній традиціях практики виховання значно різняться. Для прикладу порівняємо підходи до виховання дитини у японській та американській сім'ї. Для японців виховання дитини у рамках стриманості й у відповідності до установлених в минулому традицій є нормою. Таким дітям фактично від народження прищиплюють розуміння, що є речі набагато важливіші, ніж їх власні бажання. В японській моделі виховання переважає підкорення індивідуального колективному, виховується повага до старших членів родини, а зрештою – до керівників. Японці надзвичайно віддані своїй соціальній групі (лише останні кілька десятиліть японські дружини, подолавши 50-ти річний рубіж та виконавши обов'язки матері, стали ініціювати розлучення). Натомість, на тип виховання американських дітей впливає суспільна практика американців доволі часто змінювати місце проживання, що пов'язано із зміною роботи. Вірогідність потрапити в новий шкільний колектив, нове сусідське оточення не спонукають до встановлення міцних, глибоких зв'язків, але сприяють розвитку індивідуалістичних рис. І хоча американці цінують родину, відсоток розлучень та нових шлюбів у них вищий, ніж у японців.

Батьки і в Японії, і в США хочуть мати дітей перш за все тому, що любов до останніх приносить задоволення. Однак бажання мати дітей у японців визначається ще цілою низкою причин, які в Америці значно менш важливі. Відлуння традиціоналізму – дотримання ритуалів – є

доволі відчутними в японській культурі. Для японців діти – це не тільки емоційна насолода, а запорука підтримання тягlostі традицій, як-то: щоденне вшанування пам'яті батька після його смерті.

Різні типи виховання позначаються на такому актуальному сьогодні питанні, як гендерна рівність. Якщо у країнах західного світу відчутна тенденція щодо паритетної участі жінок та чоловіків у соціальному житті, то навіть у такій високорозвиненій країні, як Японія, традиція підпорядкування жінок чоловікам, принаймні у родині, залишається сильною. Ще з ранніх років дівчатам прищеплювали розуміння, що вони повинні підкорятися волі чоловіка. У період до 7-8 років японські хлопчики й дівчатка одного віку гралися разом, в одній групі, яка називається "донен". Але так відбувалося недовго. З 9 років хлопчики та дівчатка навчалися окремо і саме в цей час між хлопцями формувалася чоловіча солідарність. Вони не пускали дівчат у свої компанії, не любили, щоб хтось бачив, як вони розмовляють разом. У свою чергу, матері навчали дівчаток, що такого роду спілкування вважається непристойним. Японська культура виробила своєрідну традицію контролювати поведінку жінки, звертаючи увагу навіть на положення тіла уві сні. Для японців також вважається нормальним полігамний характер поведінки чоловіка після одруження (згадаємо практики корпоративного відпочинку після робочого дня), у той час, як бути вірною своєму нареченому – обов'язок кожної жінки країн Сходу.

На прикладі японської та американської моделей виховання дітей ми бачимо, що смисли та базові цінності, що є змістом ментальності, закладаються ще у дитячому віці. Інформованість щодо типів виховання у різних культурах допомагає зрозуміти, чому Захід – це свобода вибору, Я-ідентичність, індивідуалізм, а Схід – почуття обов'язку, Ми-ідентичність та колективізм.

О. В. Мішалова, канд. філос. наук, КДПУ, Кривий Ріг
elen-mishalova@yandex.ru

УМОВИ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ

Проблема об'єктивності історичного знання залишається однією з найскладніших у філософії історії. Ми виходимо з позиції, що історичне знання є ціннісно-нормативним за своєю природою (містить в собі як фактологічні твердження, так і ціннісні судження), тому не може бути загальнозначимим за змістом – об'єктивним у розумінні природничих і точних наук, що, однак, зовсім не говорить про його необ'єктивність (суб'єктивність). У вирішенні зазначеної проблеми, на нашу думку, є продуктивним підхід "від зворотнього", тобто наділення історичного знання статусом принципово суб'єктивного у зв'язку з наступними обставинами: по-перше, воно оповідає про суб'єкта історії – людину; по-друге, історичне знання оповідає про суб'єкта історії у його множинності,

тобто про людину у спільності та людські колективи і суспільства у цілому; по-третє, автором історичного наративу (знання) також виступає людина – історик, який також є суб'єктом (в) історії.

(1) Історичне знання, будучи ціннісним за своєю природою, є об'єктивним у попперівському розумінні об'єктивності і певної автономності "третього світу" наукового знання. "Жителями мого третього світу є перш за все теоретичні системи, іншими важливими його жителями є проблеми та проблемні ситуації. Однак, його найбільш важливі жителі ... критичні роздуми і те, що може бути названим – за аналогією з фізичними станами або станами свідомості – станом дискусій чи станом критичних спорів; звичайно, сюди відносяться і зміст журналів, книг та бібліотек" [Поппер К. Объективное знание. Эволюционный подход // Поппер К. Логика и рост научного знания (Избранные работы). – М.: Прогресс, 1983. – С. 440-441]. У цьому сенсі стає зрозумілим теза Анкерсміта про автономність наративного універсуму, який є сукупністю історичних наративів, значною мірою автономних від історичного минулого [Анкерсмит Ф. Нарративная логика. – М.: Идея-Пресс, 2003. – С. 250].

(2) Другою умовою об'єктивності історичного знання є принципова відсутність єдиної точки зору чи позиції як єдино правильної і остаточної, особливо у вивченні конфліктних питань. Історична наука, як і будь-яка інша, є значною мірою залежною від державної політики та кон'юнктурних економічних інтересів. На сьогодні у філософії історичного пізнання і серйозній академічній історіографії стало загальним місцем твердження Анкерсміта про те, що історичні дискусії (у їхній найбільш типовій формі) ведуться не з приводу фактів відносно минулого, а з приводу інтерпретації минулого, тобто щодо тієї чи іншої "точки зору", з якої пропонується розглядати минуле [Див. там само: С. 315]. На наш погляд, більшість історичних подій (процесів або явищ), особливо конфліктних, окрім внутрішньої і зовнішньої сторони, про які говорить Коллінгвуд [Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. – М.: Наука, 1980. – С. 203], як правило, має декілька сторін її учасників, бачення яких будуть різнитися. Історичну подію можна назвати, як мінімум, бінарною за своєю природою. Тому надзвичайно важливо, щоб у відповідній історичній праці було рівною мірою висвітлено бачення цієї конфліктної історичної події з усіх зацікавлених сторін її учасників. Наявність двох (чи більше відповідно до кількості учасників) точок зору на історичну подію не означає наявності двох історичних дійсностей, а лише говорить про два правомірно можливі пояснюючі описи. Нав'язування єдиної "правильної" точки зору або підведення конфліктної історичної події під так званий "єдиний знаменник", що становить ніби правило історіописання, насправді знищує природну сутність історії як всебічного дослідження. Згідно з позицією одного із найцікавіших представників сучасної соціології Б. Латура, лише звикнувши до великої кількості систем координат, що постійно змінюються, ми можемо досягти правильного розуміння того, як формується (створюється) соціальне, оскільки релятивістське співвідношення систем координат є більш надійним джерелом

об'єктивного судження, аніж абсолютистські настанови здорового глузду [Латур Б. Пересборка соціального: введение в акторно-сетевую теорию. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – С. 46-47].

(3) Наступною вагомою умовою історичної об'єктивності виступає "відкритість методу". За аналогією з попперівською теорією "відкритих" та "закритих" систем, історичне знання і процедура його обґрунтування повинні бути відкритими та прозорими незалежно від того, якої методології дотримується той чи інший історик. Тут варто звернутись до думки Г. Шпета та Г. Дройзена про необхідність окремої науки про прийоми, методи і способи наукового викладення в історії, що стане запорукою об'єктивності її результатів у вигляді праць з історії [Шпет Г.Г. История как проблема логики // Историко-философский ежегодник. – М.: Наука, 1988, С. 310; Дройзен Г. Речь, произнесенная при вступлении в Берлинскую академию // Дройзен И.Г. Историка. Лекции об энциклопедии и методологии истории. – С-Пб.: Владимир Даль, Наука РАН, – 2004. – С. 578]. К. Поппер прямо визначає наукову об'єктивність як інтерсуб'єктивність наукового методу, тобто визнаної процедури проведення наукового дослідження і перевірки його результатів. "Досягнення наукової об'єктивності – це завдання наукового методу" [Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1.: Чары Платона. – М.: Феникс, Международный фонд Культурная инициатива, 1992. – С. 251]. Згідно з Поппером, наукова об'єктивність є інституціонально організованою і первинною, у той час як індивідуальна неупередженість окремого вченого становить собою її результат [Див. там само: С. 254].

(4) Врахування ролі загальнокультурних і дисциплінарних передсуджень, що становить собою невід'ємну історичність самого історичного знання. Звичайно, ми не можемо позбутися або позбавитися від всіх наших передсуджень (з різних причин), однак ми можемо про них завжди пам'ятати і враховувати їхню наявність у нашій свідомості (слідом за Ф. Беконом). Окремої уваги потребує питання наявності відвертої оцінки історика у його праці (наративі): якщо вже вона є, то це повинно бути чітко артикульовано. Власна оцінка істориком тієї чи іншої події не має виступати у якості аргументу на користь певної точки зору. Її наявність сама по собі, зауважує А. Данто, не суперечить і не порушує критерії, за якими визначається добрий історичний твір [Данто А. Аналитическая философия истории. – М.: Идея-Пресс, 2002. – С. 134].

На наш погляд, необхідними умовами об'єктивності історичного знання виступають об'єктивованість історичних текстів, принципова відсутність єдиної точки зору і постійний перегляд-перебудова історичних наративів (особливо, у дослідженні конфліктних питань), відкритість методології дослідження та врахування ролі загальнокультурних і дисциплінарних передсуджень.

ВИЩА ОСВІТА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У сьогоднішній необхідною умовою розвитку інформаційного суспільства є пошук нових філософсько-педагогічних ідей, які покликані створювати інтелектуальну основу для сучасної школи. Підвищення економічної і соціальної ефективності вищої освіти на даному етапі розглядається в якості важливого державного завдання як у країнах з високорозвиненим техніко-економічним рівнем, так і в країнах з перехідними економіками, що розвиваються. В умовах глобалізації світових процесів і формування інформаційного суспільства освіта набуває значення головного соціального феномену. Сучасні світові соціальні процеси відбуваються у час, коли "основним ресурсом стає інформація, а фактором, що стимулює чи обмежує розвиток суспільства – знання" [Сохраняева Т.В. Гуманистические ориентиры развития системы образования // Философские науки. – 2005. – №9. – С 19]. Перехід від індустріальних до інформаційних технологій стає помітним явищем в усіх провідних країнах світу. Ідеалом, кінцевою метою такого переходу є побудова інформаційного суспільства, у центрі якого постає людина з усім розмаїттям її інтересів та потреб. Головним завданням освіти, виходячи з такої точки зору, стає формування вільного мислення людини, її здатності до самостійного відповідального вибору, психологічної зрілості, вміння побачити контури майбутнього.

Гарантією дієвості та ефективності впровадження інформаційних технологій є "розуміння кожним громадянином того, чому і як саме урядові портали і муніципальні сайти, дистанційна освіта, власний сайт і створення віртуальної фірми здатні покращити його власне життя і життя його дітей"[Сохраняева Т.В. Гуманистические ориентиры развития системы образования // Философские науки. – 2005. – №9.]. Внутрішній ціннісний світ людини, її почуття моделюються суспільством і різними засобами проникають у свідомість [Макаров Б.В. Разум и сердце: История и теория менталитета. СПб., 1993].

Утвердження розуміння важливості та необхідності інформаційних технологій як одного з провідних інструментів професійного самоствердження особистості, а далі – конкурентоздатності держави, сьогодні має стати одним з пріоритетів в діяльності закладів вищої освіти України. Слід негайно посилити вимоги до якості учбово-методичної бази, забезпечення навчального процесу новими і сучасними засобами і методами пізнання, що пов'язані з передовими інформаційними технологіями; треба, нарешті, подбати про якість професорсько-викладацького складу, який має забезпечувати "рух на випередження", а не ширяти в ілюзії і стереотипах минулого.

Використання сучасних джерел інформації підсилює індивідуальні стратегії успішності студентів, стимулює університети до "інформаційної

презентації власних досягнень, напрямів пошуку партнерів, інформаційного забезпечення навчального процесу шляхом створення університетських інформаційних ресурсів" [Жук М.В. Сучасна українська освіта за умов конкуренції інформаційних потоків// URL <http://www.dlab.kiev.ua/ITEA2006/paper/Zhuk.doc> (30 жовтня 2006)].

Вища освіта в інформаційному суспільстві – це середовище інформаційного обміну, яке передбачає не лише засвоєння, але й передачу та генерування нової інформації в обмін на отриману, а також продукування знань. В цьому контексті проводиться чітке розмежування знання та інформації. Знання – це результат пізнання дійсності, що має системне і несуперечливе оформлення і є за характером об'єктивним (незалежним від волі людини). Інформація – це відомості будь-якого роду, що часто виражають суб'єктивну думку мовця, можуть бути недостовірними і суперечливими. Російський вчений Георгій Ільїн звернув увагу на важливий ефект взаємопереходу знань в інформацію і навпаки. Відносність знання в силу швидкого застарівання призводить до "витіснення знань інформацією в якості основного елемента освітнього процесу, що перетворює знання в інформацію про світ" [Ильин Г.Л. Философия образования (идея непрерывности). – М.: "Вузовская книга", 2002. – С 92]. Таким чином, студент отримує несистематизовані відомості, осистемлення та перетворення яких в знання є завданням самого студента. Розуміння цієї ситуації веде до переосмислення характеру сучасної освіти, оскільки навчання, направлене на передачу навичок і знань, стає неефективним. Більш важливим є формування у людини таких особистісних структур і здібностей, які роблять для неї посиленою самостійну орієнтацію у світі знань і вмінь. Освоєння знання перестає бути підгонкою особистості під певний стандарт. Важливим перспективним фактором тут може виступати самоосвіта як важлива сфера суспільного виробництва, як сфера інвестицій і людського капіталу, здатного до постійного зростання і вдосконалення [Кемеров В.Е. Введение в социальную философию. Учебное пособие для гуманитарных ВУЗов. – М.:Аспект Пресс, 1996].

Гуманістична спрямованість інформаційного суспільства передбачає відповідну спрямованість інформаційних освітніх технологій, що ставить ряд вимог перед сучасним навчальними закладами. Це, по-перше, підбір таких інформаційних освітніх технологій, які б доносили до студента "розуміння розмаїття людських культур, складності й неоднозначності гуманістичної перспективи людства" [Зуєва В.І. Аксиологічний аспект гуманістичної спрямованості інформаційних освітніх технологій // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2005. – № 49]. По-друге, важливим є забезпечення принципу плюралізму, що виключає претензії когось на абсолютність та адекватність істини. По-третє, викладач має дотримуватись у своїй роботі принципу репрезентативності тих інформаційних освітніх технологій, які вже здобули загальне визнання і виявляють дбайливе ставлення до першоджерел, класичних текстів. Педагог має володіти мистецтвом інтерпретації, тво-

рчого підходу, здатного ввести студента в складний світ гуманітарної культури. Ще одна вимога – дотримання принципу дистанціювання, що передбачає збалансоване та безстороннє застосування інформаційних освітніх технологій. Це, зокрема, означає і те, що викладач не має право нав'язувати власні політичні чи будь-які інші переконання, застосовувати в навчально-виховному процесі авторитарні методи впливу на свідомість студента і т.п. При впровадженні сучасних освітніх технологій потрібно звернути увагу на фундаменталізацію як поглиблення теоретичної, загальноосвітньої і загальнокультурної компоненти в змісті цих технологій. У цьому контексті мова, передовсім, іде про методологізацію змісту як освіти, так і власне її інформаційних технологій. Викладання таких різних по своїй суті дисциплін, як гуманітарні та природничо-наукові, не може проходити за одними і тими ж схемами вербалізації чи догматичного заучування матеріалу, "розфасованого" на окремі змістові порції.

Дотримання вищеперелічених вимог сприятиме підвищенню якості освіти, допомагатиме основному суб'єкту навчального процесу не лише опанувати певну суму знань, але й розкрити свою різнопланову сутність.

В умовах інформаційного суспільства навчальний заклад кардинально, змінює такі свої основні складові, як організаційна структура, методи і форми навчання, викладацький склад. Так, наприклад, привабливою і доступною стає дистанційна форма навчання засобами інтернету, що дає змогу заощаджувати час і кошти, сприяє підвищенню якості вищої освіти завдяки таким рисам, як самоменеджмент знань, гнучкість розкладу, інновативність, творчий пошук, можливість здійснення особистого вибору та ін.

Забезпечення високої якості освіти у вищому навчальному закладі інформаційного суспільства потребує окрім всього іншого змін в управлінні в напрямку усунення таких елементів, як надмірна централізація та адміністративний вплив, закритість у прийнятті рішень, волюнтаризм та непрозорість в діях щодо основних суб'єктів навчального процесу. Натомість уся управлінська діяльність має спрямовуватись на створення повнокровного інформаційного середовища партнерського спілкування та творчості викладача і студента. Останній при цьому розглядається як носій нової свідомості, яка здатна органічно та ефективно опанувати найпередовіші механізми орієнтування у віртуальному просторі з метою створення нових знань та технологій.

Якість вищої освіти в інформаційному суспільстві обумовлюється не кількістю комп'ютерів, не багатством інформаційних баз, а підготовленістю як студента, так і викладача до ефективної переробки інформації з метою отримання системних та об'єктивних знань. Інформаційне суспільство – не самоціль, а незалежна від нашої волі реальність, яка, за вмілого з нею поводження, може сприяти побудові суспільства знань та інновацій. У зв'язку з стрімким розвитком нових технологій та застаріванням великої кількості професійних знань важливою умовою соціальної комфортності людини є самоосвіта, перепідготовка, навчання впродовж життя. Завданням навчального закладу стає створення освітнього

капіталу, коли знання та вміння населення відповідатимуть потребам ринку праці, громадському життю, даватимуть потенціал самореалізації особистості в різних сферах діяльності.

Формування людського капіталу в суспільстві можливе лише на основі освіти і безпосередньо залежить від якості освіти, яка може бути або орієнтована, або не орієнтована на розвиток здібностей, на необхідність кваліфікаційного і компетентнісного росту людини.

В. Т. Новиков, канд. филос. наук, БГУ, Минск, Беларусь
novikovvt@tut.by

ФЕНОМЕН ТРАНЗИТИВНОСТИ И ПРОБЛЕМА ОБЪЕКТИВАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОГО ЗНАНИЯ

Сущность феномена транзитивизма в социальной эпистемологии состоит в корреляции двух видов объектов, обладающих онтологическим статусом в сфере научного исследования – с одной стороны, идеализированных объектов, являющихся результатом теоретико-конструктивной деятельности, с другой – предметов и явлений, составляющих изучаемый нами социальный мир, данный нам в формах практической деятельности. В этой связи возникает вопрос: как вызревала эта проблема, какие ее решения существуют в эпистемологии и какие следствия вытекают из них для социальной практики?

В решении этой проблемы можно выделить три аспекта. Первый – *онтологический*, касается диалектики объективного и субъективного в самих объектах действительности. Смысл вопроса в данном случае: "какова природа этих объектов"? Второй аспект – *методологический*, связан с вопросом о соответствии знаний об этих объектах действительности – их адекватности познаваемому объекту. Здесь смысл вопроса в следующем: "достижимо ли адекватное объекту знание, если оно включает момент конструктивности?" Третий аспект – *праксеологический*, характеризующий влияние социально- гуманитарного знания на явления действительности и, в целом, на общественно-историческую практику. Тут предполагается осмысление следующего вопроса: "существует ли такое влияние, и в какой мере социальное знание может воздействовать на явления общественной жизни?"

Онтологический аспект проблемы. Для мифологического и философского сознания древности был характерен *синкретизм*, определявший целостность и нерасторжимость объективного и субъективного в изучаемых объектах действительности, органическое единство объекта и знания о нем. Подобный синкретизм был свойственен всей древней мифологии и философии – как древней Индии (Веданта, Санхья), Китая (Даосизм), так и Греции (Милетская и Элейская школы). Начиная с Сократа подобный синкретизм начинает преодолеваться, что находит концептуальное обоснование в новоевропейской философии, в частно-

сти в дуализме Р. Декарта – субстанциональному дуализму природы и *cogito*, а также дуализму тела, мозга и психики, мышления человека, это свойственно также философии И. Канта, с характерным для нее противопоставлением природы, в которой действуют "чистые законы", и человека как "творца духовных ценностей". Это разделение "единого", наконец, находит завершение в разделении наук о природе и наук о культуре у В. Виндельбанда и Г. Риккерта, или наук о природе и наук о духе у В. Дильтея. Однако в постклассической философии в качестве одного из ее трендов отмечается возрождение феномена "Единого", аккумулирующего объективный и субъективный компоненты в дисциплинарных онтологиях научной картины мира. Показательно, что отмеченный тренд свойственен и наметившемуся процессу восстановления утраченного единства естественнонаучного и социально-гуманитарного познания (и знания как его результата), о чем свидетельствует, в частности, усиливающаяся тенденция междисциплинарного синтеза методов и приемов познавательной деятельности.

Гносеологический аспект проблемы касается принципиальной возможности познания общества и его феноменов в контексте антитезы реализма и конструктивизма в репрезентации гносеологического объекта. В литературе можно встретить несколько интерпретационных моделей социально-гуманитарного познания. Во-первых, методологию гносеологического реализма (объективизма), в которой вопрос о познаваемости социального объекта решается в духе традиционного гносеологического оптимизма. Во-вторых, методологию конструктивизма (радикального транзитивизма), которой в теории познания соответствует гносеологический пессимизм и суть которого состоит в признании того, что наши знания – не более, чем сеть интерпретаций, а сама социальная реальность может быть понята не как самостоятельно существующая, а как сугубо символическая реальность.. В-третьих, методологию *умеренного* транзитивизма, обладающую паллиативным характером в том смысле, что основана на стремлении преодолеть антитезу конструктивизма и реализма в современной методологии науки и социальной эпистемологии. Она связана с признанием наличия в социально-гуманитарном познании сложной диалектики как имеющей образную природу и обеспечивающей достижение адекватности знания об объекте оригиналу репрезентации, так и соотносимой с созданием новых, в своей основе знаково-символических компонентов конструктивной деятельности, которые достаточно условно и метафорично характеризуют объект. Их синтез в форме идеализированных объектов науки позволяет включить в исследование общественных явлений и процессов эти транзитивные объекты как эффективное средство достижения знания об их сущности.

Праксеологический аспект проблемы транзитивности социально-гуманитарного знания характеризует процесс объективации когнитивной деятельности и превращения его результатов в акты материально-преобразующей деятельности. Поскольку человек – это практически деятельное существо, постольку объективация необходимым

образом предполагает экстериоризацию – переход от внутреннего, ментального плана действия к внешнему, практическому действию, предполагающему оперирование с изучаемыми объектами в их конкретно-чувственной форме. Этот аспект транзитивизма в форме опредмечивания знания зафиксирован в социологии в известной теореме Томаса, в психологии – в "эффекте самовнушения" Ф.Гальтона, в "философии символических форм" Э. Кассирера – в воздействии нового политического мифотворчества на общественное сознание и посредством его актуализации и детерминации социальных действий людей.

Таким образом, анализ проблемы транзитивности социально-гуманитарного знания имеет не только теоретическое, но и практическое значение. В частности из него следует, что человеку нельзя полагаться на действие только объективных закономерностей общественно-го развития – эта установка с необходимостью порождает фаталистические настроения и социальную апатию. Не менее опасно, игнорируя объективные закономерности, делать ставку на волюнтаристическое решение существующих проблем, что способно обернуться социальным нигилизмом и анархизмом. Важно, чтобы условием обеспечения стабильного развития общества являлось искусство учета взаимодействия объективного и субъективного компонентов как в познании, так и в социально-практической деятельности человека.

***А. І. Павко, докт. іст. наук, проф., НАУ, Київ
Я.А. Павко, асп., ІМВ КНУТШ, м. Київ***

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Суспільно важливі, резонансні події глобального виміру і значення, нерідко драматичні і суперечливі за своїми політико-правовими оцінками та геополітичними наслідками, які відбулися з початку ХХІ століття в світі і Україні, виразно засвідчують, що міжнародне право було і надалі залишається ефективним, добре апробованим регулятором міжнародних відносин між цивілізованими країнами, націями, народами. З нашої точки зору, перманентні кризові явища, глибокі цивілізаційні конфлікти і розлами, які, на жаль, мають місце в сучасних міжнародних відносинах, є ознакою на краху системи міжнародного права, а, навпаки, початку нового етапу її модернізації та розвитку відповідно до нових геополітичних реалій, торжества її ідеалів. На слушну думку відомого зарубіжного юриста-міжнародника Ф.Мартенса, чітко і лаконічно викладений в одній із його наукових праць, "все значення міжнародних відносин, вся сила міжнародного права ґрунтується саме на спільності соціальних, культурних і правових інтересів, які об'єднують цивілізовані народи" [Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х томах./Под редакцией и с биографическим очерком доктора юри-

дических наук, профессора В.А. Томсинова.—М.:Зерцало, 2008. — Т.1. — с.3]. Варто, мабуть, прислухатися до справедливого зауваження англійського дослідника Дж. Міля, який вважає, що застосовувати європейське міжнародне право до неосвічених народів означає погано розуміти право, основою якого слугує взаємність, тобто саме ту практичну умову, яка змушує цивілізовані держави з повагою ставитись до їх взаємних прав та інтересів і яка не знаходить місця у відносинах з неосвіченими народами" [Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х томах./Под редакцией и с биографическим очерком доктора юридических наук, профессора В.А. Томсинова. — М.:Зерцало, 2008. — Т.1. — с.160-161]. Разом з тим, слід застерегти від можливих негативних виявів супрематії міжнародного права, сутність якої полягає в тому, що суверенітет держави має бути підпорядкований обмеженням сфери застосування та дії принципів і норм міжнародного права. Важливим в цьому сенсі є усвідомлення того, що розумні потреби народів не завжди є предметом міжнародної політики.

Слід підкреслити, що сучасне міжнародне право, незважаючи на окремі його недоліки в інтелектуальному і прикладному сенсі, не реалізовані повною мірою потенційні і реальні можливості за своєю суттю, юридичною природою, засадничими принципами і нормами є правом глибоко демократичним, прогресивним, цивілізованим. Без сумніву, воно створює сприятливе правове підґрунтя для функціонування та розвитку нормальних, передбачуваних і головне перспективних відносин між всіма державами, забезпечує не лише рівновагу політичних сил у світі, але й баланс їх інтересів. Обмежуючи використання збройної сили, проголошуючи силу права, а не право сили, міжнародне право слугує таким інтересам і завданням світової спільноти, які стосуються зусиль, спрямованих на підтримку миру, забезпечення стабільності на міжнародній арені.

Варто зважати і на те, що сучасне міжнародне право є одним із дієвих важелів держави для захисту на міжнародній арені її національних інтересів та суверенітету. Оптимальний баланс міжнародних і внутрішньодержавних зобов'язань, ініціатив, інтересів країни, їх гармонізація і діалектичне взаємодія є не лише гарантією і тих, і інших, а й надійною міжнародно-правовою основою сучасного світового порядку.

Вважаємо, що наука міжнародного права повинна послідовно, наполегливо, якісно і динамічно узагальнювати тенденції міжнародної практики, прискіплюючи аналізувати виклики глобалізованого світу, постійно досліджувати еволюційні чи трансформаційні зміни в системі міжнародних відносин, напрями їх розвитку у правовому контексті. Вона має також з творчих, конструктивно-критичних позицій враховувати досягнення світової і вітчизняної міжнародно-правової науки, ефективно використовувати її методологічний інструментарій для пошуку об'єктивної, позбавленої ідеологічних упередженостей та детермінант правової істини. Філософське осмислення тенденцій розвитку міжнародного права має стати одним з пріоритетних напрямів наукового пошуку у царині міжнародно-правової науки.

На нашу думку, сучасні представники міжнародно-правової думки повинні не лише забезпечувати у власних наукових дослідженнях високий інтегральний рівень філософського узагальнення величезного фактологічного масиву знань про міжнародне право, але й прагнути уникати поспішних, суб'єктивно вмотивованих, квазінаукових, кон'юктурних висновків та оцінок, які стосуються гострих, дискусійних, поки що належним чином не осмислених і ретельно не досліджених правових проблем у сфері сучасних міжнародних відносин, наприклад, пов'язаних з драматичними подіями в Криму та на сході України. В цьому контексті доцільно зважати на мудре застереження відомого французького філософа Ж.Марітена стосовно того, що в процесі дослідження проблем суспільного розвитку країни, цивілізованої спільноти цілком закономірно можуть виникнути певні труднощі, коли "розум зупиняється і зберігає мовчання" [Огородников В.П. Философия. СПб.: Питер, 2012.—с.29]. Уразі відсутності переконливих аргументів для обґрунтування власної наукової позиції, доцільно зробити невелику творчу репризу у трактуванні сутності суперечливих явищ і процесів динамічної міжнародної-правової дійсності.

На нашу думку, представникам новітньої генерації науки міжнародного права потрібно проникнутись усвідомленим розумінням того, що плідна, конструктивна, інтелектуально обрामлена міжнародно-правова думка не лише дає могутній імпульс для творчого процесу пізнання об'єктивної незаангажованої істини, але й формує позитивну міжнародно-правову реальність, привабливий імідж держави на міжнародній арені, унеможливорюючи виникнення в майбутньому у юридичній площині негативних і небажаних для неї і світового співтовариства політико-правових прецедентів.

О. Ф. Петрушенко, ст. виклад. ВНМУ ім. М. І. Пирогова, Вінниця
melnyk1996ethnology@gmail.com

ІДЕАЛІСТИЧНИЙ І МАТЕРІАЛІСТИЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ПСИХІЧНИХ ЯВИЩ ТА КОНЦЕПЦІЯ М. О. ДОБРОЛЮБОВА

Психологічна антропологія вивчає свідомість як структуру психіки. Свідомість розподіляється на два рівні: індивідуальний та колективний. Одним із перших в Російській імперії таку класифікацію запропонував критик, філософ М. О. Добролюбов (1836-1861). Однак, чи може бути вчення про соціопсихосферу і двоюку структуру свідомості (осмислене Добролюбовим) матеріалістичним? Ми вважаємо, що таке вчення, психологічна антропологія, повинна якраз у цьому аспекті не залежати від будь-якої ідеології, будь-якої філософської концепції. Саме це ми мали на увазі вище, коли говорили про необхідність використання соціокультурною антропологією принципу наукової інтегративності та справді наукового еklektизму (на відміну від сухого, притаманного багатьом

сучасним українським вченим еkleктизму прихованого і негативного). Психоантропологія на сучасному етапі свого розвитку не може бути вченням матеріалістичним чи ідеалістичним. Вона базується скоріше на принципах відповідних окресленому вище інтегративному підходу. Формула психологічної антропології – це взаємодія матеріалізму й ідеалізму. Це цікаве поєднання зовсім не еkleктичне, що може здатись на перший погляд. Воно якраз інтегративне. Ми визнаємо структуру психіки як певну духовну і таємничу матерію. Однак, водночас ми визнаємо наявність у цій матерії і над нею, враховуючи принцип людської помилковості, певного вищого "Духу". Прикладом такого духу може бути "народний дух", поняття про який сформулював видатний німецький засновник етнопсихології та історик психології Вільгельм Вундт. Наявність водночас і "духу" і "матерії" також відповідає уже доведеній нашою історичною життєдіяльністю двоякості людської природи. Це те, що М. О. Добролюбов називав "фізіологічно-психологічний погляд на людину".

В цьому контексті, нам дуже цікаві погляди М. О. Добролюбова на двоякий характер людської психології. Саме за зосередження на виключно ідеалістичному тлумаченні психіки в онтогенезі Добролюбов критикував казанського професора Берві. В. Жданов пише про це: "він глибоко обгрунтовував ту думку, що дух є породженням матерії, що свідомість представляє собою особливі якості матерії, що притаманні такій складній її формі, як людський мозок... Добролюбов разом із тим відкидав погляди вульгарних матеріалістів, котрі вважали думку таким самим продуктом мозку, яким, наприклад, є жовч, яку виробляє печінка" [Жданов В. Николай Александрович Добролюбов (1836-1861), с. 362]. Сам М. Добролюбов так писав: "Так що ж складає матеріал думки, як не пізнання зовнішніх предметів? Чи можлива думка без предмета; чи не буде вона тоді чимось недосяжним, позбавленим будь-якої форми і змісту? Адже захищати можливість такої безпредметної і безформенної думки значить те ж саме, що й стверджувати ніби можна щось зробити з нічого!" [Там само, с. 362-363]. Біограф Добролюбова, В. Жданов, з цього приводу так характеризує погляди вченого-публіциста: "Добролюбов цілком усвідомлював, що наші знання про дійсність мають відносний характер і неминуче повинні змінюватись протягом людської історії: те, що вчора ще здавалось аксіомою, сьогодні може стати спірним і навіть повністю втратити свій сенс. У цій історичній зміні понять і полягає прогрес людського розуму... Добролюбов рішуче відкидав будь-які спроби поставити під сумнів істинність понять, тобто відповідність їх з тим, що представляє свідомості дійсність і, що складає єдине реальне джерело всілякого пізнання" [Там само, с. 363].

Мусимо підкреслити, що для нас, як для психологічних антропологів, інтегративістів за методологічними принципами, залишається найближчою позиція саме М. О. Добролюбова. Він не лише виступив, на наш погляд, одним із засновників антропології історичної та продовжувачем традицій французької філософської антропології Феєрбаха. Добролюбов, на наш погляд став також одним із основоположником психологіч-

ної антропології взагалі, хоча сам і не дійшов остаточно до психоантропологічності. Однак, він зумів дійти самостійно до інтегративності, людської двоякості і людської помилковості. Це для нас, як для психоантропологів-методологів, і є найбільш цінним у його творчості. Він дає у своїх працях найтонший приклад а) двоякості людської природи; б) взаємодії між матеріалізмом та ідеалізмом у питаннях історії, розвитку людської психіки та людської свідомості. Ідеалізм Добролюбова проявляється в його поглядах на притаманність певним матеріям "діяльної сили". В. Жданов зазначає: "Добролюбов стверджував, що все існуюче являє собою єдину матерію, що вічно розвивається і набуває різних форм, що вічні й ті сили, за допомогою яких матерія проявляється, робиться доступною для нашої свідомості" [Там само, с. 361]. Сам М. Добролюбов у своїй програмній статті "*Основи дослідної психології*" зазначав: "У світі речовому ми не знаємо жодного предмета, в якому б не проявлялись якісь притаманні йому сили. Точно так само неможливо уявити собі і силу, котра була б незалежною від матерії. Сила складає корінну невід'ємну якість матерії та окремо існувати не може".

В результаті психоантропологічних досліджень взагалі, ми отримуємо справді інтегративну методологічну платформу для психологічної антропології. Будь-яка двоякість передбачає взаємодію. Будь-яка взаємодія – це завжди взаємозалежність. Внаслідок цього: інтегративність в гуманітарній науці – це взаємозалежність ідейних засад. Ми отримуємо теоретичну ситуацію, коли матеріалізм й ідеалізм залежать один від одного. І ми рішуче вважаємо, що такий стан справ, навіть у теорії, цілком відповідає двоякій природі людини. Лише коли ми остаточно визначились з тим, що психоантропологія є вченням, де ідеалізм поєднується з матеріалізмом; де психіка виступає водночас і матерією і "живим духом"; де людина тлумачиться виключно виходячи з аксіоматичного положення про її двоякість, ми можемо скласти психоантропологічну формулу: психіка – це двояка складова двоякої людської природи. Ми вважаємо, що психіка здатна бути водночас духовною матерією і матеріальним духом. Отже, психологічна антропологія – вчення, що критикує "вульгарний матеріалізм" (за марксистською термінологією) і грубий ідеалізм. Для психологічної антропології людська психіка – ідеальний механізм. Цей ідеальний механізм зароджується та еволюціонує виключно в процесі практичної життєдіяльності людини. Психіка ідеальна з будь-якого погляду, навіть з погляду матеріалістичного вона представляє собою "ідеальну матерію". Саме тому *психологічна антропологія – це вчення про психіку людини та двоякі психічні процеси в людській двоякій природі як прояв сполучи між ідеальним і матеріальним.*

ФІЛОСОФСЬКА ПАРАДИГМА ХАРЧОВОЇ КУЛЬТУРИ

Харчова культура визначає тип занурення людини в емпіричну реальність, впливає на домінуючий тип тілесності, формує тілесні межі й визначає умови для духовного та душевного життя. Філософський підхід піднімає рефлексію над харчуванням на метадисциплінарний рівень. Вона репрезентує біологічну потребу в колі культурних знаків. Їжа від народження до кінця життя є базовою практикою існування та первинною людською потребою, яка, з одного боку, є максимально фізіологічною, з іншого – не може бути зведена до свого матеріального субстрату, і тому надає широкий простір для культурно-філософської символізації, вираженої в харчових ритуалах та етикеті. Філософський підхід зумовлює сприйняття їжі як проникнення іншого в тотожне й спосіб впливу емпіричної реальності на людину, під час взаємодії з якою втілюється в ній. Уперше концептуалізацію їжі філософського характеру, напевне, було зафіксовано в "Ведах" близько 5 000 р. тому, де викладено ідею гармонійної цілісності людини та Всесвіту, якої можна досягти зокрема й завдяки певним харчовим режимам. Ставлення до харчування в "Аюрведі" має певний медикалістський акцент, оскільки їжа в ній розглядається, у першу чергу, не як джерело задоволення, а як дієта, яка сприяє гармонізації тілесності. За таких умов задоволення пов'язується з правильним харчуванням та потребою організму бути здоровим. Уявлення про те, що весь світ є їжею й одне годує інше, започаткувало в Аюрведі перспективу сприйняття людини як моральної істоти, яка перебуває в діалозі з оточуючим світом.

Давні філософи першого століття нашої ери у ставленні до їжі вбачали мудрість життя. Римський стоїк Епіктет зауважував: "Звані обіди не повинні бути в тебе розкішні й при цьому нудні, але веселі й прості, щоб, з одного боку, від задоволення тіла не страждала душа, а з іншого, щоб, потураючи чуттєвим насолодам, не залишати поза увагою тіло й через це не зашкодити йому" [Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. – М.: Республика, 1995. – С. 255]. Сенека виокремлює тенденцію поведінки, що може конкретизуватися, не виходячи за межі належного: "Нехай той, хто ввійшов до нашого будинку, дивується нам, а не нашому посуду. Велика та людина, яка глиняним начинням користується як срібним, але не менш велика та, що срібним користується як глиняним" [Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. – М.: Республика, 1995. – С. 10]. Етичний контекст їжі набагато важливіший решти складників та обставин її споживання: "Піфагорійська їжа смачніша за сократівську. Сократ говорив, що голод є найкращою приправою до їжі. Піфагор же вчив не ображати жодної живої істоти й насолоджуватися справедливою (того, яким чином отримано їжу) як приправою до неї" [Порфирий. О воздержании от мясной пищи // Человек. – 1994. – № 5. –

С. 82]. Таким чином розкривається метафізичне значення їжі: будь-яке її споживання має моральний вимір, пов'язаний з тим, що разом з їжею можна спожити як справедливість, так і несправедливість, посилюючи відповідні властивості людської душі.

У XVIII ст. Е. Кант, на абстрактно-теоретичному рівні інтерпретуючи застілля як культурну форму комунікації, стверджував, що ніде чуттєвість і розум, з'єднані споживанням, не можуть настільки довго тривати й настільки часто повторюватися з задоволенням, як за хорошим столом у гарному товаристві. На початку XIX ст. оригінальний погляд на людину викладає філософ-утопіст Ш. Фур'є, відводячи їй всього дві сфери реалізації, найбільш, на його думку, значущі й найменш репресивні для позасвідомого, – еротичну та гастрономічну. Цим пристрастям він надає статусу релігійних, спираючись на те, що будь-яка релігія, перш за все, є любов'ю та причастям. Еротична пристрасть – найбільш глибока, гастрономічна – найбільш нестримна, перша не стосується старих і дітей, а друга розквітає в дитинстві й старості. Любов є вищим із мистецтв, гастрономія – головною з наук, в еротичі домінує доброчесність, у гастрософії – мудрість. Еротика має моральний вимір, гастрономія – гносеологічний. У I пол. XX ст. обґрунтуванню віддзеркалення в їжі комунізму буття, тілесної практики, що сприяє специфічному кругообігу матерії, формуючи спільність різних видів сущого, присвятив частину дослідження "Філософія господарства" Сергій Булгаков. Зокрема філософ-богослов зауважував: "У їжі межа між живим й неживим реально знімається. Їжа є натуральним причастям – долученням до плоті світу. Коли я споживаю їжу, я їм світову матерію взагалі, я долучаюся до плоті світу й тим самим реально знаходжу світ у собі, а себе в світі, стаючи його частиною" [Булгаков С. Філософія хозяйства (Мир как хозяйство). – М., 1912 // <http://www.magister.msk.ru/library/philos/bulgakov/bulgak01.htm>].

У філософії постмодернізму (II пол. XX ст.) тілесний досвід людини був визнаний і досліджений разом з чисельними альтернативними практиками існування. Наприклад, Ж. Бодрійяр писав про те, що співтрапезники сідають за стіл не стільки для того, щоб насититися, скільки для того, щоб вкушати, прилучатися до розмови, розділити інтерес, установити й закріпити знайомство, розслабитися й відпочити. Таке застілля набуває форми гри, експромту, символу. Атмосфера застілля визначає гнучко-невимогливу товариськість, широку відкритість сучасного соціального індивіда. Спроби філософського осмислення харчування було зроблено також Е. Левінасом у праці "Час та Інший". Його онтологічний аналіз розкриває функціонування їжі як особливого порядку буття, що визначає існування всього сущого. У контексті аналізу існування робиться висновок про те, що існуючий залучається в існуюче через їжу та працю. Їжа дефінується Е. Левінасом як проникнення іншого в тотожне, коли тотожне відчуває власну недостатність, що переживається як голод. Два основних поняття визначають стан людської онтології – голод і насолода. "Голод – наслідок несамототожності Я, насолода – онтологіч-

ний ефект того, хто переживає самототожний стан Я. Бінарність голоду/насолоти, виступаючи основою філософського концепту їжі, констатує й саму наявність культурного та культурологічного апарату бінарного кодування їжі" [Левинас Э. Избранное. Тотальность и бесконечное. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – С. 134]. Отже, філософія харчування виступає базисом та вершиною айсбергу, що складається з історичного, мовознавчого, етнографічного, антропологічного, психоаналітичного, етнолінгвістичного, релігійознавчого, політологічного, соціологічного тощо підходів до осмислення їжі, кожен із яких частково відбиває його сутність.

Ф. Г. Руденко, викладач, коледж НАУ, Слов'янськ
fodor.rudenko@gmail.com

ОСМИСЛЕННЯ НАПРЯМУ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Перетворення, що сьогодні відбуваються в українському суспільстві, викликають кардинальні зміни умов життєдіяльності різних верств населення та потребують серйозного осмислення та практичного обґрунтування. Щоб робити свій внесок в побудову соціальної, правової та демократичної української держави, актуалізуємо створення й утвердження нових ідеалів суспільного розвитку з певними цінностями, нормами, орієнтирами. Підкреслюючи психологічний характер цінностей як об'єкта спрямування особистості, про це, ще в минулому столітті пам'ятали, а поняття "ціннісні орієнтації", визначали як спрямованість особистості на ті чи інші цінності. Багато розмов йшлося про громадянську компетентність, яка і зараз належить до ключових, найголовніших якостей сучасної людини. Вона полягає в здатності активно, відповідально й ефективно реалізувати громадянські права та обов'язки в умовах розвитку демократичного суспільства, і розуміти куди йдуть результати його діяльності. Для цього формуються правові цінності, тобто, те, що зафіксовані у праві, його універсальні засади, об'єктивно зумовлені потребами і рівнем розвитку суспільства, і визначає сутність і спрямованість правового регулювання [Матвієнко І. Формування ціннісних орієнтацій учнів на уроках правознавства // Історія в школах України. – 2009. – №3 (91)]. Тому педагогічним працівникам треба усвідомити напрями своєї діяльності, які визначає Концепція національно-патріотичного виховання; Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді; Доктрина інформаційної безпеки України.

Актуальними завданнями, які суспільство ставить перед навчальними закладами є, насамперед, вироблення умінь, навичок і бажання навчатися впродовж життя, щоб завжди бути конкурентоспроможним, а патріотичне, громадянське виховання, повинно відповідати як нагаль-

ним вимогам і викликам сучасності, так і закладати підвалини для формування свідомості нинішніх і майбутніх поколінь [Концепція національно-патріотичного виховання. Наказ МОН №641 від 16.06.2015. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/]. Розв'язуючи визначені проблеми, наприклад, наявність істотних відмінностей у системах цінностей, світоглядних орієнтирах груп суспільства, населення певних територій держави, окремих громадян [Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>], слід уявляти, переосмислювати, що знання, засвоєні формально, закривають перед людиною можливість практичної діяльності. Для того, щоб не виникало відчуття непотрібності накопиченої інформації, здійснюємо перехід від інформації до думки, акцентуємо на формуванні власного критичного ставлення, оцінювання суспільних явищ і процесів, а від нього – до дії, вчинку, усвідомленого вибору форм ціннісно-правової поведінки. Саме тому розвиток критичного мислення на заняттях наприклад з історії, правознавства, курсу "Людина і світ" можна вважати одним з ефективних інструментів формування громадянської й правової компетентності. І ніяких для цього побоювань не може бути тому, що викладач, визначаючи, напрями, розвиваючи інноваційні підходи, може діяти через реалізацію права на педагогічну ініціативу відсікати спроби різного тиску, враховувати неухильне дотримання принципів гарантування свободи педагогічної діяльності вчителя. Зокрема, вибір форм та методів викладання є винятковою прерогативою вчителя й не можуть регламентуватися ні адміністрацією навчального закладу, ні органами управління освітою. [Про неухильне дотримання принципів гарантування свободи педагогічної діяльності вчителя. Лист МОН №1/9-630 від 05.12.14 року. – Режим доступу: <http://osvita.ua/blogs/50221/>]. Тому фрази, що "урок проведено методично правильно". Це однаково, що сказати: цей борщ приготований методично правильно. Але у кожного своя методика. Єдиних затверджених критеріїв оцінки якості уроку немає й ніколи не буде. Кожен урок – то є творчість. А всі оті "методично правильно" – розваги напівучених тіток й дядьків, які чомусь вирішили, що мають право давати оцінку іншим. А так звані педагогічні "знахідки", наприклад лінійка, присвячена рідній мові, чи дню прав людини, викликають питання щодо їх ефективності. Зараз можливо без усіляких масових заходів більше працювати над тим, щоб студенти, учні прагнули по справжньому реалізовувати свої права і обов'язки і спілкувалися мовою не лише під час таких заходів, а користувалися правами долучатися до громадського активізму, що проявляється у формах спрямованих на привернення уваги громадськості та влади до проблем, наприклад, різні форми арт-активізму (флешмоби, перфоманси), кібер-активізм, медіа-активізм (онлайн-петиції, блогінг, репости, хештегування інформації, твіт-шторми тощо), тобто залучення через створення інформаційного простору,

визначаючи контури відповідної інформації, через прозорі, доступні підходи. Для цього є такі підходи:

1. чітко наголосити і нагадувати всім учасникам навчально-виховного процесу, що відповідальність за результати учнів та студентів викладач, вчитель не несе. Тим самим ми створюємо умови для виховання відповідальності за свої дії, і нагадуємо, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [Конституція України. – 1996. – №30, ст. 141. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>].

2. орієнтувати на завдання, які розвивають стійкий пізнавальний інтерес до проблем, що вивчаються, через використання жвавих приймів, образів, насичених цікавою, конкретною роботою. Технологічна карта пізнавальних дій здійснюється через постановку завдань, що прямо не містяться в матеріалі, що вивчається і вимагають відповіді, які вирішуються на підставі здобутих знань. Розробляються завдання на вміння використовувати свої знання, простежувати причинно-наслідкові зв'язки.

Таким чином це і буде внеском в створення умов, щоб молодь могла долучитися до "світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей", яких вимагає законодавство, визначаючи цілі виховного процесу на основі принципів, закладених у Конституції України [ст.1 Закону про Вищу освіту, ст.17 Закону про загально середню освіту]. Тому, в гуманітарних дисциплінах мають бути базовими ідеї реалізації цінностей, прав кожної людини, та усвідомлення обов'язку як свого, так і посадової особи, що і буде орієнтувати на верховенство права, своєчасний аналіз той, чи іншої пропозиції будь якого діяча, щоб своєчасно зробити висновки, сформулювати належне уявлення про суспільство, уміння і навички соціальної взаємодії через призму права і громадянськості.

Л. П. Саракун, канд. філос. наук, НУХТ, Київ
sarakyn@rambler.ru

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ СУТНОСТІ СУЧАСНОГО КОСМОПОЛІТИЗМУ

Дискусія про космополітизм як особливий тип світовідчуття сьогодні знову стала актуальною, оскільки соціальна реальність під впливом глобалізації суттєво перетворилася. Як зазначив У. Бек, в епоху глобалізації на зміну "політичному реалізму", який орієнтується тільки на національну точку зору, приходить так званий "космополітичний реалізм", який підкреслює вирішальну роль світових економічних сил і акторів у співпраці та протистоянні держав. На даний час відбувається руйнування легітимного світопорядку, при якому домінують національні держави. Це відкриває можливість для побудови космополітичної держави. "Космополітизм" у розумінні У. Бека постає як визнання "інакшості Іншого" крізь призму зняття опозиції "друг-ворог". Він є найбільш адекватним

вираженням стану транснаціонального простору, що формується під впливом глобалізації. З відмиранням національної державності все більшу роль набувають транснаціональні економічні актори та актори глобального громадянського суспільства. У глобалізованому світі, як стверджує науковець, сучасне суспільство може бути описано як космополітичне. Головна теза У. Бека полягає в тому, що сьогодні немає сенсу створювати теорії, які пропонують різні варіанти створення спільнот, схильних до космополітичних трансформацій, оскільки космополітизація вже відбувається. Криза національних держав призвела саме до космополітичного суспільства як до щоденно конструюючої реальності. Нині сам спосіб життя індивідів є космополітичним. Проте такий стан сучасного суспільства залишається неусвідомленим як більшістю дослідників, так і політиків, суспільство й досі сприймається як обмежене національними рамками [Бек У. Космополитическое мировоззрение / Ульрих Бек. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. – 336 с.].

У. Бек свідомо надає поняттю космополітизму статус ідеологічного: цей термін набуває політичну спрямованість. Космополітизм має прийти на зміну традиційним ідеологіям епохи модерну поза межами націоналізму, комунізму, соціалізму, неолібералізму. Означений термін багатозначний. Він виокремлює наступні його розуміння: по-перше, як актуальну дійсність ("космополітизація зсередини"); по-друге, як методологічний принцип сучасної соціології ("проект космополітичної соціології"); по-третє, як сукупність політичних і філософських концепцій, головною ідеєю яких є "світове громадянство". Такі інтерпретації космополітизму перетинаються і взаємодоповнюються. Але першорядним є поняття космополітизму як ідеології та практичних дій щодо розширення ідеї Вітчизни на весь світ, в основі якої лежить єдність людського роду, солідарність інтересів окремих народів і країн.

Мета космополітизму, на думку іншого дослідника зазначеної проблематики Ю. Кіршина [Киршин Ю.Я. Единство патриотизма и космополитизма / Ю.Я. Киршин // Независимая газета – электронный ресурс – http://nvo.ng.ru/concepts/2014-05-30/10_edinstvo.htm?print=Y], полягає в тому, щоб забезпечити гідне існування людства; ліквідувати війни; навчитися керувати науково-технічним прогресом (послабити та ліквідувати його руйнівну складову); змінити роль народу у всесвітній історії в системі "народ-влада", а також зробити основний вклад у формування єдності людства в його культурному, етнічному та релігійному різноманітті. Космополітизм базується на тому, що людина існує для самої себе і своїх нащадків, шанує пам'ять про предків і використовує їх історико-культурний досвід. Космополіт постає як суб'єкт, що об'єднує у своєму світовідчутті безліч людських вимірів і тим самим здатний розуміти індивідуальну своєрідність тих, хто вважає за краще зберегти свою національну самобутність.

Формування космополітичного світовідчуття викликано нівелюванням національно (державно, регіонально) забарвлених цінностей і засвоєнням

індивідом цінностей різних локальних культур. Його світовідчуття стає зібраним з безлічі розрізнених (тільки йому одному відомому за яким принципом засвоєних) складових. Ця сукупність поглядів згодом набуває певну цілісність, яка включає в себе і різноманітність. Але вони сумісні та скріплені між собою певною загальністю, з якої і постає поняття "загальнолюдські цінності". У даному випадку характер такої сукупності породжує світовідчуття космополіта, яке вимірюється масштабами всесвітності.

До основних цінностей космополітизму відноситься передовсім людина як міра всіх явищ, процесів, подій, а також чесноти (гуманізм, ненасильство, взаємодопомога, милосердя, братерство між людьми, миролюбні відносини між народами, державами, світовими релігіями і релігійними конфесіями); раціональний устрій держав; мирне освоєння космосу; надання допомоги народам інших держав у захисті населення від природних і техногенних катастроф; безпеки держав і світової спільноти загалом.

Космополітична ідеологія відображає минуле, сьогодення і майбутнє. Вона доступна інтелектуалам, професіоналам і широким масам. Ідеологія космополітизму – ідеологія світська, але всі світові релігії в тій чи іншій мірі космополітичні. Означена ідеологія регулює всі сфери життя, є керівництвом до дії, дає рекомендації про те, які необхідно вжити заходи, щоб домогтися бажаного результату. Вона формує моральні приписи і орієнтує на справедливі дії. Люди у своєму житті, діяльності, в своїй поведінці спираються на ідеї космополітизму. Вони беруть участь в антивоєнному русі, в боротьбі за без'ядерний світ, ведуть боротьбу з міжнародним тероризмом, освоюють космос, охороняють і зберігають природу, займаються благодійністю, беруть участь в ліквідації природних і техногенних катастроф [Там само].

У підсумку слід зазначити, що космополітична ідеологія, безумовно, випереджає свій час. Деякі її положення сьогодні уявляються утопічними. Феномен космополітизму є очікуваним, проте, він є недостатньо чіткою та обґрунтованою відповіддю на сьогоденні виклики глобалізованого світу. Ми не знаємо, за словами У. Бека, можливого сценарію подальшого розвитку даного суспільного явища.

О. С. Середа, асистент, КНУТШ, Київ
as_sereda@ua.fm

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИМІРЮВАННЯ В СОЦІОЛОГІЇ

Практика соціологічних досліджень дає можливість визначити різні підходи до вимірювання мотивації, інформованості, реальної поведінки людей тощо. Соціологи мають справу з масовими процесами, які характеризуються числовими показниками і які відображають частоту, напруженість зв'язків між різноманітними соціальними характеристиками.

Передумова операцій з кількісними характеристиками соціальних явищ, процесів – це первісне вимірювання їх якісних ознак. Вимірювання – це процедура, коли вимірюваний об'єкт порівнюється з деяким еталоном і отримує числове відображення в визначеній шкалі. Засоби вимірювання поділяються на дві групи. Перша – це методи, за допомогою яких вимірюються кількісні ознаки об'єктів. Друга група вимірювань відноситься до об'єктів, для яких не існують загальноприйняті шкали. Можна виділити наступні рівні вимірювання. Номінальний рівень базується на правилах класифікації, встановлених логікою предикатів, і означає класифікацію об'єктів дослідження за певними ознаками. Прикладом такого роду шкали може бути запитання стосовно віросповідання об'єкту дослідження або місця його проживання. Номінальна шкала має відповідати наступним вимогам: кожен об'єкт може відноситись лише до одного класу ознак і не може бути віднесений до двох або більше груп об'єктів; ідентифікаційний зв'язок між двома об'єктами дослідження має бути симетричним тощо. Для номінального рівня є характерним те, що сума всіх класів ознак є невпорядкованою. Це означає, що між окремими класами ознак не можна встановити ніяких метричних зв'язків. Із даними, що виміряні в номінальних шкалах можна проводити лише невелику кількість математичних операцій.

Другий рівень – порядковий. Він представляє собою наступний і більш високий рівень вимірювання. Об'єкт дослідження при цьому, в залежності від значення за вимірюваною ознакою, може бути впорядкованим, адже ознака, що вимірюється, має кількісну властивість. Значення по такій шкалі може означати інтенсивність, силу, розмір, які виступають ознаками окремого об'єкту. Таким чином при використанні такої шкали встановлюється впорядкованість. Встановлення проранжованого слідування об'єктів дослідження дозволяє класифікувати їх по кількісним класам ознаки. Це досягається не за рахунок самого об'єкта, а підготовленими раніше диференційованими за рангами класами ознак.

Третім є інтервальний рівень. Відмінність між порядковою та інтервальною шкалами полягає в тому, що при використанні інтервальної шкали відстань між двома пунктами є точно відомою. Міра відстані встановлюється по аналогії із довжиною в одному сантиметрі або метрі, часом в одній хвилині або годині. Звичайно, що вибір подібних одиниць вимірювання в соціології є дуже складним. Використання такої шкали дозволяє не тільки встановлювати відношення між пунктами у поняттях більше-менше, але дозволяє фіксувати точну величину інтервалу. Інтервальна шкала представляє собою повністю впорядкований ряд із вимірними інтервалами між пунктами, причому відлік починається з довільно обраної величини.

Можливості використання математичних операцій по відношенню до інтервальної шкали значно більші, ніж у двох попередніх випадках:

а) числа в таких шкалах залишаються незмінними після лінійних перетворень;

б) з'являються нові можливості для кореляційного та регресійного аналізу, замість рангових коефіцієнтів кореляції можна використовувати більш точний коефіцієнт парної кореляції Пірсона та коефіцієнти множинної кореляції, які дозволяють співвідносити зміни однієї змінної із змінами в іншій або у цілому ряді інших змінних.

Четвертий – це метричний рівень. У випадку коли в шкалі існує і природна нульова точка (точка відліку), тоді говорять про метричну шкалу. Для аналізу даних, що виміряні по цій шкалі, можна використовувати будь-які математичні операції, які використовуються по відношенню до звичайних чисел. Взаємозв'язок між двома ознаками, що виміряні у інтервальній або метричній шкалі, можна встановити за допомогою придатних для цього коефіцієнтів кореляції.

Як вже раніше зазначалось, шкала, що використовується в соціологічному дослідженні, представляє собою деяку числову модель, в якій співвідношення окремих числових значень відповідає співвідношенню об'єктів дослідження у реальності. Таким чином, відбувається перехід від певного набору значень індикаторів, що описують окрему одиницю аналізу, до впорядкування всіх одиниць аналізу по осі деякої змінної. Таке впорядкування і називається, власне шкалою, мірою вираженості змінної-ознаки, а процес переходу від набору значень, що спостерігаються, до шкальних значень називається моделлю шкалування.

Виходячи з цього стає зрозумілим, що шкала значень стає головним інструментом вимірювання в соціологічному дослідженні. Саме завдяки застосуванню такої моделі вимірювання відповіді респондентів, які містять в собі властивості як об'єктів дослідження, набувають доступної для аналізу форми. За допомогою шкалування властивості об'єктів дослідження набувають числову форму, яка дозволяє проводити порівняльний та інші види аналізу.

Активне використання в соціології шкал низьких типів часто пояснюють нерозвиненістю методів вимірювання для цієї науки, причину чого, в свою чергу бачать у складності отримання шкал достатньо високого рівня. З цим до певної міри можна погодитись, дійсно відомі способи шкалування, що дозволяють досягнути інтервального рівня вимірювання в соціології, зазвичай досить складні. Проте напевно чи можна погодитись з тим, що достатньо високий рівень вимірювання завжди в принципі можна досягнути. У багатьох випадках низький рівень вимірювання обумовлений сутністю піддослідного явища і в принципі не може бути підвищений. Відомою є точка зору у відповідність з якою необхідність використання в соціології номінальних шкал підноситься до рівня певного філософського принципу.

**ОБҐРУНТУВАННЯ Є. В. СПЕКТОРСЬКИМ НЕОБХІДНОСТІ РОЗРОБКИ
ФІЛОСОФІЇ СУСПІЛЬНИХ НАУК
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ РУКОПИСНОЇ СПАДЩИНИ)**

Творчість Євгена Васильовича Спекторського (1875–1951) – видатного філософа, правознавця, декана юридичного факультету (1918) та останнього ректора (1918–1919) Університету Св. Володимира, – дедалі частіше стає предметом історичних, правознавчих та філософських студій. Однак поза увагою фахівців досі залишається дореволюційний архів мислителя, що зберігається у фонді 43 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ).

Одним із рукописів із фонду Є. В. Спекторського, що заслуговують на особливу увагу, є недатований автограф "[О объективности, достоверности, единстве науки и об общественных науках]", представлений сімома тематично пов'язаними замітками загальним обсягом 68 аркушів. У двох останніх замітках (№ 6 і № 7) обсягом 18 аркушів найповніше розкрита проблематика "наукової філософії" та осмислення нею суспільних наук, що й постане предметом нашого розгляду.

На думку Є. Спекторського, необхідність та актуальність "наукової філософії" зумовлена специфікою як науки в цілому, так і окремих наук. Наукове знання є нескінченним пошуком істини, а отже "и наука как таковая остается не более как вечным, неосуществленным идеалом", зазначає філософ. [Спекторский Е. В. Об объективности, достоверности, единстве науки и об общественных науках. Заметки – ІР НБУВ. – Ф.43. – Спр. 33. – № 6. – Арк. 2]. Ідеальними є й окремі науки, адже емпірично можна засвідчити лише існування окремих науковців, що, однак, не знімає питання: де провести межу між науковою достовірністю і суб'єктивністю вченого? Отже, як висновує Є. Спекторський, "как бы реалистически ни понимать слово "наука", как ни низводит ее с трансцендентальной высоты на уровень психологического и исторического явления, оно всегда подразумевает науку как идеал, далеко не покрывающийся нашими познаниями. Выяснение этого идеала и образует задачу научной философии, и этим оправдывается ее право на существование" [Там само. – Арк. 2 зв.–3]. Саме ідеалом науки, відрефлексованим "науковою філософією", мають керуватися науковці, аби їхня діяльність була якомога ближчою до істини, адже "наукова філософія", на переконання мислителя, "служит не личным потребностям субъекта, а транссубъективным целям достоверной науки. Сообразно с этим она прокладывает дорогу специальным наукам, предостерегает их от ошибок и непроизводительной траты труда, подводя итоги достигнутым ими результатам, и намечает научные проблемы будущего. Таково отношение философии и науки" [Там само. – Арк. 3–3 зв.]. Обґрунтовуючи необхідність взаємодії філософії та науки, Є. Спекторський зауважує

два важливі моменти. По-перше, як свідчить історія, визначні філософи часто є й видатними науковцями (Р. Декарт, Г. В. Ляйбніц, І. Кант та ін.); системи філософів, які не мали тісного зв'язку із досягненнями науки (наприклад, Й. Г. Фіхте чи Ф. В. Шеллінг), належать радше до жанру "популярної метафізики" [Див. там само. – Арк. 4]. По-друге, саме філософія вторувала той шлях, яким вчені, навіть скептично налаштовані щодо філософії, рухаються до своєї мети. Зокрема, говорячи про відкриття Архімеда, Г. Галілея чи І. Ньютона, слід враховувати попередню інтелектуальну працю, здійснену в царині філософії, так само, як і брати до уваги той факт, що саме філософія підготувала успіхи математичного природознавства XVII ст. Так, досягнення Й. Кеплера, Г. Галілея, М. Коперніка й І. Ньютона є, по суті, вирішенням завдань, визначених, хоча й не розв'язаних, ще античними філософами. Саме філософське підґрунтя дозволило цим ученим зосередитися на спеціальних наукових проблемах. Наприклад, Ньютон відкрив закон тяжіння завдяки попередній роботі проблеми та існуванню філософської традиції: "Зрелый плод, который был сорван Ньютоном, или, вернее, который упал к его ногам, вырос на дереве, которое задолго до него было посажено и выращивалось. Вот почему он и мог проявить полную философскую беззаботность" [Там само. – № 7. – Арк. 5–5 зв.]. Своєю чергою, "Критика чистого разума" – це філософська рецензія на працю Ньютона, і філософія Канта є підсумками новочасних досягнень математичного природознавства.

Що ж до суспільних наук, то такої підготовчої роботи, на переконання Спекторського, зроблено не було: "Правила житейской мудрости и эмпирического наблюдения над поступками людей, которые накапливаются с давних времен, хотя и именуются громким названием нравственной философии, – зауважує він, – ніскільки не продвигають вперед вопроса о возможности точной и достоверной нравственной науки, о ее задачах и способах реализации" [Там само. – № 6. – Арк. 5 зв.]. Втім, не зовсім задовільний стан суспільних наук ще не означає їхньої нежиттєздатності, адже, як наголошує мислитель, "отрицать априори возможность общественных наук значит признавать бессилие науки, ее способность пролить свет на человека как на нравственное существо, то есть на то именно, что наиболее нам близко и не может не интересоваться нас в очень сильной степени" [Там само. – № 7. – Арк. 1–1 зв.]. Головна проблема суспільних наук, на думку Спекторського, – це брак філософського ґрунту, підготовленого "науковою філософією" [Там само. – Арк. 2]. Суспільні науки встигли накопичити багато матеріалу, точок зору, теорій, однак станом навіть на початок XX ст. не отримали належного філософського обґрунтування своїх завдань і засобів їх розв'язання [Там само. – Арк. 10]. Тож у царині суспільствознавства, констатує Є. Спекторський, "философии приходится не столько подводить итоги прошлому, как это делал Кант по отношению к механике, сколько, подобно Платону, прокладывать дорогу будущему, время наступления которого нам теперь трудно определить" [Там само. – Арк. 11]. У цьому, однак, є свої переваги, адже суспільні науки мають змогу не повторюва-

ти помилок інших наук та використовувати їхні досягнення. Разом із тим, науки про суспільство, на переконання Є. Спекторського, мають позбавитися таких вад, як служіння практичним цілям приватного чи публічного життя, емпіризм і суб'єктивізм [Там само. – Арк. 12 зв.].

Таким чином, обґрунтовуючи необхідність "наукової філософії", Є. Спекторський, обґрунтовував і необхідність філософії суспільних наук, що має своїм завданням науково-критичну рефлексію над суспільство-знавчою проблематикою. Це завдання, як слушно зауважував мислитель, має особливу вагу, адже стосується безпосередньо людини та її життя, розумність якого має бути забезпечена науковістю постановки та розв'язання проблем.

***T. V. Sobol, PhD, Junior Researcher of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
tanyasobol@bigmir.net***

THE IMPACT OF PHILOSOPHICAL EDUCATION ON THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCES

Changing the priority of higher education institutions from the accumulation of knowledge (qualification approach in education) to the forming of practical skills (competence approach) is caused by the globalization and integration processes in the Ukrainian society, the signing the Bologna Declaration, the rapid development of information technology and general access to large amounts of information. New global and market requirements facing modern Ukrainian society, demand the professionals with a certain culture of thinking, which are able to take responsibility for their actions and decisions and are able to adapt to different situations in life. At the moment, the main ability of the individual becomes to build his or her own life path and career development than to have academic knowledge in a particular area.

Satisfaction of these requirements means to own the following general competencies:

1. social and political competences help people to realize their life position and civil rights, to take social responsibilities and when it could be necessary, to perform the functions of leader;

2. Information competence includes the ability to acquire, select and implement the information according to existing requirements;

3. personal competence related to the ability to self-improvement, self-development, organize themselves effectively and use our own resources, to have the capacity for critical and creative thinking, understanding of the problem and ability to cope with it [Ivanova E.O. Tendencies of Education Development in Conditions of Information Society / E.O. Ivanova // Yaroslavl Pedagogical Gazette. – 2011. – №2. – Volume II. – P. 12-16].

4. communication competence provides the ability to interact with people (effectively communicate and establish and maintain business contacts,

observing the norms and rules of communication), work in teams, collaborate with different sectors of the population, present themselves by means of verbal communication, listen to the companion and very reasonably defend your own position and views, motivate interlocutor to continue dialogue, properly resolve conflicting points in the communication and evaluate the success of the situation of communication [Ovsiyenko L.M. The essence of notions of competence, competence-based approach, and education quality in relation to modern paradigm of education / L.M. Ovsiyenko //Scientific Bulletin of Donbass [online]. – 2013. – № 2. Available: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13olmsop.pdf> [Accessed 5 February 2017]].

These skills are given by the philosophical education. A graduate of the Faculty of Philosophy is able to reasonably expressing their thoughts (thanks to the visiting of informative lectures), successfully speak to the audience (having experience of participation in different science conferences and round tables), is able to prove his point of view clearly and logically (due to the hard work in seminars and dialogic interaction with the audience because the dialogue is the main decision-making method that required the substantiation of your view and arguments which approve or disapprove your future actions), is able to reach a consensus and agreement with the audience (using the principles of rhetoric, epistemology, hermeneutics and practical philosophy, that show the relationship between language and thinking, verbal and nonverbal strategies). These skills fully correspond to the communicative competence and are the basic characteristics of highly skilled professional who can successfully work not only in the national labor market. He is able to integrate into the world highly developed society where the ability to reasoned dialogue in addition to professional qualities, is a means of realization of personal goals and ambitions.

Т. В. Яковишина, канд. пед. наук, доц., РДГУ, Рівне

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ

Сучасними демократичними перетвореннями у суспільстві, інтеграцією у європейський освітній простір, модернізацією теоретичних положень, методів та технологій у вищих навчальних закладах України зумовлено підвищення уваги до рівня та якості професійної підготовки майбутніх учителів, їхньої соціальної та фахової компетентності, загально-людської й професійної культури.

Існуюча на сьогодні система вищої педагогічної освіти України не у повній мірі відповідає сучасним вимогам забезпечення якості професійної підготовки майбутніх учителів. Особливо у контексті створення сприятливих умов для їхнього цілісного професійного становлення та самовизначення, цілісного формування системи професійно важливих якостей та характеристик, які становлять фундамент професійної культури. Усвідомлення учителем необхідності, крім ґрунтового знання

свого предмету та методики його викладання, бути носієм високих моральних якостей, системи цінностей, культурних традицій, володіти здатністю до інтеріоризації та збагачення педагогічного досвіду, готовністю до організації ефективної виховної роботи в умовах полікультурного соціального середовища, здатністю до успішної соціалізації і самореалізації у професійному колективі знайшло свого відображення у низці державних документів, таких, як Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закони України "Про освіту" та "Про вищу освіту".

Саме діяльність вчителя є стимулом інноваційного розвитку у соціальному житті, культурі, йому належить домінуюча роль у творенні духовного і морального потенціалу країни. Він готує нову інтелектуальну еліту України, для якої характерні свобода мислення та певна критичність поглядів, яка має власну точку зору, потужну мотивацію діяльності, виявляє гідну поведінку, орієнтовану на досягнення мети.

Такий підхід потребує розв'язання проблеми зростання професійної культури вчителя, його спроможності навчатися упродовж усього життя, прагнути до самоосвіти, самовиховання і самовдосконалення, бути кваліфікованим педагогічним працівником відповідного рівня і профілю, компетентного, відповідального, що вільно володіє професією, конкурентноспроможного, здатного до ефективної роботи на рівні світових освітніх стандартів.

У науковій літературі розрізняють поняття "культура", "духовна культура", "професійна культура", які є джерелом формування культури педагогічної. Також, за соціокультурного підходу, важливим чинником якого є єдність загальнолюдського, національного і особистісно-культурного, доведено, що розуміння сутності культури є підґрунтям формування особистості вчителя, тому що школа, зокрема й вища, є інститутом відтворення та передачі культури [26].

У філософському аспекті (О. Кудін, Л. Сохань, Є. Маркарян) культура характеризується як механізм, який є регламентом поведінки та регулятором життєдіяльності людини, а сама людина є її носієм і її ретранслятором.

Отже, у наукових дослідженнях поняття "культура" характеризується як специфічно людський спосіб буття, який виступає детермінантом цілісної практичної та духовної активності людини, її можливої взаємодії з навколишнім світом і собою.

У сучасній культурології виділено декілька підходів до розуміння сутності культури, які стали теоретико-методологічною основою розв'язання завдань формування педагогічної культури майбутнього вчителя, а саме:

а) розуміння культури як динамічного процесу розвитку сутнісних сил людини;

б) обґрунтування культури як процесу творчої самореалізації особистості, котра виступає суб'єктом культурно-історичного процесу (особистісний підхід) (О. Кудін, Л. Коган, Л. Круглова, М. Межуєв, Л. Сохань та ін.);

в) пояснення культури як специфічного способу людської діяльності (діяльнісний підхід) (В. Давидович, І. Вишневський, В. Жариков, Н. Злобін, М. Коган, В. Столович, О. Ханова та ін.);

г) віддзеркалення культури як системи цінностей (аксіологічний підхід) (С.Анісімов, А. Арнольдov, В. Блюмкін, О. Василенко, М. Дьомін, С. Дробницький, О.Забужко, Н. Розов, Н. Чавчавадзета та ін.) [Митина Л. Психология труда и профессионального развития учителя: учеб. пособие / Л. Митина. – М.: Академия, 2004. – С. 171].

Оскільки всі ці підходи взаємопов'язані у процесі формування особистості, то домінантним виявляється позиція гармонійного їх поєднання у єдиному концептуальному просторі [Митина Л. Психология труда и профессионального развития учителя: учеб. пособие / Л. Митина. – М.: Академия, 2004. – С. 172].

Похідною від поняття "культура" є "духовна культура особистості". Вона постає інтегральною якісною характеристикою людини, а формування її зумовлене взаємодією аспектів:

а) ціннісно-мотиваційного (він включає систему емоційно "забарвлених" у процесі життєдіяльності цінностей і ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення особистості до свого соціокультурного оточення та до себе);

б) когнітивного як системи етичних, естетичних, екологічних, правових, деонтологічних, професійних (зокрема й психолого-педагогічних) знань;

в) практичного (він включає систему умінь, навичок і нахилів особистості, які дозволяють ефективно залучатися у різноманітні види діяльності, зокрема й педагогічну) [Митина Л. Психология труда и профессионального развития учителя: учеб. пособие / Л. Митина. – М.: Академия, 2004. – С. 176].

У сучасних гуманітарних науках виділяють різні види культури: політико-правову, художньо-естетичну, фізичну, культуру праці та побуту, наукову, морально-нормативну, а також комунікативну культуру (культуру спілкування), соціальну й педагогічну. Між зазначеними видами культури виявляється складна діалектика матеріального й духовного аспектів людського співіснування. Все це спрямовує прогресивні зміни у різних сферах життєдіяльності людини. Результатом цього є розвиток чіткої взаємодії людини з навколишнім світом, іншими людьми та зі своєю внутрішньою сутністю. Результатом цього постає формування інтелектуальної, морально-правової, естетично-емоційної культури особистості через механізм усвідомлення досягнутого в різних сферах суспільної свідомості (науці, мистецтві, моралі, філософії, праві, релігії, політиці), тобто через засвоєння певного культурного та духовного досвіду суспільства, відновлення його культурної сфери та створення нового й оригінального [Чайка В. Саморегуляція педагогічної діяльності як засіб формування професійної культури майбутнього вчителя / В. Чайка // Формування професійної культури вчителя в контексті інтеграції України в європейський освітній простір: Матеріали регіонального науково-практичного семінару / за ред. проф. Г. Терещука. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – С. 98].

Звідси випливає висновок, що духовність і духовна культура є підґрунтям культури професійної, котра віддзеркалюється у царині професійній діяльності кожної працездатної особистості.

Секція 17

"УКРАЇНОЗНАВСТВО"

Н. М. Авер'янова, канд. філос. наук, н. с. ЦУ КНУТШ, Київ

СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО В ПРОЦЕСАХ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА

Історичний досвід переконливо демонструє, що за допомогою впливу на суспільну свідомість можна досягти значних результатів у напрямку формування певних ідеалів, цінностей, духовних потреб, стереотипів і патріотичних настанов соціуму. Таким специфічним засобом впливу на суспільну свідомість є мистецтво. Тому продумане і цілеспрямоване використання мистецтва у сучасних процесах реформування українського суспільства здатне виступити потужним чинником консолідації українства.

Сучасне мистецтво надзвичайно різноманітне й різнопланове, воно, насамперед, пов'язане з домінуючим у суспільстві візуальним і екранним типом культури, під впливом яких проходять подальші зміни традиційних видів мистецтва (літератури, театру, образотворчого мистецтва, архітектури). Для сучасного мистецтва притаманні інтернаціональна художня мова, новітні художні засоби, експеримент і динамізм, воно не просто віддзеркалює дійсність, а конструює її. Суттєво те, що для сучасного мистецтва неприйнятні критерії його оцінювання у колишньому розумінні, адже сучасне мистецтво, найперше, має дивувати глядачів, навіть шокувати, збуджувати їх своєю новизною.

У наші дні сучасне мистецтво не достатньо затребуване як суспільством, так і українською державою, що обумовлено багатьма чинниками. Одним з них є соціально-економічна криза в Україні, що не сприяє доступності мистецьких надбань до широких верств населення. Так, згідно з даними Державної служби статистики України видатки зведеного бюджету України на культуру і мистецтво зменшились (у % до ВВП: 2012 р. – 0,6%; 2013 р. – 0,6%; 2014 р. – 0,5%; 2015 р. – 0,1% (не включені видатки бюджетів Автономної Республіки Крим і м. Севастополь)); значно зменшилась кількість громадян, які відвідують концерти (2012 р. – 4,2 млн.; 2013 р. – 4,1 млн.; 2014 р. – 2,4 млн.; 2015 р. – 2,5 млн.); відвідування театрів (2012 р. – 6,3 млн.; 2013 р. – 6,4 млн.; 2014 р. – 5,4 млн.; 2015 р. – 5,6 млн.); відвідування музеїв (2012 р. – 18,9 млн.; 2013 р. – 18,7 млн.; 2014 р. – 14,2 млн.; 2015 р. – 15,1 млн.) [Державна служба статистики України. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2015 році. Статистичний бюлетень / Відповідальний за випуск О. О. Кармазіна. – К: ДССУ, 2016. – 94 с.]. Хоча в Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради

України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році" зазначається, що серед важливих завдань у сфері культури суспільства особливо невідкладними є: "розроблення програми щодо обов'язкової організаційної, медійної та фінансової допомоги держави для участі митців у щорічному Венеційському бієнале сучасного мистецтва, а також в інших світових культурних заходах подібного рівня" [Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році". – К.: НІСД, 2015. – 684 с. – С. 373]. Збалансована і виважена державна політика у сфері культури та мистецтва відіграє суттєву консолідуючу роль у суспільстві. Окрім цього культура і мистецтво можуть стати засадничими у системі заходів реінтеграції окупованого Донбасу до українського гуманітарного поля, що сприятиме консолідації українського суспільства в цілому.

Для нашої держави залишається стратегічним питання розбудови української інституції сучасного мистецтва, а також політика сприяння розвитку сучасного мистецтва, що водночас є одним з напрямів культурної дипломатії, а відомо, що "важливим складником культурної дипломатії на сьогодні є безпековий аспект" [Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави. Серія "Гуманітарний розвиток". Випуск 4: 36. наук.-експерт. матеріалів / За заг. ред. С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2015. – 104 с. – С. 56]. Адже культура, а мистецтво як її частина, може формувати позитивний імідж України в світовому просторі, розширювати зв'язки між українською і зарубіжними арт-спільнотами та підвищувати інвестиційну привабливість нашої держави; через мистецькі твори, у певній мірі, можуть поширюватись українські впливи за кордоном,

Вплив мистецтва на суспільство значний, він значно сильніший, ніж той, що відображений сьогодні у державних документах. Тому важливо сприяти вивільненню соціального потенціалу сучасного мистецтва та використанню його у розвитку та консолідації українського суспільства. Суттєвим є й те, що засобами сучасного мистецтва Україна формує власний імідж у світовому просторі. Українські письменники, художники, поети, музиканти, кінорежисери та артисти через мистецькі твори прагнуть донести і до європейської аудиторії, і до своїх російських колег власне бачення важких і болючих проблем, які переживає на даному етапі українська держава. Вони демонструють світові українські досягнення, особливості національного розвитку, труднощі, які виникають у процесі становлення демократичних інститутів, екологічні та демографічні проблеми. Таке аналітичне й критичне осмислення всіх цих проблем і сприяє утвердженню України як демократичної держави та слугує просуванню її на міжнародній арені.

Отже, активне включення мистецтва у реформування українського суспільства сприятиме загальнонаціональній консолідації українства. Мистецтво, маючи здатність впливати на пізнавальну, емоційну та волювну сфери українських громадян, на їхню свідомість і підсвідомість, здатне змінювати цінності, ідеали, стереотипи й установки суспільства в

цілому. Тобто використовуючи мистецтво як специфічний інструмент впливу на суспільну свідомість, можна консолідувати українство навколо значущих для української держави цінностей і смислів, що особливо актуально в сучасних умовах гібридної війни та поглиблення моральної кризи українського суспільства.

***І. В. Валявко, канд. філос. наук, н. с.,
ІФ ім. Г.С. Сковороди НАН України, Київ***

ДО ПРОБЛЕМИ "НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ" ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

Глобалізаційні процеси, що уніфікують суспільні цінності та національні культури, породжують одну з головних проблем сучасності – проблему ідентичності. Дедалі частіше сучасна людина задається питаннями "хто Я є", адже відчуває необхідність бути представником не якогось загального невиразного світу, а носієм конкретної етнокультурної, національної спільності. Отже, національна ідентичність передбачає свідоме почуття приналежності людини до однієї нації, незалежно від юридичного статусу громадянства. Проте у кожній національній спільноті є харизматичні постаті, що "не вкладаються" в рамки однієї національної культури. В українській культурі до таких діячів належить і неординарний мислитель Дмитро Іванович Чижевський (1894-1977). Родина, де було сформовано фундамент його особистості, заклала у Дмитра Івановича любов до двох культур: російської та української (батько Чижевського був українцем, а мати росіяною). В родині Чижевських говорили російською мовою і перша культура яку він сприйняв була російська. Однак, українська мова і культура не були чужим елементом в його духовному світі: в гімназії, де вчився Дмитро Чижевський, серед вчителів були "свідомі українці", що прагнули збудити національну свідомість своїх учнів, в родинній бібліотеці Чижевських було багато українських книжок, а українська мова лунала по всій Олександрії. Дмитро Чижевський самостійно опанував українську мову і вже з 1912 року почав листуватися з друзями українською. Він створив в Олександрії просвітницький гурток, приймав участь у заборонених заходах (наприклад, відзначення 50-річчя зі дня смерті Т.Шевченка) і переймався українськими культурно-освітніми справами, що розглядалися на той час у Думі. За часи студентства і, особливо у роки навчання в університеті Св.Володимира, Чижевський постійно контактував з київським колом українських інтелектуалів: Миколою .Зеровим, Павлом Филлиповичем, Освальдом Бурггардтом, Володимиром та Олександром Шульгиними. Він визначив свою національну ідентичність як українську і в 20-ті роки, заповнюючи різні анкети в графі "національність" завжди писав "українець". Проте російсько-українська "дуальність", що була закладена в дитинстві родинною, в тій чи іншій мірі була властива Чижевському все

життя. Хоча "національна приналежність" була для нього не настільки важлива, як інтелектуальні і творчі здібності людини, які він цінував більш за все. Українську культуру він вивчав і досліджував ціле життя, працюючи в багатьох українських діаспорних наукових установах (наприклад, Українському Вільному університеті, Українському Педагогічному Інституті ім.М.Драгоманова, Українській Богословській Академії, Українській Вільній Академії наук тощо). Внесок Дмитра Чижевського до україністики вагомий та новачийний, а діапазон тематики достатньо широкий та різноплановий: від дослідження та аналізу літературних і культурних явищ Київської Русі до розгляду українського інтелектуального життя XIX ст. Д.Чижевському належать перші узагальнюючі праці з історії української філософії (завдяки яким його визнано фундатором історико-філософського українознавства) та блискуча монографія з історії української літератури, де вітчизняна література розглядається в контексті світової; він також один з перших наголосив на вагомій ролі бароко для української культури в цілому, а його праці про Г.Сковороду й М.Гоголя і досі залишаються одними з найкращих. З огляду на внесок Д.Чижевського до вітчизняної культури він безумовно належить до славної когорти видатних українських вчених XX століття. Однак наукова спадщина Дмитра Івановича належить не тільки до української культури – вона багатогранна, як і особистість її творця. Чижевський, як істинний герменевтик, досліджував "внутрішній інтелектуальний космос" слов'янських культур, вміючи показати їх особливість і оригінальність. Він був позбавлений вузькості і догматизму, що так часто були притаманні емігрантам. Дмитро Чижевський прожив все життя з Нансенівським паспортом і офіційно не був громадянином жодної з країн, хоча більше 40 років прожив в Німеччині і німецька культура була багато в чому близька йому духовно. Вільно "подорожуючи" в духовних просторах багатьох культур, він ратував за самобутність, унікальність і необхідність кожної. "В колах німецьких славістів він мав прізвисько "Полігістор". Бути полігістором означало в його випадку – ігнорувати кордони дисциплін, робити несподівані прориви у віддалені області пізнання, з'єднувати елементи знання із різних історичних і культурних контекстів. Здавалось, він не тільки прокладає шлях в невідомі сфери, але і вже відоме або представляє в новому світлі, або викреслює його [Рената Лахман. Встречи с Дмитрием Ивановичем Чижевским./ Чижевский Д.И. Избранное: В 3 т. Т. 1 Материалы к биографии: (1894–1977) / Сост., вступ. ст. В. Янцена; публикации и комм. В. Янцена, И.В. Валявко, В. Кортхаазе. – М.: Библиотека-фонд "Русское зарубежье"; Русский путь, 2007. – С.427.]. За своєю суттю Чижевський був людиною європейської культури – "європейцем" не в вузько-політичному або територіальному, а перш за все в духовному сенсі цього поняття. Думаю, що саме з цієї позиції і треба розглядати спадщину Дмитра Чижевського не обмежуючи штучно створеними бар'єрами і кордонами.

Т. С. Воропаєва, канд. психол. наук, доц. КНУТШ, Київ
voropayeva-tania@ukr.net

**25-ТА РІЧНИЦЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ШКОЛИ УКРАЇНОЗНАВСТВА
(1992 – 2017 pp.)**

25 років тому, 24 січня 1992 р., був заснований самостійний навчально-науковий підрозділ Київського державного університету імені Тараса Шевченка (далі – Університет) – Інститут українознавства, директором якого став доктор філологічних наук, професор П. Кононенко. Створення цієї інституції підтримували тодішній Президент України Л. Кравчук та Міністр освіти П. Таланчук. Ще у жовтні 1990 р. було створено координаційний Центр "Інститут українознавства" (до Ради і Правління цього Центру були обрані: тодішній ректор Університету В. Скопченко, декани факультетів: В. Гончаренко, А. Москаленко, В. Нестеренко, А. Слюсаренко, М. Тарасенко; відомі діячі освіти, науки і культури: І. Драч, І. Дзеверін, Д. Павличко, О. Прицак, Г. Удовенко, В. Шинкарук, В. Яворівський та інші), а 29 березня 1991 р. було зареєстровано Асоціацію "Інститут українознавства", головою якої був обраний тодішній декан філологічного факультету, професор П. Кононенко. 4 листопада 1991 р. Вчена рада Університету ухвалила рішення про створення Інституту українознавства. Асоціація "Інститут українознавства" та кафедри філологічного факультету виступили співзасновниками Інституту українознавства. До цієї справи долучилися також інші знані науковці: тодішній проректор і нинішній Ректор Університету Л. Губерський, а також Р. Дяків, Л. Залізняк, Ф. Кислий, Т. Кононенко, М. Конончук, В. Мельник, С. Наливайко, С. Сегеда, О. Семашко, Ю. Сергєєв, В. Сергійчук, Л. Токар, О. Таланчук, П. Хропко, М. Чмихов та ін. Всебічну підтримку надавали новоствореному Інституту члени його Піклувальної ради: О. Гончар, Ю. Мушкетик, Б. Олійник, Д. Павличко, Б. Патон, Г. Удовенко, І. Юхновський [Інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Довідник до 5-річчя Інституту 1992 – 1997 pp. – К., 1997. – 121 с. – С. 6, 67, 70]. Серед перших співробітників Інституту були: Г. Бандура, В. Баран, І. Бичко, І. Вертіль, Т. Воропаєва, І. Грабовська, О. Гудим-Левкович, С. Ермоленко, Я. Калакура, О. Коновець, В. Крисаченко, І. Надольний, О. Пилипчук, В. Піскун, А. Погрібний, М. Сорока, Т. Усатенко та інші. Таким чином, Інститут українознавства став провідною інституцією України, до компетенції якої належала розробка наукової концепції українознавства, впровадження його здобутків в освітню практику, а також координація українознавчих студій в усіх країнах розселення українців.

30 серпня 2000 р. (після перепідпорядкування Інституту українознавства Міністерству освіти і науки України у червні 2000 р.) було засновано Центр українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка для збереження українознавчої інституції в Універси-

теті. Створення Центру українознавства підтримали тодішній Ректор Університету В. Скопенко та проректор з наукової роботи В. Гондюл. Директором Центру було призначено доктора історичних наук, професора В. Сергійчука, який раніше очолював відділ історії і теорії народознавства в університетському Інституті українознавства. 10 років тому, 15 березня 2007 р., рішенням Вченої Ради Університету Центр українознавства був підпорядкований філософському факультету. Директором Центру став доктор політичних наук, професор М. Обушний. Необхідно назвати співробітників Центру – Н. Авер'янова, І. Андрущенко, Т. Артюшенко, В. Баран, В. Барташ, Л. Божук, В. Борисенко, Б. Василик, І. Верба, І. Вінниченко, Т. Воропаєва, Б. Гончар, І. Грабовська, А. Денисенко, Т. Ємець, Л. Залізняк, М. Зелінський, А. Зінченко, С. Кагамлик, Л. Кирик, Т. Кириленко, В. Кириченко, К. Кобченко, Л. Ковтун, С. Конча, Б. Короленько, В. Крисаченко, В. Лозицький, С. Матвеева, Л. Мацько, Л. Мельник, О. Мостяєв, Т. Оришич, Л. Павелковська, І. Пасько, О. Пилипчук, В. Пісун, В. Радванська, Т. Сапрун, В. Святовець, С. Сегеда, Н. Сидоренко, М. Скирда, Ю. Солод, Л. Сорочук, Г. Стрельчук, О. Таран, Л. Тимошенко, З. Хижняк, А. Ціпка, Т. Шептицька, Н. Щербак, О. Щербатюк, Л. Яковлева. Науковці Центру продовжували і продовжують кращі традиції університетської школи українознавства.

Отже, університетська школа українознавства відзначає у 2017 р. 25-ту річницю відновлення своєї діяльності. Відомо, що деякі автори стверджують, що київську школу українознавців "заснував В. Антонович" [Київський університет імені Тараса Шевченка : сторінки історії і сьогодення / за заг. ред. В. В. Скопенка. – Київ, 1994. – 285 с. – С. 99], проте насправді засновниками київської університетської школи українознавства були М. Максимович і В. Антонович. Основними етапами розвитку українознавства були: I (1834 р. – кінець 1840-х рр.) – етап становлення українознавчих досліджень у Київському університеті; II (кінець 1840-х – кінець 1850-х рр.) – етап фрагментизації українознавчих досліджень; III (кінець 1850-х – 1890-ті рр.) – етап активізації (пожвавлення) українознавчих досліджень (створюються товариства, нові часописи, розгортається діяльність Південно-Західного відділу РГТ, в роботі цих організацій беруть активну участь викладачі та вихованці Університету); IV (1890-ті – 1918 рр.) – етап поглиблення українознавчих досліджень та їх популяризації; V (1918 – початок 1920-х рр.) – етап першого утвердження українознавства як науки та навчальної дисципліни; VI (1923 р. – початок 1930-х рр.) – етап формування радянізованого українознавства; VII (початок 1930-х – кінець 1980-х рр.) – етап активного розвитку українських студій в країнах Заходу та "репресованого українознавства" в СРСР; VIII (кінець 1980-х рр. – нинішній час) – етап відродження вітчизняних українознавчих досліджень, популяризації діаспоральних "українських студій" та початок розвитку українознавства як сучасної інтегративної науки.

Упродовж 1992 – 2017 рр. українознавцями Університету досягнуто значних наукових здобутків, які можна розглядати як відповідь науковців на виклики часу. Серед них: розробка теоретико-методологічних засад і

термінологічного апарату сучасного українознавства; новітня концепція походження українського народу; смислова теорія колективної ідентичності; концепція інформаційно-психологічної безпеки як чинника зміцнення обороноздатності України та ключової умови консолідації українства в умовах гібридної війни; теорія соціокультурних трансформацій в Україні; концепція українського культуро-, націє- та державотворення; теорія взаємовпливу когнітивної та конативної культури українського народу; концепція подолання соціально-психологічних наслідків травматичного досвіду Голодомору (1932 – 1933 рр.); теорія становлення і розвитку української ментальності, національного характеру та базових цінностей; концепція цивілізаційного поступу українства; теорія українського буття (як етнічного, так і національного); концепція сучасної української національної ідеї як проекту спільного майбутнього та важливого підґрунтя для консолідації суспільства; оновлена постколоніальна теорія тотальної залежності людини і суспільства; концепція українознавчої компетентності як інструмента нівеляції деструктивних інформаційних впливів на громадян України та актуалізації необхідності деколонізації української людини і українського соціуму. Застосування інтегративного підходу при виконанні нової теми "Консолідація українства в постколоніальну добу" дозволяє: 1) окреслити нове дослідницьке поле, яке обумовлює перехід з рівня політичної нації на вищий рівень – транскордонний, трансдержавний, трансгромадянський і трансконтинентальний (який відповідає сучасному українству); 2) запропонувати спільну категорію ("кон'юнктивний процес") для позначення усіх процесів об'єднувального характеру (згуртування, консолідації, інтеграції, солідаризації); 3) виокремити типи та рівні (мега-, макро-, мезо- та мікрорівень) консолідації соціуму; 4) основні виміри та чинники консолідації українства; 5) припинити зайві дискусії щодо співвідношення понять "радянський" та "советський", оскільки ретельне вивчення наукової та епістолярної спадщини українських політичних емігрантів доводить існування таких понять, як "радянці" та "радівці".

М. С. Горбачов, студ., МДПУ ім. Б. Хмельницького, Мелітополь
mihailgorbachov1998@mail.ru

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сьогодні Україна проживає один із найсуворіших періодів становлення та розвитку. Відбувається випробовування народу на стійкість, мужність, порядність. Враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з конфліктом на Сході України, все більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо. У цих умовах

постає необхідність розв'язання на державному рівні найгостріших проблем, пов'язаних з вихованням патріотизму та формування національної свідомості населення України як основи консолідації суспільства і зміцнення держави.

Важливою ланкою патріотичного становлення громадянина України є освіта, тому що вона – єдиний соціальний інститут, через який проходить кожна людина, набуваючи при цьому конкретних рис особистості, фахівця та громадянина. Важливо, щоб кожен навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України, готового брати на себе відповідальність, самовіддано розбудовувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української політичної нації та встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві [Особливості сучасного національно-патріотичного виховання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.zippo.net.ua/index.php?page_id=884].

Необхідною умовою підвищення ефективності патріотичного виховання учнів є залучення їх до заходів і програм, спрямованих на формування патріотичних якостей шляхом здійснення учнями самоосвітньої та самовиховної діяльності. Саме тому важливого значення у вихованні патріотичної свідомості громадянина набуває усвідомлення учнями необхідності у конкретних діях, а саме: турбота про благо народу, саморозвиток і самовдосконалення з метою сприяння становленню та утвердженню України, як правової і демократичної держави, та, водночас, відкрити у собі беззавітну відданість державі, спроможність служити їй і сприяти її процвітанню.

Але особливо увагу потрібно приділяти молоді. Патріотичне виховання молоді сьогодні є одним з найголовніших пріоритетів гуманітарної політики в Україні, важливою складовою національної безпеки України. Ставлення владної еліти до виховання молоді на кращих зразках історії рідного народу, його досвіду, традицій, освіти та культури, вищих християнських ідеалів, є лакмусовим папірцем її справжніх намірів у будівництві соборної самостійної держави національного типу [Чупрій Леонід. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/11/05/patrotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan_perspektivi.html].

Як наголошено в Національній доктрині розвитку освіти України, пріоритетним напрямком в її реалізації є формування особистості, яка усвідомлює свою приналежність до українського народу, сучасної європейської цивілізації; виховання в людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу, національний, релігійний, мовний вибір кожної людини [Національна доктрина розвитку освіти. Доктрина від 17.04.2002 № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>].

Ідеалом такого виховання постає різнобічно та гармонійно розвинений, національно свідомий, високоосвічений, життєво компетентний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення [Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді. Наказ № 3754/981/538/49 27 жовтня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robota/normativno-pravova-baza-vijskovo-patriotichnogo-vihovannyu>].

Тому у державних програмах зазначається, що метою сучасного освітнього процесу є формування громадянина-патріота, інтелектуально розвиненої, духовно і морально зрілої особистості, готової протистояти викликам глобалізації життя. Саме тому змістове наповнення основних орієнтирів має бути спрямованим на виховання та формування цінностей і ставлень особистості до себе і до людей, до суспільства і держави, природи і здоров'я, праці і мистецтва, та включати в себе такі напрями як:

- виховання у підростаючого покоління шанобливого ставлення до матері і батька, як однієї з головних умов побудови майбутнього;
- світоглядна підготовка молоді, виховання культури розумової діяльності;
- формування загальнолюдської моралі, громадянської та соціальної відповідальності, вивчення та пропаганда культурних надбань свого народу;
- формування в молоді готовності жити за принципами доброти, гуманізму, милосердя, порядності, справедливості;
- виховання естетичної культури, оволодіння знаннями в галузі народного мистецтва, архітектури, усної народної творчості, народного побуту, ігор, ремесел розвиток почуття прекрасного, виховання дбайливого ставлення до пам'яток історії тощо;

– формування в молоді потреби в здоровому способі життя [Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Наказ МОН № 641 від 16 червня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/].

Патріотичне виховання молоді сприяє конструюванню національного історичного донесення до молоді правдивої інформації про героїчне минуле українського народу та звільненню історії від ідеологічно заангажованих, а то й відверто маніпулятивних трактувань радянсько-імперської доби [Чупрій Леонід. Шляхи оптимізації національного патріотичного виховання молоді в контексті забезпечення, формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bulava.in.ua/chupriy_molodist.html].

Таким чином, національно-патріотичне виховання дітей та молоді сьогодні є важливою складовою змісту роботи навчальних закладів, головним завданням яких є формування моральної поведінки, активної життєвої позиції, правил співжиття, єдності слова і діла в підростаючій особистості, готовності брати активну участь у житті своєї держави.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ДЕМОКРАТІЄЮ ТА ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Актуальність проблеми визначається завданнями утвердження стійкої демократії в Україні як найбільш бажаного стану суспільного існування. Звичайно, мова ще не може йти про консолідовану демократію, коли говоримо про українські реалії, але принципи та підвалини її становлення повинні бути закріплені вже сьогодні, щоб Україна мала реальну перспективу стати невід'ємною складовою цивілізованої Європи.

У статті "Примат культури" Ф. Фукуяма виділяє чотири рівні, на яких має базуватись стійка демократія: ідеологія, інституції, громадянське суспільство, культура [Фукуяма Ф. Примат культури. – Електронне видання. – Режим доступу: <http://www.ij.lviv.ua/pdf/21.pdf>]

Зупинимось на громадянському суспільстві як невід'ємній складовій та умові існування консолідованої демократії. На сьогодні існує декілька концепцій у розумінні сутності громадянського суспільства. Від Гобсівської трактовки держави як суспільства громадян, що є протиставленням природному праву "війни всіх проти всіх", і таким чином, за цією концепцією громадянське суспільство дорівнює державі; Локівської концепції держави як знаряддя для ефективного функціонування громадянського суспільства, до концепції Пуфендорфа, де громадянське суспільство протистоїть державі, до взаємодії та взаємодоповнення громадянського суспільства та держави (за Гегелем), до концепцій відносно незалежного (частково паралельного) існування громадянського суспільства і держави, де громадянське суспільство розглядається як самоорганізована частина, незалежна від держави, гарантована законом, вільна й самоврядна (за Дж.С.Міллем та А.де Токвілем) [Див. про це детальніше: Національна ідентичність і громадянське суспільство. – К.: Дух і Літера, 2015. – 452 с. – С. 96 – 136].

Отже, "громадянське суспільство є цариною стихійно утворюваних соціальних структур, відокремлених від держави, які є підґрунтям демократичних політичних інституцій. Ці структури викристалізуються ще повільніше, ніж політичні інституції. Культура, на думку Фукуями, є найглибшим рівнем, до якого належать такі явища, як родина, релігія, моральні цінності, етнічна свідомість, громадянськість та історичні традиції. Якщо демократичні інституції ґрунтуються на достатньо зрілому громадянському суспільстві, то громадянське суспільство має свої передумови на рівні культури. Водночас дослідник зауважує, що зміни на рівні громадянського суспільства відбуваються набагато повільніше, ніж на двох перших рівнях, а їхня швидкість значною мірою залежить від особливостей культури", – пише С. Лозниця. [Національна ідентичність і громадянське суспільство. – К.: Дух і Літера, 2015. – 452 с. – С. 96].

Українська історія дає чимало прикладів демократії. Так "...демократичні принципи самоврядування були закладені у привілеях на магдебурзьке право, яке протягом XIV-XVIII ст. поширилося далеко на схід від своєї історичної батьківщини. Незважаючи на іноземне походження, воно було засвоєне громадянами значної кількості українських міст, охопивши навіть міста Лівобережної України" [Поживанов М. Вступне слово. С.5-6// Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К.: Вид.дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 360 с. – С. 6] Органічність принципів влаштування життя за магдебурзьким правом для українців пояснюється, зокрема, специфікою їхньої ментальності. Так, видатний український філософ С. Кримський писав: "Хоч перші кроки становлення українського менталітету були позначені впливами Візантії, проте в Україні головний принцип візантизму – панування загального над індивідуальним – не прийняли.

На авансцені історії України завжди були люди вільного ратного духу; ніхто з них не бажав бути глядачем світової драми, усі хотіли бути тільки її акторами. Ця стихія вільної самодіяльності особистості, без якої не можна було вижити в умовах кордонної цивілізації (що протистояла варварству степових набігів) живила і республіку козаків, і вольницю бурсаків, і вдачу мандрівних дяків та приватну ініціативу громадян у містах, яким було надано магдебурзьке право, і незалежний стан жінки як співтовариша у родині, "дружини". На такий самий розвиток вільної індивідуальності спиралась і кордонна цивілізація піонерів американських прерій, з яких починалась історія США" [Кримський С.Б. Ранкові роздуми. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с. – С.113]. Громадянське суспільство базується на розумінні цінності вільної особистості. "Що ж до України, то певні елементи усвідомлення цінності особи були присутні вже в Ярославській Правді, яка встановлювала штраф за образу жінки і не застосовувала в правовому розумінні смертної кари чи тілесних покарань. У руслі розвитку ідей представницької влади перебували і конституція П. Орлика, і демократичний федералізм кирило-мефодіївців ("Книги буття українського народу") та дисертація М. Гулака "Юридичний XVI-XVII століть практикум самоврядування міст і виборчого призначення на церковні посади" [Кримський С.Б. Ранкові роздуми. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с. – С. 113].

Найбільш загальне розуміння сутності громадянського суспільства зводиться до того, що це є простір самодіяльності вільних громадян та незалежних від держави та бізнесу громадських організацій, які добровільно беруть на себе відповідальність за ту частину забезпечення життєдіяльності соціуму, з якою не справляється держава та бізнес. Поняття "громадянське суспільство" несе на собі велике філософсько-світоглядне навантаження [Грабовская И.Н. Некоторые философско-мировоззренческие аспекты становления гражданского общества в современной Украине // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история. – Россия, г. Новосибирск. – 2014. – № 1(33). – С. 92 – 96]. Завданням України є подолання постто-

талітарних проявів. "Бо потиск Командора не належить минулому. В ХХ столітті його зазнали багато людей та націй, що опинилися в обіймах тоталітаризму. Як вирватись із цих обіймів? Це вже універсальна тема нашого часу. Україна вирішує її на шляхах розвитку національної незалежності, розбудови громадянського суспільства. Захисту економічної самодіяльності та невід'ємних прав людини, як це проголошує Конституція України. Можна сподіватись, що саме на цьому шляху вона затвердить себе повноправним членом світової співдружності" [Кримський С.Б. Ранкові роздуми. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с. – С. 114].

Т. В. Кацевич, студ., КНУТШ, Київ
katsevyich@i.ua

"ПРАВО МОВИ" ЯК ФУНДАМЕНТ ПРАВА НАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНИ

Мова – унікальний соціальний феномен людської свідомості, що виражає та акумулює варіації інтерпретацій соціальних фактів певного етносу, народу, нації, це форма його життя, життя культурного й національного, це форма організації його базових світоглядних засад. Зрештою, метафорично, це своєрідна ДНК національного організму.

Маркування мови як відмінної ознаки певної соціальної спільноти – етносу, народу, а згодом і нації – є характерним для більшості дослідників питанням співвідношення процесів етно- та націєгенезу з ознаками, які безпосередньо вирізняють вищезгадані суспільні утворення. Чи не найпершим, хто намагався дати класифікацію зовнішніх, т. зв. об'єктивних ознак (елементів) нації був італієць Паскуале Манчіні, який виокремив сім критеріїв цієї модерної спільноти: 1) територія; 2) раса; 3) мова; 4) звичаї; 5) побут; 6) історія; 7) релігія, серед яких мова посідає чільне місце [*P. Mancini. Della nationalità come fondamente del diritto delle genti. – Torino, 1851*].

Серед українських дослідників, які розглядали проблеми формування нації, а згодом і національної свідомості, а також роль мови у цих процесах, варто згадати правника, публіциста, захисника прав української мови Романа Домбчевського (1884-1952).

Науковець висунув оригінальну ідею про ступінь взаємозалежності між правами певної нації і безпосереднім значенням мови для утвердження цих прав. Описуючи соціологічне та правове поняття нації і мову, як одну з її головних ознак, він послуговується словосполученням "право мови", фактично ототожнюючи його з суверенним правом нації: "коли говоримо про право мови, маємо звичайно на увазі право нації, що виявляється в області мови, цього найвиразнішого прояву права нації" [*Р. Домбчевський. За право мови. – Львів, 1934. – С. 4*]. Не можна не погодитися, що подібне трактування суверенності нації, її права і місця в державі є цілком обґрунтованим, і становить неабияке смислове

значення для аналізу мовної ситуації в Україні, визначення української мови в соціокультурному житті країни, оскільки мова кожної нації – це "найпоказніший виразник її культури та збірної душі". А отже, мова, яка піднесена до ступеню такого "культурного виразника" національної душі, таким чином стає головною підставою культурної єдності та демократичної рівності членів нації.

Не викликає сумніву той факт, що актуальність "права мови" і боротьби нації за свої права на сьогодні є такою ж очевидною, як і описані Р. Домбчевським подібні явища 20-30-х рр. ХХ ст. Попри достатню позитивну динаміку і разючу відмінність між умовами існування та функціонування української мови в минулому столітті і за часів Незалежності, саме мова панівної в нашій країні нації часто знаходиться на периферії суспільного вжитку, а інколи й людської (народної) свідомості. Подібна ситуація властива і стає досить поширеною навіть в іронічно названих "націоналістичних" регіонах Заходу, а тому стає все більше загрозливою, оскільки мовна ситуація в країні визначається фактором тривалого співіснування й жорсткої конкуренції української мови з російською при домінуючому статусі останньої (як наслідок затяжної попередньої політики русифікації).

У підсумку, формується не надто втішна картина, яка репрезентує ставлення громадян до "права мови" – згідно з даними опитування Центру політичних і економічних досліджень імені Олександра Разумкова, проведеного з 18 до 23 листопада 2016 року, 68,8% українців вважають своєю рідною мовою українську, 27% – російську, до того ж, за словами респондентів, лише 55,4% із них спілкуються вдома українською мовою, 41,3% – російською [*Українською мовою вдома говорять трохи більше половини громадян*. Інтернет-ресурс: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/12/16/7130069/>]. Однак реально, в практичному застосуванні будь-якої з двох мов, українсько-російська двомовність виявляється як диглосія, за якої використання тієї чи іншої мови в суспільстві є чітко відмежованим і розрізненим за функціональною спрямованістю та ціннісним виміром – закріплюючи ту чи іншу мову за різними сферами життєдіяльності соціуму та їх антитезою в аксіологічному плані як вищого, кращого і нижчого, меншовартісного.

Очевидно, що подібні диспропорції унеможливлюють реалізацію "права мови", таким чином, нівелюючи і права нації загалом. Оскільки найважливішим засобом у здобутті повного права нації, і поряд із цим, найбільший обов'язок її членів є – зберігання прав національної мови в "щоденному приватному і прилюдному житті", то згідно з Р. Домбчевським, "мусимо признати боротьбі за право мови перше місце в боротьбі нації за всі прояви її права" [*Р. Домбчевський*. За право мови. – Львів, 1934. – С. 12]. І цю боротьбу доцільно проводити шляхом підвищення престижу української мови, з подоланням наслідків антиукраїнського лінгвоциду періоду імперського та радянського режимів, а також спротивом і протидією рішучості бажань новочасних прихильників русифікації та мовного пристосуванства, адже "право мови може бути здійснене

тільки щоденним вживанням і всякий відхил від цієї засади забирає нації її право" [*Там само*. – С. 25].

Відповідно, в сучасних умовах збурення хвилі патріотизму і акценту на національних питаннях, чи не найгостріше за всі періоди національно-визвольних змагань, постала проблема "права мови", а, отже, – і права нації в широкому розумінні, адже українська мова є фундаментом існування української нації і держави. Неможливо перебільшити роль і вагу мови як ідентифікатора, основи ментальності і культури (в т.ч. й політичної), мови як цементуючого чинника для існування держави загалом. Саме тому за понад 350 років (з 1654 р.) російської і радянської колонізації України було видано більше сотні актів заборони української мови, метою яких було позбавити український народ права на власну націю, придушити будь-які прояви національної свідомості, усунути "право мови".

Ще на початку ХХ ст. підкреслював неабияке значення мови у формуванні національної свідомості французький мовознавець і соціолог Антуан Мейс: "toute nation qui prend conscience d'elle-même veut avoir sa langue écrite, sa langue de culture qui lui soit propre" [*Meillet A. Les langues dans l'Europe nouvelle*. – Paris, 1918. – Р. 189]. Безсумнівно, процеси державотворення актуалізували проблему мови як засобу формування національної свідомості і чинника консолідації нації. Національна свідомість – спосіб саморефлексії і самосприйняття, сукупність ціннісних орієнтирів, які відображають специфіку життєдіяльності нації. Це система мислення, першоосновою якої є мова. Мова обов'язково виступає неодмінним атрибутом національної свідомості, свідомість конституюється та існує завдяки мові, виявляється в мові.

Для боротьби нації за свої права особливо значущим є утвердження державного статусу української мови в усіх сферах суспільного життя українського народу. Причому варто наголосити, що державна мова – це не та, яку за власним бажанням довільно обирають чи не обирають для використання в особистому чи громадському житті, це мова, яка обов'язково повинна бути пріоритетною і панівною в суспільному житті нації загалом. Тому що, в зв'язку з подальшою деструкцією "права мови", український народ повинен усвідомити визнану аксіому: нація, позбавлена своєї мови, історії та культури, приречена на асиміляцію, на втрату політичних і культурних векторів розвитку.

Р. І. Курпичник, студ., КНУТШ, Київ
rus97lan@ukr.net

УКРАЇНЬКА ДІАСПОРА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Однією з невід'ємних частин історії українського етносу є історія розвитку української діаспори. А однією із найчисельніших у Західній Європі є діаспора у Великій Британії.

На даний момент дослідження показує, що на початок ХХІ ст. у Сполученому Королівстві проживало 50 тис. українців [Небесняк Є. З червоної калини на червону рожу. До століття поселення українців у Манчестері, Великобританія: 1897-1997. – Т.1. – Рим-Львів-Манчестер, 1997. – 182 с.].

Українська діаспора в Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії відзначається своїм високим рівнем національної ідентичності та організованістю її культурних прощарків. У 1997 р. один із найбільш відомих представників британських українців Євген Небесняк, до святкування сторіччя зародження української діаспори випустив свою монографію "З червоної калини на червону рожу". Дана праця містить унікальні матеріали з архівів української громади у Манчестері, а також низку інтерв'ю з нащадками перших емігрантів, які прибули до Великобританії наприкінці ХІХ початку ХХ ст.

Зв'язки між Україною та Великобританією сягають часів раннього середньовіччя. Зокрема, дочка англійського короля Гарольда II Гіта була дружиною Володимира Мономаха. Але в той же час дані про перебування українців у Великобританії до ХІХ ст. суттєво обмежені. Відомо, що наприкінці 1620-х на початку 1630-х років у Кембриджі й Оксфорді навчався Юрій Немирич. Поява перших груп українців на Британських островах пов'язана із початком трудової еміграції із західних регіонів України, що входили до складу Австро-Угорщини. У широкому контексті український еміграційний рух був частиною світового міграційного процесу, що особливо активізувався на кін. ХІХ поч. ХХ ст. і був зумовлений суворими економічними законами: надлишок робочої сили в одному місці, зокрема в Україні, стимулював її "перекачування" до інших територій чи інших країн, де в ній була потреба [Історія української еміграції: Навч. посіб. для студ. вуз. / За ред. Лановика Б.Д. – К., 1997. – 520 с.]. У вітчизняній та діаспорній історіографії найбільш поширеною є думка, що перша чисельна група українців прибула до Об'єднаного Королівства у 1893 році. Це були вихідці із двох сусідніх сіл: Білий Камінь та Хильчиці Золочівського повіту Львівського воєводства, які на шляху до Америки через брак коштів на подальшу подорож зупинилися у Манчестері й заснували там українське поселення [Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. – К., 1999. – С. 45]. Найбільш яскравим фактом громадської активності української діаспори є діяльність українського товариства "Самопоміч", яке було утворене у 1919 р. у Манчестері. Ініціаторами його створення були члени дипломатичної місії УНР в Лондоні на чолі з М. Стаховським. Відомо, що у 1918 р. з представниками манчестерської громади зустрічалися А. Хлопецький і І. Добродієва які запропонували створити українську політично-допомогову організацію для надання фінансової та інформаційної підтримки УНР. Головою товариства був обраний Йосиф Лісньовський, скарбником Василь Соляр, секретарем Петро Лісньовський, радниками голови Дмитро Комаринський, Гнат Завалінський, Платон Соляр, Олександр Руцький. Метою діяльності "Самопоміч" було "надання мораль-

ної та матеріальної допомоги Україні". У своїй "Відозві" члени товариства закликали українських поселенців у Манчестері та інших містах Англії приєднуватися до протестних акцій проти рішень, прийнятих на Паризькій мирній конференції щодо майбутнього українських земель: "Українці по всіх краях і державах протестують проти насильств, яких вороги допускають нині над нами за згодою Парижа. Час також і англійським українцям піднести такий протест, протест голосний, сильний і могутній. Тому кличемо до всіх українців у Манчестері і в цілій Англії: ті, що близько нас, єднайтеся до нашого гуртка і разом ставаймо до народної праці; а ті, що далеко від нашої місцевості, нехай організують власні товариства й нехай роблять те саме. Час тепер важний і кожна страчена хвиля є дорогою". Члени товариства "Самопоміч" також намагалися привернути увагу британського уряду до українського питання у міжнародній політиці. З цією метою 30 серпня 1919 р. вони надіслали до Державного секретаріату спеціальне звернення. Цей документ містив короткий екскурс з історії України, а також наступні вимоги: визнати УНР як самостійну та незалежну державу, надати моральну та матеріальну допомогу українській державі у боротьбі з більшовиками та анархістами, розвивати торгово-економічні та політичні відносини між Британією і Україною [Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. – К., 1999 – С. 213-214]. Це була перша суспільна організація політичного спрямування, створена українськими емігрантами у Великій Британії. На жаль, із поразкою визвольних змагань в Україні та припиненням повноважень української дипломатичної місії в Лондоні, діяльність товариства "Самопоміч" також занепала. Проте в цілому у 1920-х рр. громадська діяльність манчестерських українців почала інтенсивно розвиватися, щоправда, уже у культурно-освітньому руслі.

Таким чином, історія українців на Британських островах бере свій початок наприкінці XIX ст. Основними причинами еміграції українських селян до Великої Британії стали важкі соціально-економічні умови життя в українських землях. Особливою рисою еміграції українців до Об'єднаного Королівства було те, що більшість з них потрапляли на Британські острови та залишалися там випадково, переважно через нестачу коштів для продовження подорожі до США, Канади чи Бразилії. Задля усунення загрози денационалізації українців у англомовному середовищі, з допомогою товариства "Самопоміч" розпочалося організоване громадське життя манчестерських українців, яке у 1920-х рр. розвивалося у культурно-просвітницькому руслі.

Наведені факти свідчать про те, що українська діаспора у Великій Британії від моменту її заснування і на сьогоднішній час веде жваву культурно-просвітницьку діяльність, зберігаючи вірність своїм традиціям та звичаям, всі ці процеси дають позитивний вплив на україно-британські відносини, розвиваючи та зміцнюючи їх між двома державами.

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ СОЮЗ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ МІФ ?

Чорноморський союз (або Балто-Чорноморська вісь) – це геополітична теорія, яка була висунута Юзефом Пілсудським у 1918 р. та пізніше детальніше розроблена Юрієм Липою в 1940 р. Дана концепція пропонує об'єднатися країнам Вишеградської четвірки (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) з Прибалтійськими країнами та Туреччиною для спільної інтеграції.

Проект "Міжмор'я", як інакше називають Балто-Чорноморську вісь, був запропонований після Першої світової війни тодішнім лідером Польщі Ю. Пілсудським як конфедерація держав Центрально-Східної Європи під керівництвом Польщі. За задумом автора до "Міжмор'я" мали б входити Польща, Чехословаччина, Румунія, Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Югославія, Угорщина та, можливо, Фінляндія. Проте ситуація, яка склалась в Європі в 30-40-их рр., а також протидія Німеччини, СРСР та Литви, не дали змоги реалізувати його. Серед українських інтелектуалів свого часу прихильниками проекту стали Михайло Грушевський та Юрій Липа. Пізніше цю теорію підтримав В'ячеслав Чорновіл, а після війни у Грузії, польський лідер Лех Качинський знову звернувся до ідеї проекту. Але трагедія під Смоленськом та приход до влади "Громадянської платформи" призупинили втілення теорії.

Після подій 2014 р. Україна чекала допомоги від країн ЄС, але останні висловлювали лише занепокоєння та своїми діями вказували на неспроможність реально вирішити проблему. Україна чекала допомоги від ЄС, не помічаючи поряд рівні до себе країни з нерозкритим економічним ресурсом і трудовим потенціалом. "Міжмор'я" може стати саме тим ефективним інтеграційним шляхом на противагу Митному та Європейському союзам.

Історичними підставами для втілення проекту в життя з головним центром в Україні є, наприклад, Київська Русь, яка була розташована як раз на вісі уявного Балто-Чорноморського союзу, та через яку проходив шлях "із варяг у греки".

Балто-Чорноморська вісь являє собою величезний простір від Туреччини до Скандинавії з такими регіональними об'єднаннями як Вишеградська четвірка, Північна Рада, Рада країн Балтійського моря, ГУАМ, ОЧЕС, ЦЕІ. Співробітництво України з іншими країнами "Міжмор'я" забезпечує: Українсько-польська міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва (МКРМС), Міжрегіональна асоціація "Карпатський євросерегійон", Програма транскордонного співробітництва "Польща-Білорусь-Україна" та ін.

Вже зараз між країнами даного проекту відбувається діалог через семінари, конференції, форуми, стажування та ін. Завдяки таким напра-

цюванням розширюється інформаційний простір, який все більш стає незалежним від Російської Федерації, а Східна Європа краще розуміє проблеми, з якими наразі зіткнулася Україна, Грузія, Молдова. Східна Європа також пам'ятає тиск "радянського чобота" на собі, тому ми всі відчуваємо однакові загрози.

Найважливіше те, що без України та її економічних і природних ресурсів проект не може існувати, але наразі Україна буде для союзу занадто важкою ношею через нестабільність та ряд невирішених проблем.

Зокрема, підводні камені саме в тому, щоб об'єднати Україну з більш прогресивною Польщею. У такому випадку Польща стане виконувати роль старшого брата з її рівнем життя, економікою, членством в ЄС та ін. Не виключено, що в поляках зможуть прокинутися старі шляхетські амбіції, від чого Україна, звісно, не буде в захваті та стане знову скривдженою та приниженою, а поляки можуть нам згадати старі образи, що призведе до нової Хмельниччини.

Сьогодні ж ідея Міжмор'я є лише абстрактною теорією, але на тлі конфронтації з РФ та незадоволенням політикою ЄС ця концепція дедалі більше стає актуальною та оформлюється. Чим більше вона буде актуалізуватися, тим ближче проект "Міжмор'я" стане реальністю. Потрібно лише більше політичної волі, щоб змінити правила гри.

К. А. Кобченко, канд. іст. наук, КНУТШ, Київ
katrusiak@ukr.net

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЯК ФОРМА АНТИКОЛОНІАЛЬНОГО СПРОТИВУ

Однією з визначальних рис Другої та Третьої (повоєнної) хвиль української еміграції був не лише їхній політичний характер, але й чіткий антирадянський вибір та ідейні орієнтації. А наявність у емігрантському середовищі значної кількості інтелектуалів перетворювала українську діаспору на потужний осередок політичної критики СРСР. Цьому сприяло також і те, що частина повоєнних емігрантів на власному досвіді були знайомі з радянськими практиками політичних переслідувань. Привернення уваги європейської та світової громадськості до злочину Голодомору, розвінчання (про)радянської пропаганди та спроби організації допомоги українцям в УРСР стало одним з важливих напрямків активності українських емігрантів уже міжвоєнного періоду. Так, у 1933 р. у Празі було утворено Комітет представників Українських Організацій у ЧСР для допомоги голодуючим на Україні, управу якого очолив О. Бочковський ["Ми б'ємо в Великий дзвін...". Голодомор 1932-1933 років очима української діаспори: док. з фондів ЦДАВО України. – Київ, 2008. – С. 40-46]. У повоєнний час українські організації США та Канади продовжували ці практики – влаштовували мітинги та акції пам'яті з метою вшанування жертв та привер-

нення уваги політиків і громадськості до трагедії Голоду в Україні та інших злочинів радянського режиму.

Українські емігранти виступали послідовними критиками радянського ладу як колонізаційного щодо України, тоталітарного та антидемократичного в сенсі політичної системи. Вони одними з перших поставили на порядок денний питання порівняння радянського (сталінського) та нацистського політичних режимів. Антирадянський дискурс, що був одним із домінантних у політичній та публіцистичній активності українських емігрантів, відіграв значну роль у критиці радянської політичної системи на Заході та був істотним подразнюючим чинником для самої радянської політичної системи.

Ставлення представників Третьої хвилі еміграції до радянського ладу багато в чому визначав їхній власний досвід переживання панівних практик тоталітарних режимів – як радянського, так і нацистського окупаційного, що давало підстави для порівняння. Це відрізняло українську закордонну громаду від західних європейців, серед яких вони опинилася після війни, і які пережили лише німецький окупаційний режим. Тому представники української повоєнної еміграції піднімали питання співставлення злочинів обох тоталітарних систем. Проте на ставлення до СРСР урядів країн антигітлерівської коаліції перший час впливали їхні союзницькі зобов'язання (насамперед політка сприяння в питанні репатріації до СРСР – з американської окупаційної зони). Проте ця політика почала змінюватися з початком Холодної війни, яка веде відлік від 1947 р., набравши обертів на поч. 1950-х. Значна частина інтелектуалів-емігрантів мала власний досвід праці в Україні в часи німецької окупації й співпраці з німецькою владою або й боротьби у таборі українського націоналізму; проте пізніше дехто відійшов від нього через розчарування в авторитарній ідеології та звернувся до демократичних політичних практик та ідей. Таким був, зокрема, шлях Івана Багряного чи Уласа Самчука.

Викриття злочинів радянської політичної системи, критика та протистояння їй з боку української еміграції відбувалося у різних формах політичної та інтелектуальної активності. Остання проявлялася насамперед у публіцистиці (І. Багряний та ін.) та аналітиці (насамперед Б. Левицький). Формами наукового протистояння можна вважати також низку українознавчих проектів, у т.ч. історичних, які створювали альтернативний радянському національний історичний наратив, а також підкреслювали окремішність України, її економічну роль у складі СРСР. Саме українська діаспора розвивала українську гуманітаристику, проте, створюючи продукт для національного споживання, вона водночас дбала і про його поширення мовами країн і народів, серед яких вона перебувала. Форми і характер інтелектуального спротиву радянському режиму визначав також перехід від сподівань на швидке повалення радянського ладу одразу по завершенні Другої світової війни до більш тривалого ідейного протистояння йому в період Холодної війни.

Отже, інтелектуальні методи опору радянському режиму з боку представників діаспори включали як широку публіцистичну полеміку, так

і літературну творчість. Одним з найбільш послідовних та системних критиків радянського ладу та його антиукраїнської політики був письменник та політик Іван Багряний, який на власному досвіді пізнав методи розбудови соціалізму радянського зразка. Його політичний маніфест "Чому я не хочу вертатися до СРСР?" (1946) став виразом позиції сотень тисяч українців, які віддали перевагу долі вигнанців перед поверненням до радянської країни, і виразно порівняв сталінський і гітлерівський режими у їхній окупаційній та колоніальній політиці щодо України. Сформульована І. Багряним програма протистояння радянській антиукраїнській політиці й сьогодні набуває актуальності: "Послідовно боротися проти московського комунізму, тобто проти лєнінізму в усіх його ґатунках – і в сталінському варіанті, і в хрущовському, і в образі червоного московського великодержавництва, і в усіх його тих "історичних" проявах..." (1956) [Багряний І. Апологетика ідейного роззброєння і наша відсіч // Багряний І. Публіцистика: Доп. ст., памфлети, рефлексії, есе. Друге вид. – К., 2006. – С. 498].

Одним із тих, хто присвятив свої студії аналізу політичного та соціально-економічного розвитку СРСР, був дослідник і публіцист-радянолог Борис Левицький, який знайшов визнання та авторитет в Німеччині, де він жив і працював. Серед його численних посад та членства в різних дослідних установах – позиція наукового співробітника "Forschungsdienst Osteuropa" (Дослідного центру Східної Європи) у Дюссельдорфі. Під час праці в ньому Б. Левицькому вдалося розбудувати власне дослідницьке бюро з архівом про персоналії визначних діячів Радянського Союзу. Від 1959 р. Б. Левицький був науковим співробітником Фундації Фрідріха Еберта, членом Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde (Нім. Тов-во Східноєвропейських студій) у Штутгарті та Wirtschaftspolitische Gesellschaft (Товариства економічної політики) у Франкфурті на Майні (з 1947), а також Gesellschaft für Auslandskunde (Товариства іноземних досліджень), публікувався у німецькомовних виданнях, присвячених Східній Європі, таких як "Osteuropa" та "Österreichische Osthefte". Б. Левицький є автором ряду публікацій про радянську національну політику, діяльність спецслужб і терор у СРСР, політичну опозицію в Радянському Союзі тощо. Назви окремих його публікацій промовисті: "Червона інквізиція" (1967), видана кількома європейськими мовами, "Комуністична партія Радянського Союзу – портрет ордену". Декілька його видань присвячені багатосторонньому моніторингу та аналізу становища і розвитку Радянської України. Заслуга Ю. Левицького полягає, не в останню чергу, в проголошенні у тодішньому німецькомовному науково-публіцистичному просторі окремішності України та українців, адже під Україною він мав на увазі "не лише адміністративну одиницю у межах цілого" СРСР, але насамперед "терени проживання такої великої нації, як українці, за радянських умов" У своїй книзі "Радянська Україна" (1944–1963) він вирішував два поставлені перед собою завдання: показати як економічне значення України для СРСР, так і зусилля українців з відстоювання своєї національно-культурної окремішності.

ФЕНОМЕН КОЛОРИСТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДАВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Колористичні уявлення у традиційній культурі українського народу являють собою конституативну складову його світоглядної системи. Феномен колористичних уявлень, їх філософське тлумачення, дефініція, сутність, а також значення, ґрунтуються на основі природних та набутих соціальних особливостей, трансформованих в систему колористичних знань.

У свою чергу, колористичні уявлення – це чуттєво-наочний спосіб освоєння навколишнього світу, насамперед у форматі архетипних колористичних образів, їх символізації та ін. І це тому, що колористичні символи у світоглядно-філософському вимірі українського народу забезпечують мисленнєві процеси репрезентування символічного як сакрально-уявного. Уявлення як узагальнення явищ, подій та символізації об'єктів формується у процесі життєдіяльності соціуму та за своєю сутністю може набувати форм індивідуального та колективного, сакрального та профанного. Варто розглядати процес формування колористичних уявлень у міфологічному вимірі як якісний колективний процес сприйняття та усвідомлення навколишнього світу.

У контексті структури пізнання сфера формування колористичних уявлень посідає світоглядно-філософське, функціонально-особливе місце. Більше того, дослідження колористичних уявлень як суто світоглядно-філософська сфера дозволяє системно узагальнити в єдине ціле як чуттєве споглядання, так і абстрактне мислення. Дослідження феномена колористичних уявлень варто досліджувати у сфері філософії бачення, згідно якої колористичні уявлення як рівень самоадаптації соціуму репрезентуються у сакрально-міфологічному вимірі як головних чуттєво-наочних образів, що забезпечують перехідні етапи життєдіяльності соціуму в ритуально-обрядових діях. Саме в ритуалах обрядових дій як перехідних моментах соціуму і закріплюються та ідеологізуються колористичні уявлення через атрибутивну символізацію. У цьому контексті Кривда Н.Ю. відзначає, що такий рівень дослідження надає певну філософську рефлексію визначення типових архетипів у первісних актах, які постають базовою основою формування філософських категорій.

У сфері міфологічного світогляду формуються колористичні уявлення через бінарні опозиції, які регламентують колообіг життя, визначають ціннісні пріоритети соціуму: життя/смерть, біле-червоне, біле/чорне, біле/синє, видиме/невидиме, праве/ліве, чоловік/жінка та ін. Тому в народних обрядових діях використовуються контамінації життя-смерті з утвердженням безсмертя роду. Феномен колористичних уявлень варто розглянути на прикладі колористичних уявлень: про першоматерію, створення Всесвіту, багатовизначеності "світів" у давніх культурах, що поста-

ли на теренах сучасної України. На думку Тищенко О.Р., уявлення про постання Всесвіту виникло в епоху енеоліту в III тис. до н.е. в землеробських племенах. Колористичні уявлення у той час охоплювали головну ідею пізнання світу через дівість Сонячного божества, яке владарює над земним та потойбічним світом. Таким чином, з'являються знання про тричленну сферичність землі, яка поділяється на світ людини, світ божества та підземний світ. В епоху бронзи з виникненням скотарства, за заувагою О.Р. Тищенка, виникають уявлення, згідно яких земля є кулястою, де Сонце-божество проходить по підземній великій (вогняній, червоній) річці, а по небесній сфері його рухають коні. Так, тричленна будова світу була характерною для трипільців, а саме верхнє небо, середнє (атмосфера) та поверхня землі. Із середини IV ст. до н.е. в трипільській культурі засвоюється уявлення про першоматерію – постання Всесвіту, що визначається колористичною гаммою розпису кераміки, печей та стін житла червоними, білими та чорними спіралями. Таким чином, у трипільців вже була сформована цілісна система колористичних уявлень.

В уявленнях слов'янської традиції, що маркуються колористичною символікою, тричленна система світу виділяє локуси-сфери: перебування богів, світ людини та підземний світ, міфологічною моделлю яких репрезентувалося Світове Дерево (в міфології кора у дерева червона, вогняна), Світове яйце (двокольоровість), постання світу через боротьбу двох братів (Білобог, Чорнобог) та ін. Феномен уявлень про створення світу пов'язувався із феноменом колективного уявлення про "золоту середину" у створенні світу. Скіфо-сарматська доба вносить у міфологічну складову колористичних уявлень стихію прояву множинності божеств з особливим культом бога війни (поклоніння вогню (золото-вогонь), зброї) та ін. Прикладом скіфської культури, що засвідчує наявність уявлень про будову світу зазначених часів є амфора з кургану Чортонлик (біля с. Чкалове Нікопольського району Дніпропетровської області), де зображено Дерево світу з культом Богині; Золота пектораль із Товстої могили (поблизу м. Покров Дніпропетровської області). Уявлення про будову Всесвіту часів Київської Русі демонструють вжицькі арочки майстра Костянтина Арочки із Вжища Мідь [Тищенко О.Р. Декоративно-прикладне мистецтво східних слов'ян і давньоруської народності (I ст. до н.е. – сер. XIII ст.) / [ред. А.Я. Невзгляд] / О.Р. Тищенко. – К.: Вид-во при Київському державному університеті "Вища школа", 1983. – 107 с.].

"Світло-золото-вогонь", за поглядами Т.С. Голіченко, є сутністю світобудови у давніх культурах, що поляризується у міфологічному світогляді як три колористичні сфери – золота (вища), срібна (земна) та мідяна (підземна). У народних уявленнях колір, який був пов'язаний з негативними, темними стихіями, підземним світом, строго табувався. Це пояснюється досить бідною колористичною гаммою у народній творчості, зокрема в народних думах, піснях та писемних джерелах Київської Русі. Наприклад, червоний колір, який найбільш задіяний в символіці переходу на інший світ, маркує межу між світами, де перебувають лімінальні істоти, небезпечні для життя людини. Із семантикою смерті пов'язаний мотив перейти

"вогняний міст", "вогняне море", тобто перетнути невидимі кордони, перейти в інший світ. Вважалося в народному світогляді, що між світом людини та потойбіччям існували кордони видимі і невидимі (стихії прояву вогню, води, землі, повітря, що маркувалися кольором).

Найбільш багатовираженою колористичною гамою в часи Київської Русі визначався опис сакралізованого раю, представлений в Ізборнику Святослава 1073 р. Гримич М. підкреслює, що "... архетипний погляд на світ засновувався на уявленнях про першоматерію, він не знав архітектонічної будови, його привнесла в українську світоглядну традицію християнсько-дуалістична концепція" [Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (когнітивна антропологія) / М. Гримич. – К.: АТ "ВІПОЛ", – 379 с.].

Таким чином, колористичні символи в народних традиціях визначали номінативну ідею приналежності людності до історії родового міфу, який уособлювався в задіянні часово-просторових, колористичних, сакралізованих континуумів. Дослідження феномену реконструювання міфологічних структур колористичних уявлень окреслює багатозначність прояву колористичної символіки: божественного світу, світу людини та уявлень про потойбіччя.

А. С. Кузнєцова, студ., МДПУ ім. Б. Хмельницького, Мелітополь
alenakuz7134@gmail.com

ІНТЕРКУЛЬТУРНА КОНЦЕПЦІЯ ЯК МОДЕЛЬ КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ У КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ЄВРОПИ

Глобальний процес зближення національних культур і цінностей, зміцнення культурних, комунікаційних, цивілізаційних зв'язків сприяють тому, щоб досягнення науки і мистецтва, нові форми соціальної та політичної діяльності швидко поширювалися і засвоювалися в сучасному світі, забезпечуючи його цілісність. Поступово формуються елементи нової, інтегральної світової культури. Поширюються цінності, які сприяють зближенню народів і культур, – толерантність і визнання рівноцінності різних культурних систем, відмова від ксенофобії та мегаломанії [Миколаєв В. Р. Культурологія ХХ століття. Енциклопедія Т.2/ Р. В. Миколаєв – М.: Наука, 1998 – С.32].

Відносно нещодавно в більшості концепцій глобалізації увага була прикута тільки до її економічних, ідеологічних і військових аспектів. Але, на наш погляд, під процесом глобалізації слід розуміти комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесів, які в даний час охоплюють усі сфери людського буття, в тому числі і культурну сферу. Простежується зв'язок глобалізації з інтернаціоналізацією культури. Сам термін "глобалізація" можна трактувати як результат багатовікового процесу розвитку культури.

Культура в сучасних європейських країнах є не тільки основою формування суспільства, але і частиною національної зовнішньої політики. Культурний обмін між країнами – учасницями ЄС безпосередньо впливає на рівень та інтенсивність розвитку міждержавних відносин. [Central European Ways to Democracy. Studies in Public Policy / Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, Glasgow, U. K. 2003.] Таким чином, культурну інтеграцію слід розуміти як стан внутрішньої цілісності культури та узгодженості між різними її елементами, а також як процес, результатом якого є таке взаємоузгодження.

Також варто зауважити, що сучасне суспільство є полікультурним, що своєю чергою передбачає наявність конфлікту між представниками різних культур. Така полікультурність викликана не тільки історичними подіями, які дали поштовх до змішування культур, але і сучасними міграційними процесами. У поліетнічному просторі міста з численною кількістю етнічних груп, різноманітних культур, конфесій, традицій, способів поведінки та зумовлених цим соціокультурних проблем викликає необхідність вирішувати поряд з політичними, економічними та екологічними питаннями і такі, як міжетнічні, міжконфесійні, міжкультурні, які безпосередньо залежать від спроможності міських мешканців знаходити спільну мову в полікультурному просторі. Прикладом того, як різноманітність стає нормою і можливістю для всіх громадян на творче самовираження, є модель інтеркультурного міста [Требін М. П. Транскультурація як шлях до єдності сучасного суспільства / М. П.Требін, Т. О.Чернишова // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – Випуск 20, Харків, 2014. – 204 с.].

Інтеркультурне місто – спільний проект Ради Європи та Європейської Комісії, спрямований на розвиток ідей і практичної реалізації інтеграції переселенців і національних меншин в суспільне і культурне життя міста. Ця концепція пропонує комплексну методику для надання допомоги містам у розробці їхніх стратегій різноманітності, а також цілий ряд аналітичних інструментів. Інтеркультурність виходить з розуміння того, що культури процвітають і досягають успіху тільки в співпраці з іншими, а не в ізоляції від них, та прагне зміцнити міжкультурну взаємодію як засіб розвитку довіри і зміцнення суспільства. На практиці це означає визнання цінностей різних культур та їхніх прав брати участь у створенні спільної ідентичності, яка визначена різноманітністю, плюралізмом та повагою до прав і свобод людини.

Інтеркультурність підтримує втілення нової моделі управління етнокультурним різноманіттям, моделі інтеркультурної інтеграції. Ця модель заснована на усвідомленні переваги різноманітності – сприйняття переселенців і мігрантів як ресурсу для розвитку, а не уразливої групи, що лише потребує підтримки.

Модель інтеркультурної інтеграції передбачає стратегічну реорієнтацію міського управління та політики, що спрямована на заохочення представників різних етнокультурних груп входити до керівних та адміністративних органів, на підтримку позитивного інтеркультурного

змішування та взаємодію між усіма мешканцями міста, а також на підвищення компетентності місцевих установ для залягодження етнокультурних конфліктів та розвитку інтеркультурної взаємодії та інтеграції, а також на підтримку громадянського дискурсу, що включає переваги різноманітності. Це є комплексний стратегічний підхід, керований компетентними лідерами поза політичними органами та адміністративними структурами, що заохочує місцевих діячів та установи концентруватися на розвитку вмінь і талантів усіх мешканців міста, в тому числі мігрантів, і створити оптимальні умови для їхньої активної участі в суспільному житті та економіці [Межкультурный город: шаг за шагом. Практическое руководство для применения городской модели межкультурной интеграции. – Страсбург, Совет Европы, 2013. – 132 с.].

Таким чином, різноманітність тільки тоді є успішним проектом, а не загрозою, коли вона компетентно скерована мерією при співпраці з громадою. Через те наразі так важливо сприяти тому, щоб подібні проекти знаходили місце серед культурних практик українських міст, задля успішної інтеграції України до культурної спільноти Європи.

Б. В. Кулик, студ., ДНУ ім. О. Гончара, Дніпро
Kulik_24@i.ua

ШЕСТИДЕСЯТНИКИ ЯК ПОКОЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ У КОНТЕКСТІ НАЦІЄТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Український процес націєтворення триває, та навіть більше, перебуває в активній фазі свого розвитку. Втілення ідей, закладених нашими попередниками, їхня адаптація до сучасних реалій та напрацювання нових консолідуючих структур – це все є активними процесами сучасності. Ситуація ускладнюється як зовнішньо-політичними проблемами, зокрема конфліктом з Росією, так і внутрішніми проблемами, які проявляються в сфері політики, економіки та культури. Виклики часу змушують сучасну українську націю до рішучих дій для подолання залишків колоніальної свідомості та прийняття своєї власної свободи та відповідальності. Про те, що ці процеси вже активно діють в суспільстві, свідчать останні події: євро майдан, революція гідності, війна на сході країни. Усе це свідчить, що наше суспільство хоче змін в державі, а також про його готовність працювати заради цих змін. Такі процеси не можуть виникати безпідставно, їхнім підґрунтям є багатовіковий процес роботи наших попередників, які не лише зберігали, але і розробляли та модернізували ідею України та українського суспільства, розкриваючи потаємні змісти українського світогляду, показуючи необхідність подолання тих чи інших історичних поневолень нашого народу. Одним з таких поколінь були шістдесятники.

Проблематиці українського шістдесятництва як соціально-політичного, ідеологічного, філософського та естетичного феномену, творчості

окремих представників цього покоління присвячено ряд досліджень в Україні та за її межами, зокрема праці М. Жулинського, Н. Зборовської, О. Пахльовської, М. Ільницького, Л. Тарнашинської, О. Зарецького, В. Брюховецького, Т. Салиги, Е. Соловей, Ю. Шевельова, І. Кошелівця, Л. Медведєвої, Т. Лютого, В. Пронякіна, А. Конверського, В. Огородника, та ін. Осмисленню феномена шістдесятництва сприяють мемуари та автобіографії представників цього покоління, які намагаються подати власний зріз тієї складної доби, пропонують свою версію подій, своє світовідчуття і світорозуміння, свою історичну модель епохи. Такий доробок залишили І. та Н. Світличні, В. Стус, В. Симоненко, М. Вінграновський, І. Дзюба, І. Бадзьо, брати Горині, Л. Костенко, подружжя Калинець, В. Лісовий, Є. Сверстюк, В. Чорновол, І. Жиленко, Р. Корогоцький, С. Грабовський, В. Шинкарук, В. Табачковський. Не зважаючи на значну увагу дослідників до шістдесятництва, маю абсолютно погодитися з Л. Тарнашинською, що шістдесятництво "...й досі залишається *terra incognita* – якщо мати на увазі його, як явище в усіх взаємообумовленостях і зв'язках" [Тарнашинська Л. Б. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології / Людмила Броніславівна Тарнашинська. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – с.154].

Так, спроби дати визначення терміна "шістдесятництво" дали цілий ряд напрацювань у цьому ключі. Зокрема, "Шістдесятники – назва покоління української інтелігенції, що увійшло в культуру та політику України у другій половині 1950-х рр., під час "відлиги" та найповніше творчо виявило себе на початку та в середині 1960-х рр., звідки й назва" [Рух опору в Україні: 1960-1990. Енциклопедичний довідник / Передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – с. 11]. Таке визначення є досить влучним у своїй основі, адже визначає шістдесятників саме як "покоління української інтелігенції". Акцент зроблений на розумінні поняття інтелігенція (інтелектуали), яке, на думку В. Кебуладзе, протиставляється "інтелігенції": "Інтелігенція – це тінь інтелектуалів" [Чарунки долі: есеї / В. Кебуладзе. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016 – с.46]. Для шістдесятництва це протиставлення було надзвичайно вагомим, більше того, це була активна боротьба інтелектуалів проти владної інтелігенції, яка воліла знищити будь-які прояви свободи: "Регулярні адміністративні кампанії з фізичного та духовного винищення української інтелігенції призвели до того, що сьогодні між нашим народом і його духовним наставником вироста прірва..." [Стус В. Деколонізація СРСР – єдиний гарант миру в усьому світі. З таборного зошита. – К.: Видавництво ПрАТ "Українська пресгрупа", 2013 – с.5]. Розмежувати поняття допомагає розкриття їхнього місця в суспільстві. Так, інтелектуал покликаний стати провідником, за яким добровільно може йти суспільство. Він, сприймаючи свою власну свободу та відповідальність, дає змогу іншим прийняти їхню свободу та відповідальність. Інтелігенція ж більше схожа на безвідповідальний апарат привласнення чужої свободи. Безумовно, шлях інтелектуалів значно складніший, ніж інтелігенції, для них особливо гостро постають екзистенціальні проблеми через їхній

підвищений рівень відповідальності, не лише за себе, але і за суспільство. "Оскільки екзистенціалізм опановувався шістдесятниками не як філософія знання, а як філософія чину ("неусвідомлений екзистенціалізм"), ця теза служить відправною точкою, в якій сфокусовується з'ясування концептуальних філософських підвалів їхнього воледіяння." [Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво як концепція "духу часу" [Roczniki Humanistyczne. Slowianoznawstwo.Towarzystwo Naukowe Katolockiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawla II. Tom LIV-LV. – Lublin. – 2007. – с 118].

Тобто ми можемо бачити, що прийняттям своєї волі, а як наслідок – її свободи та відповідальності за останню, шістдесятники були змушені протистояти системі поневолення та "рабства волі". Їхнє бажання отримати власну свободу, хоча для них це скоріше стало необхідністю, було нерозривно пов'язано зі здобуттям свободи для української нації. Так, багато досліджень спрямовано саме на суспільно-політичну боротьбу шістдесятників, хоча, як на мене, це вже є виявом значно більш глибокого процесу. Цей процес пов'язаний саме з прийняттям свободи та поверненням в русло інтелектуального буття. Це, своєю чергою, призвело до відродження історично-формованої української нації, бо шістдесятники не могли б відбутися без роботи їхніх попередників, адже: "Інтелектуал є продуктом наполегливої інтелектуальної праці багатьох поколінь, адже інтелектуальна культура – це не просто набір знань і навичок, який можна засвоїти, а результат історичного становлення, до якого треба належати" [Чарунки долі: есеї / В. Кебуладзе. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016 – с. 48]. Таким чином, шістдесятники займалися не лише напрацюванням нових сенсів, але і відновленням української культури. Вони стали важливою ланкою інтелектуального та національного розвитку України. Крім того, варто зазначити, що ідейно та реально шістдесятникам вдалося перемогти радянську систему з її інтелігенцією.

Підводячи підсумки, хочеться зазначити, що на сучасному етапі націєтворення важливим є повернення саме до такої "інтелектуальної спадковості", носієм якої свого часу було шістдесятництво. У такий спосіб можливою стає поява та прихід до влади нових еліт, які б стали провідниками нації та забезпечили розвиток держави.

М. Г. Ляпченко, студ., ДНУ ім. О. Гончара, Дніпро
Snapshot.jar@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ АБО СПРОБА ОРІЄНТУВАННЯ НА МАЙБУТНЄ

Приступаючи до розкриття теми, необхідно визначитися з головним терміном цих тез. *Національна ідея* – духовна основа життєдіяльності нації, система соціокультурних координат, яка задає їй світоглядні та

цілевизначальні орієнтири, визначає ціннісні орієнтації. На побутовому рівні – відчуття й розуміння спільності історичної долі, усвідомлене сприйняття нерозривності генетичного зв'язку нації, держави, особи, власний ідеал народу, що є узагальненим (часто інстинктивним, підсвідомим) уявленням про призначення нації та її місце в навколишньому світі [Нагорна Л.П. Національна ідея // Енциклопедія історії України: Т. 7. Мл – О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2010. -728 с.: іл]. Тож, виходячи з цього визначення, можна сказати, що національна ідея це щось субстанціальне, таке, без чого нація і держава не зможе правильно функціонувати. У відношенні до України можна з упевненістю заявити про дисфункцію у роботі держави, а також про "безлад" у нації. Про розлад нації можна судити з проблеми самоідентифікації мешканців деяких регіонів, що призводить до багатьох різного роду конфліктів. Якщо у дисфункції держави відсутність чіткої національної ідеї займає лише другорядну роль, то проблеми самоідентифікації громадян України, неминуче упираються у відсутність національної ідеї.

Існує багато джерел, у яких було б можливо знайти підґрунтя національної ідеї українців. Насамперед – це творчий доробок таких постатей як Т.Г. Шевченко, І.Я. Франко та ін. Проте за двадцять п'ять років незалежності України наші дослідники так і не змогли досягти консенсусу з цього питання, а він необхідний, коли справа стосується таких понять як "спільність" та "нерозривність". Така ситуація пов'язана з відсутністю єдиного вектора в розробці української національної ідеї, тож я хочу запропонувати принципи, на основі яких можна було б надалі розробляти описану вище проблематику.

Українська нація зазнала декількох спроб її асиміляції з боку інших держав, що призвело до деякої "уривчатості" української історії. Так, два століття перебування України в складі Російської імперії не дали змоги поширити українську національну ідею у 1917–1922 роках, і понад сімдесят років перебування України в складі СРСР вплинули так само. Навіть слова Т. Г. Шевченка про Україну з часом втрачають свою силу і актуальність (саме завдяки цій "уривчастості" історії), адже, як написав Ж.-П. Сартр у своїй автобіографічній роботі "Слова", ми ніяк не зможемо стати на місце загиблих людей і відчувати те, що відчували вони. Ми завжди будемо дивитися на минулі події та оцінювати їх через призму результатів: "Существование сохраняет видимость развития, но попробуйте оживить мертвеца – вы обнаружите, что все события его жизни для вас одновременны... Вот вам и мираж – будущее реальнее настоящего. Не следует удивляться: жизнь прожита и начало судят по концу" [Последний шанс / Пер.с фр. А. Колотова, Ю. Яхниной, Л. Зониной. – СПб.: Азбука, 2001. – 464 с. С. 402]. Орієнтуючись на минуле, ми втрачаємо сьогоднішнє, тож я пропоную перенести свій погляд на майбутнє. Таким чином я актуалізую проблему національної ідеї.

Необхідною складовою для створення національної ідеї, на мою думку, є відповідальне ставлення кожної людини до національного майбу-

тнього, що приведе до загальної відповідальності кожного перед обличчям спільного майбутнього і буде створювати націю вільних, але у той же час пов'язаних між собою людей. Справа в тому, що ціль створює сенс буття для народу, жадання кращого майбутнього дає образ, до якого кожен повинен дотягнутися. Проте тут кожного очікує небезпека, адже мати ціль та певні очікування від майбутнього означає бути, але якщо через деякий час, у майбутньому, наші нащадки через призму історії не побачать нашого прогресу, – ми приречемо їх на небуття: "Очевидно, что небытие всегда возникает в рамках человеческого ожидания" [Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Пер. с фр., примеч. В. И. Колядко. – М.: Республика, 2000. – 639 с. – (Мыслители XX века) С. 45]. Усвідомлення своєї відповідальності перед майбутнім поколінням повинно змусити нас поставити собі питання "Чи зробимо ми Україну великою країною?" І зробити все можливе для того, щоб відповісти на це питання ствердно.

Орієнтація на майбутнє повинна змінити стиль життя. Встановлення цілі, образу, якому ми повинні будемо завтра відповідати, дає поштовх до дії. "Это было удобно – движение жизни неодолимо влекло меня за собой, вынуждая непрерывно совершенствоваться, хочу я того или нет" [Последний шанс / Пер.с фр. А. Колотова, Ю. Яхниной, Л. Зониной. – СПб.: Азбука, 2001. – 464 с. С. 439]. Необхідність розвитку зумовлена тим, що неспівпадіння себе сьогодні і себе завтра, якщо ми робимо акцент на завтрашньому дні, занурює нас в категорію небуття, а знаходитися в ній людина не повинна.

Описана вище концепція безумовно утопічна і навіть ризикована, адже її провал веде за собою небуття народу, але насправді базується вона на двох простих "китах": на побудові образу світлого майбутнього та на особистій відповідальності кожного перед наступними поколіннями.

О. С. Марчук, студ.,
МДПУ ім. Богдана Хмельницького, Мелітополь
cool.ksyscha-martchuk@yandex.ua

НАЦІОНАЛЬНА ГІДНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Держава принципово не може існувати без політичної нації, об'єднаною спільними цінностями та пріоритетами. Сила в єдності народу, його консолідації, що спроможній захищати свою землю від ганебних та підлих ворогів. Термін "політична нація" дуже загально наука визначає як політичне співтовариство громадян певної держави. Тобто людей, які усвідомлюють свою приналежність до цього співтовариства, поважають правила, які існують в даному суспільстві. Більшості членам політичної нації повинно бути притаманним почуття патріотизму, почуття відповідальності за долю країни. Так відбулося і під час Революції Гідності, яка

змінити національну свідомість українців, котрі не могли терпіти знущання з боку всіх тих, хто бажає їм зла. В один момент відбулося відродження нації, нації не за етнічним походженням, а за покликом душі. Нація – це той фактор об'єднання народу, засіб мобілізації народу заради більшої мети: вибороти незалежність, досягти добробуту народу, стати гідною країною на політичній арені тощо. Проблема гідності присутня у працях зарубіжних вчених: Аристотель, Б. Паскаль, Т. Гоббс, І. Кант, А. Баумгартен, З. Бауман. Проблема гідності розглядається також у працях вітчизняних вчених: І. Бех, С. Удовичка, Н. Чиренко, К. Чорна, Л. Божович, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн, І. Грабовська, М. Голомша тощо.

Український націоналізм для співвітчизників, які були просякнуті "советськими" принципами, нагнітав відчуття страху більше, ніж гітлерівський нацизм. І лише Революція Гідності, війна на Сході України та незаконна анексія Криму змінили бачення щодо націоналізму. Наразі, це те, чим гордяться і будуть гордитися всі українці. На наш погляд, без патріотизму громадян досить проблематичним є процес становлення в Україні єдиної політичної нації. Патріотизм сприяє цілісності та соборності країни.

Сьогодні не треба переконувати українців бути патріотами, бо для нас надзвичайно значима своя нова пострадянська національна державність. На рівні громадянства ми вже маємо цілком сформовану самостійну національну спільноту, яка пишається тим, що живе в Україні. Тепер на основі вже сформованої громадянської гідності слід розвивати розуміння національної гідності у суспільстві.

Національну гідність особистості розглядають як інтегральну якість особистості, що є однією зі сторін моральної свідомості й самосвідомості людини, її власні уявлення про свою соціальну й національну цінність і характеризується усвідомленням своєї приналежності до певної нації або народу як єдиного цілого; сформованість гордості, заснованої на визнанні своїх людських якостей та знанні досягнень свого народу; толерантне і доброзичливе ставлення до кожної людини незалежно від її національності [Odarchenko V. I. Model vykhovannia natsionalnoi hidnosti studentskoï molodi / V. I. Odarchenko // Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu : zb. nauk. prats. – Sloviansk, 2009. – Vyp. XLVII. – S. 26-30].

Національна гідність може виступати механізмом консолідації суспільства. Консолідація – це зміцнення чого-небудь, об'єднання, згуртування окремих осіб, груп, організацій для посилення боротьби за загальні цілі. Історично склалося, що на українські землі зазіхають вороги. І постійно українці борються за свободу та незалежність своєї держави. І зараз, у XXI столітті, ми повинні давати відсіч ворогові.

Рівень національної гідності та національної самосвідомості був дуже низьким, через те, що відбувалося багатовікове національне приниження українців, шляхом насильного прищеплення "чужої" мови, культури, релігії, "чужих" законів. Та все рівно свабодолюбство не давало диктаторам зганяти всіх під одну гребінку. У процесі формування національної гідності важливу роль відіграє відновлення історичної пам'яті. Цього можна досягти, якщо відбудеться усвідомлення факту національ-

ного пригноблення та нівелювання українців. Сучасні українці, які усвідомлюють, що над їхніми предками багато років відбувалося свідоме знущання, спроможні сформувати політичну націю.

Події, які відбуваються в Україні, все більше сіють недовіру в суспільстві. Феномен соціальної довіри як позитивної форми консолідованої суспільної свідомості є сьогодні однією із затребуваних тем у соціальній філософії, оскільки довіра – це механізм, що забезпечує соціальний розвиток і соціальний порядок. Дуже багато питань виникає стосовно війни. Більшість політичних експертів на головних каналах України говорили, що війну можна було б давно завершити. Але вона триває більше 2-х років, і розробляються абсолютно різні версії та прогнози її закінчення. Нам же, звичайному народові, залишається тільки сподіватися на скоріше завершення війни тільки перемогою, заради того, щоб ті жертви були не даремними. Суспільство з почуттям національної гідності спроможне перемогти будь-якого ворога.

Коли почалася війна в Україні, все суспільство, а саме небайдужі українці брали участь у справі підтримки армії. Люди з почуттям відповідальності "скидувалися" армії України, через те, що ЗСУ були просто розграбовані вщент. Незважаючи на колосальну кількість озброєння, яке відійшло українській армії на початку 90-х років, до весни 2014 року згідно з інформацією, наведеною в "Білій книзі – 2013", на озброєнні Сухопутних військ України перебувало 683 танка, 72 бойових вертольота, 1965 бойових броньованих машин і 379 артилерійських систем (гармат, мінометів і реактивних систем залпового вогню) калібру 100-мм і більше. Командування високо мобільних десантних військ мало 90 таких систем і 262 бойові броньовані машини, а командування ВМС – 8 вертольотів, 40 танків, 199 бойових броньованих машин і 54 артилерійських знаряддя. Крім того, 160 бойових і 27 транспортних літаків значилося за Командуванням Повітряних Сил [РИА Новости Украина / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20141002/357774790.html>]. Але, на жаль, з такою кількістю техніки країна не змогла відразу придушити бандитів. І потім відкритий кордон та "гумкомвої" зробили своє діло. Про амуніцію годі й казати. Волонтери, які з самого початку почали підтримувати армію, віродили її. Також звичайні діти з дитячих садків, учні шкіл, студенти намагалися підтримати військових морально. Все члени суспільства тим чи іншим способом допомагали, бо відчували відповідальність за свою Батьківщину.

У своїй структурі національна гідність особистості містить такі компоненти: когнітивний компонент передбачає усвідомлення цінності української нації, розуміння потреби пізнавати національні особливості й національні цінності українського народу та себе як носія національної культури, самовдосконалюватися; емоційно-ціннісний компонент включає накопичений досвід емоцій щодо виявлення національної гідності, самоповаги та позитивного ставлення до себе, інших людей, народу, держави, української нації; поведінково-діяльнісний компонент виявляється у здійсненні відповідного вчинку для утвердження та відстоюван-

ня національної гідності [6. Odarchenko V. I. Raising national pride in the history of national thoughts educational / V. I. Odarchenko // *Zasoby navchalnoji ta naukovo-doslidnoji roboty: zb. nauk. pracj.* – Kh., 2007. – Упр. 26. – С. 108 – 114]. Отже, національна гідність є головним сегментом поваги, честі, відповідальності. Але вона не повинна бути головною у свідомості людей сучасного глобального світу. Гібридний тероризм, який поширюється з боку Росії призводить тільки до розладу в світі. Треба адекватно реагувати на сьогоденні загрози.

С. А. Маслов, студ., МДПУ ім. Б. Хмельницького, Мелітополь
maslowstas@gmail.com

ПРОЕКТНИЙ ПІДХІД ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

У сучасній Україні культура переживає період, який можна охарактеризувати як переломний. З переходом країни до ринкової економіки традиційний спосіб функціонування сфери культури, заснований на централізованій системі відносин держави і культури, коли держава повністю відповідала за її стан, була єдиним замовником і джерелом фінансування, повністю визначала політику в галузі культури, показала значною мірою свою неадекватність вимогам нового часу і нового ставлення до ролі культури і культурної політики [Рабинович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 5-е, зі змінами – ЛІПЕЯ, Тернопіль 2002].

В даний час на тлі динамічного ускладнення суспільного устрою, переходу від індустріальних систем до систем, що базуються на інформації, формування єдиного економічного і соціокультурного простору виникла потреба в переосмисленні ролі і функцій культури в суспільстві. Культура постає як важливий ресурс соціально-економічного розвитку та зростання людського потенціалу. Простежується тенденція переходу від звуженого розуміння культури до усвідомлення її інтегративної ролі. Стає очевидною необхідність розширення рамок культурної політики, яка виробляє безпосередній ефект, задовольняючи колективні та індивідуальні потреби в галузі культури.

На думку багатьох експертів, проблеми, що виникають в ході соціально-економічних трансформацій, неможливо вирішити лише шляхом досягнення стійкого економічного зростання, без урахування специфіки впливу соціокультурних факторів [Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Климка Г.Н., Нестеренка В.П. – К.: Вища школа; Знання, 1997]. Оскільки орієнтованість тільки на економічний добробут стає причиною комерціалізації культури, призводить до зниження загального культурного рівня, обмежує участь в культурному житті широких верств населення, перешкоджає суспільної інтеграції і т.п. Проте

в умовах децентралізації управління та фінансування сфери культури, незважаючи на всю складність цього процесу, розширилося поле для реалізації ініціатив і новацій у сфері культури. У культурній діяльності відбувається процес переходу від старої схеми задоволення культурних потреб до вироблення нових моделей, пов'язаних з розвитком локальних, приватних, приурочених до місцевих потреб проєктів, що, в свою чергу, мотивує населення мислити холістично.

У процесі формування моделі культурної політики України відбувається переміщення акцентів на створення умов для саморозвитку культури і культурних потреб. В першу чергу, передбачається включення в культурну діяльність незалежних суб'єктів культури, які вступають між собою як у відносини партнерства, так і конкуренції. В даний час в умовах нестачі ресурсів загострилася проблема об'єднання зусиль всього суспільства для пошуку необхідних коштів у сфері культури [Бакальчук В.О. Етнокультура українського суспільства в динаміці внутрішніх і зовнішніх тенденцій // Український соціум / Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005]. Завдання держави полягає в узгодженні інтересів різних суб'єктів культурної діяльності, зміцненні інституту соціального партнерства, створення умов для подальшої взаємодії.

У новій моделі культурної політики особливу роль починає грати проєктний підхід, що сприяє більш чіткому формулюванню цілей культурної діяльності, досягненню в ній балансу доцільності та ефективності (принципу "Золотої середини"), обґрунтуванню залучених ресурсів (кадрових, інформаційних, матеріально-технічних, фінансових та ін.), подоланню витратного методу фінансування культури, підвищенню якості послуг, що надаються в культурній сфері, стимулюючи креативність у пошуку нових рішень [Булавина Д.М. Новые организационно-управленческие формы: социально-экономический эффект // Теория и практика культуры. Альманах. Вып. 3. – М.: Изд-во РАГС, 2005].

Зарубіжний досвід показує, що розвиток ряду сегментів культури може стати стратегічно важливим елементом соціального і економічного розвитку, вдихнути нове життя в історичні пам'ятники, забезпечити ефективну соціальну реабілітацію маргінальних груп населення, сприяти скороченню безробіття і т.д. Культурна складова є двигуном миського розвитку в період економічних криз. Наприклад, в процесі реалізації соціально значущих культурних проєктів в таких містах, як Більбао, Дублін, Глазго, Манчестер їх конкурентоспроможність перестала бути пов'язаною тільки з розвитком промислового виробництва.

В Україні ж інтерес до проєктів як своєрідної форми організації культурної діяльності намітився на початку 2000 років. У цей час зміна політичної та економічної парадигми істотно вплинула на соціокультурну ситуацію в Україні. Становлення демократичних основ культурного життя, перехід до ринкових відносин, децентралізація і поява нових суб'єктів діяльності у сфері культури ініціювали пошук інших концептуальних основ культурної політики [Здійснення культурної політики в Україні

[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://buklib.net/books/35858/>]. Саме тоді, в умовах формування конкурентного середовища соціокультурного простору і реальної багатосуб'єктності у сфері культури, починається пошук нових форм і методів створення, збереження і розвитку культури, найбільш ефективних шляхів реалізації стратегічних цілей культурної політики та її механізмів, відхід від традиційної схеми розподілу ресурсів, виділення коштів ведеться переважно на конкурсній основі і під конкретні проекти.

Управління проектами сьогодні активно доповнює уже існуючу форму управління організаціями і дає можливість суб'єктам культурної політики реалізовувати в процесі співпраці різноманітні творчі ідеї. Існування різноманітних форм діяльності державних і муніципальних організацій поряд з незалежними проектами здатне створити в Україні цивілізований ринок культурних благ і послуг.

Таким чином, проект як особлива форма організації культурної діяльності, що дозволяє залучати альтернативні ресурси, виробляти децентралізовані культурні дії, підтримувати партнерство державних структур і неурядових організацій, виступає ефективною сучасною моделлю управління у сфері культури, яка дає імпульси для соціокультурного розвитку і допомагає вирішувати різні завдання: підвищувати залученість населення в культурний процес, забезпечувати культурне розмаїття, підтримувати соціально-економічний розвиток, відроджувати культурне середовище.

В. В. Мацьків, студ., ОНУ ім. І. І. Мечникова, Одеса
filodesa@ukr.net

ЦІЛІСНИЙ ОБРАЗ ЧУГАЙСТРА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕМОНОЛОГІЇ

Про такого персонажа як чугайстр відомо майже кожному українцеві з шкільного курсу української літератури, наприклад, з творів "Тіні забутих предків" Михайла Коцюбинського і "Лісова пісня" Лесі Українки. Разом з тим, цілісного образу і повного розуміння дієвого функціоналу чугайстра там немає, тому слід звернутися до досліджень професійних етнологів, котрі висвітлювали це проблемне поле. Наше завдання полягає в тому, щоб окреслити цілісний образ чугайстра, тобто "золоту середину" того, що йому притаманне в багатьох етнографічних розвідках. Ми візьмемо для аналізу наступні джерела [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Гнатюк В. Знадоби до української демонології: Т 2. // Етнографічний збірник. – 1912. – С. 179; Онишчук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61; Пушик С. Чугайстр: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С. 24-39]. Більше не дозволяє об'єм роботи. У виборі джерел головним критерієм слугувала часова ознака, себто коли

вони були проведені й оформлені. Розіб'ємо нашу характеристику на декілька блоків: походження (істоти і його імені), далі, зовнішній вигляд, спосіб і місце проживання та функції.

Почнемо з походження імені, тут все більш менш очевидно. В. Галайчук пропонує наступну етимологію: "Походження назви персонажа пов'язують із *ciga* – "засідка, чати", від якого походить дієслово *чигати* (також *чуга* у галицьких верховинців – різновид свитки без рукавів та коміра з кошлатого з лицьового боку сукна) [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184]. В різних місцевостях чугайстер носив дещо інші імена: чугайстрин [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61; Пушик С. Чугайстр: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С. 24-39], лісовий чоловік [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61], Лісовий Дід, Дід, Ночник – всі [Пушик С. Чугайстр: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С. 24-39]. Разом з тим, найбільшою складністю є походження цієї істоти як такої. Пропонуються дві основні точки зору: перша, що то чоловік, на котрого було накладене прокляття сусідом, якому він колись зробив шкоду [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Гнатюк В. Знадоби до української демонології: Т 2. // Етнографічний збірник. – 1912. – С. 179; Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61]; друга, що чугайстр – то "лісовий Бог Карпат" [Гнатюк В. Знадоби до української демонології: Т 2. // Етнографічний збірник. – 1912. – С. 179]. З одного боку людина, а з іншого – бог. На перший погляд, дві точки зору, але, якщо бути гранично уважними до першої точки зору, то ми побачимо, що там завжди в кінці "прокляття сусіда" зустрічаються словосполучення "бути до віку в лісі" [Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61], його неможливо вбити, "бо так йому пороблено" [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Гнатюк В. Знадоби до української демонології: Т 2. // Етнографічний збірник. – 1912. – С. 179]. Таким чином, він ніколи не вмирає, тобто живе вічно, що надає йому атрибут божества – безсмертя. Протиставлення зазначених двох точок зору нівелюється, адже вони можуть спокійно співіснувати.

Зовнішній вигляд чугайстра має наступні характеристики: людська подоба, широкі плечі [Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61], дуже високий [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-

61; Пушик С. Чугайстр: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С. 24-39], поважно-го віку [Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61]. На цьому збіги закінчуються і далі вимальовується дві подоби: полохань, котрий обріс білою або чорною шерстю [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Пушик С. Чугайстр: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С. 24-39] або людина, що носить білий одяг [Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61]. Місце його проживання в абсолютно всіх дослідників зводиться до того, що він блукає одинцем в темних лісах і гаях.

Спосіб життя і функції чугайстра знаменують його як досить позитивного персонажа з точки зору людини. Такий стан речей впливає з того, що чугайстр обороняє людину від всякої земної нечесті, бо полює на нявок, майок, бісиць, лісних, котрі шкодять лісорубам, пастухам і простим парубкам, що заблукали [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Гнатюк В. Знадоби до української демонології: Т. 2. // Етнографічний збірник. – 1912. – С. 179; Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61; Пушик С. Чугайстр: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С. 24-39]. Він чекає їх у купі листя, а впіймавши жертву, стає на неї ногою [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184] і роздирає надвое [Галайчук В. Українська міфологія. – Харків: Клуб СД. – 2016. – С. 184; Гнатюк В. Знадоби до української демонології: Т. 2. // Етнографічний збірник. – 1912. – С. 179; Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. – 1907-1908. – Т.11. – Ч.1. – С. 59-61] або душить [Пушик С. Чугайстр: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С. 24-39], але обов'язково запікає. Також слід зазначити грайливість чугайстра, котра впливає із самітнього способу життя. Він хоч людей і не чіпає, але запрошує до танцю біля вогнища, де дуже активно витанцьовує і співає [Пушик С. Чугайстр: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 2-3. – С. 24-39]. До речі, це сприймалося і з негативного боку, адже, якщо в людини слабке здоров'я, вона від цього танцю може померти, а відмовити чугайстру не можна. Таким виглядає чугайстр в українській демонології, іноді його називають ще й царем звірів.

**В. М. Мельник, студ. КНТУШ,
член Української асоціації зовнішньої політики, Київ
melnik_science@mail.ru**

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У КНИЗІ АНДЖЕЯ СУЛИМИ КАМІНСЬКОГО

Річ Посполита заклала нерозривний зв'язок між місцевим самоврядуванням і усвідомленням громадянського обов'язку у політичній психології українців. Це важливо з точки зору політичної антропології і як момент народження українського громадянського суспільства (починаючи з 1569 року), і як перше в історії усвідомлення українцями власного громадянства, і як формування специфічної української політичної традиції відцентрового руху. Найбільший вплив на подальшу політичну історію магдебурзьке право здійснило саме в Україні.

Самоврядування перетворюється у політико-антропологічну проблему тоді, коли воно має традиційний, звичаєвий характер і відображене на рівні етнічної психології. Традиції сучасного українського самоврядування, атомістичні тенденції, відцентрові рухи – все це бере початок у запровадженні магдебурзького права та його швидкому розповсюдженні після Люблінської унії 1569 року.

Ми вважаємо дуже цікавим і потрібним дослідженням – книгу А. С. Камінського "Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505-1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура", що є новим словом в історико-політологічному контексті тлумачення проблематики громадянства та місцевого самоврядування. Вихід у світ книжки професора Люблінського університету Анджея Сулими Камінського під редакцією знаного українського професора Наталі Яковенко став справжньою подією не тільки для істориків, але і для політологів. Перш за все, варто наголосити на тому, що автор, слідуючи за славною традицією Єжи Гедройця, піддає нищівній критиці польські імперські амбіції відносно "Східних кресів". На цьому фоні він створює власну концепцію політико-правового розвитку державності Речі Посполитої як уособлення всіх націй, що проживали на її теренах.

На наш погляд, головна ідея книги полягає у демонстрації історичної традиційності демократичних тенденцій державного управління та місцевого самоврядування на теренах Польщі, Литви, Білорусії та України. Автор, шляхом детального аналізу політичних подій, пропонує нове розуміння шляхетського стану Речі Посполитої – громадянське. Для Камінського шляхта – це громадяни. Основний лейтмотив шляхетського життя – постійна боротьба за власну свободу, за так звані "золоті вольності". На відміну від традиційної польської історіографії, Камінський називає цю боротьбу найбільшим здобутком державності Речі Посполитої. На його думку, вона могла відбуватись лише за наявності міцної громадянської свідомості шляхти.

Річ Посполита має буквальный переклад як "спільна справа". Отже, автор демонструє історичний процес усіх народів Речі Посполитої як стан перманентної боротьби громадянського суспільства (шляхти) за спільну справу. Таке сприйняття ролі шляхти повністю руйнує також і усталений канон української (а насправді всієї пострадянської) історіографії.

У вступі професор Камінський аналізує головні аспекти нового сприйняття шляхти. Він проводить багато паралелей із так званим "сарматизмом", вважаючи цю етногенетичну концепцію виявом східноєвропейського демократизму. Традиції релігійної толерантності і місцевого самоврядування Камінський навіть ставить у приклад сучасним політикам Європейського союзу.

У перших розділах відображено становлення Речі Посполитої як держави та формування демократичних традицій її управління. Автор навіть наводить власну дату остаточного оформлення польського громадянського суспільства – 1505 рік, коли було прийнято сеймову конституцію "Nihil novi". Він позитивно оцінює Люблінську унію 1569 року і загалом позитивно ставиться до рішень Берестейського собору 1596 року. Однак, роль українців в історії Речі Посполитої Анджей Камінський вважає недооціненою, навіть забутою. Він називає українців одним зі стовпів Речі Посполитої і дуже жалкує, що не було реалізовано положень Гадяцької унії 1658 року про створення Речі Посполитої Трьох Народів вкупі з Великим Князівством Руським. Останні розділи присвячені поступовому занепаду держави, який скінчився її остаточним поділом у 1795 році. Цей занепад професор Камінський вважає однією з найбільших історичних та політичних трагедій Європи.

Отже, А. С. Камінський акцентує саме на місцевому самоврядуванні, що за допомогою магдебурзького права оформило специфічне річпосполитське громадянське самоусвідомлення. Камінський вважає, що логічним, у політологічному контексті, завершенням процесу розвитку цього громадянського суспільства мало стати утворення поряд з Польщею та Литвою також українського автономного утворення в складі Речі Посполитої.

Ми називаємо політичну антропологію доктриною позитивної або негативної взаємодії людини і традиції, що безперервно супроводжує життя етносів та держав. Наприклад, для А. С. Камінського позитивною взаємодією людини і традиції на прикладі Речі Посполитої був безперервний потяг до свободи, постійного збільшення цієї свободи у політичному аспекті за рахунок зменшення сили центральної влади. Тобто, якщо слідувати за логікою Камінського, то магдебурзьке право лише вдало пристосувалось на підходящому ґрунті спільного для всіх народів Речі Посполитої етнопсихологічного потягу до індивідуальної та общинної свободи.

Б. Е. Носенок, студ., КНУТШ, Київ
danynosenock@gmail.com

ДРОГОБИЧАНИН БРУНО ШУЛЬЦ ТА ЙОГО "РЕГІОНИ ВЕЛИКОЇ ЄРЕСІ"

Бруно Шульц (1892–1942) – польський письменник (а також художник), що походив з єврейської сім'ї. Але наразі в українському соціокультурному середовищі розгортається присвячений Бруно Шульцові дискурс, позаяк він народився та помер у м. Дрогобич. У 1892 р. Дрогобич ще знаходився під владою Австро-Угорської імперії (1867–1918), але після її розпаду в 1918 р. опинився у складі УРСР. Таким чином, Дрогобич сьогодні став центром культу Шульца: наприклад, у 2014 р. там проводився фестиваль Бруно Шульца [VI Міжнародний фестиваль Бруно Шульца [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://brunoschulz.eu/ukr/archiwa/1973>], в Дрогобичі також існує літературний музей Бруно Шульца тощо. Щоправда, М. П. Марковський обурюється тим, що постаті Шульца-письменника приділяється куди менше уваги, ніж постаті Шульца-художника. Наприклад, останній розголос, пов'язаний з Бруном Шульцем, був спричинений незаконним вивезенням з Дрогобича до Ізраїлю стінописів Шульца. Власне, "велич Шульца – то велич його опору привласненню" [М. П. Марковський. Республіка мрій [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://brunoschulz.eu/ukr/archiwa/49#more-49>].

Після трагічної смерті Бруно Шульца у 1942 р. відомості про його життя були вкрай скупі. Але завдяки зусиллям польського історика літератури та поета Єжи Фіцовського (1924–2006), було заповнено чимало лакун у Шульцовій біографії: Є. Фіцовський, зокрема, видав присвячену Шульцові та його творчості розлогу книгу "Регіони великої єресі та околиці" [Фіцовський Є. Регіони великої єресі та околиці / Пер. з польськ. А. Павлишина. – К.: Дух і Літера, 2010. – 544 с.], "Книгу листів" Бруно Шульца [Бруно Шульц. Книга листів. Уклав і підготував до друку Єжи Фіцовський / Пер. з польськ. Андрія Павлишина. – К.: Дух і Літера, 2012. – 360 с.]. Крім цього, завдяки стипендіальній програмі Міністра Культури і Національної Спадщини Республіки Польща "Гауде Полонія" (2012) було здійснено впорядкування літературно-критичних нарисів Б. Шульца [Бруно Шульц. Літературно-критичні нариси. Опрацювання та передмова Малгожати Кітовської-Лисяк / Пер. з польськ. та післямова Віри Меньок. – К.: Дух і Літера, 2012. – 176 с.]. Серед українських дослідників та перекладачів творів Б. Шульца особливо вирізняються наступні: Юрій Андрухович, Андрій Шкраб'юк, Тарас Возняк, Микола Яковина та Іван Гнатюк. Ю. Андрухович зазначає, що в своїй перекладацькій діяльності він спирався на досвід всіх вищеназваних діячів [Шульц Б. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання в перекладі Юрія Андруховича: оповідання та переклад з польської / Бруно Шульц; післям. Ю. Андруховича. – К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2014. – 384 с.].

"Гідне уваги те, як, зіткнувшись із цією незвичайною людиною, всі речі ніби рушали вспак до коренів свого буття, відновлювали себе як явище аж до метафізичної суті, як вони немов поверталися до первісної ідеї, щоб, досягнувши її та в ній зневірившись, відхилитися в ті сумнівні, ризиковані та двозначні регіони, які ми коротко назовемо регіонами великої єреси", – пише Б. Шульц у главі "Манекени" [Шульц Б. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання в перекладі Юрія Андруховича: оповідання та переклад з польської / Бруно Шульц; післям. Ю. Андруховича. – К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2014. – С. 36–37]. Свою міфологію Бруно Шульц вибудовує навколо вже неіснуючого: крамниці свого батька Якуба, навколо самого Якуба, який, вже померлий, нікуди не йде, а лише змінює форму свого існування (наприклад, стає тарганом). Таким чином, вже неіснуюче насправді не зникає. Творчість письменника присвячена смертним, які залишаються в пам'яті поверненими "до коренів свого буття". Б. Шульц ніби відновлює справедливість, повертаючи свій погляд митця до смертних: "Занадто багато безсмертних на землі – велетні, і чудовиська, і титани, і боги. Але не для безсмертних земля. Навалилося безсмертя на землю тяжким гнітом, тисне живе смертне життя", – писав Я. Голосовкер [Я. Э. Голосовкер. Сказания о Титанях [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://www.lib.ru/MIFS/golosowker.txt>]. Як влучно зазначив Міхал Павел Марковський, Бруно Шульц "каже виразно: недійсним є те, чого люди не здатні між собою поділити" [М. П. Марковський. Республіка мрій [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://brunoschulz.eu/ukr/archiwa/49#more-49>]. Можна навіть сказати, розділити, тому що ми ділимо поміж собою завжди більше спогади та почуття (речі), ніж матеріальні ресурси (товари). Можна згадати М. Гайдеггера: річ знаходиться на перетині небесного та земного, божественного та людського, об'єднуючи їх як четверицю. Земля тут родить, носить (на своїй поверхні), вона є хранителем рослин і тварин, води та каменю. Небо є бігом Сонця, шляхом Місяця, блиском зірок. Небо відображає зміну пір року, дня та ночі, мінливість погоди. Божественне – те, з чого являється Бог, правляче. А людське – смертне, оскільки люди здатні помирати, зберігаючи своє ество в "храні буття" [М. Хайдеггер. Вещь [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000286/>]. Тоді не здається дивним, що Б. Шульц називає єресіархом свого батька, який "проходив поміж речей, мов гіпнотизер, заражаючи їх і спокушаючи своїми небезпечними чарами" [Шульц Б. Цинамонові крамниці та всі інші оповідання в перекладі Юрія Андруховича: оповідання та переклад з польської / Бруно Шульц; післям. Ю. Андруховича. – К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2014. – С. 37].

Бруно Шульц міфізує реальність. Ян Гондович пропонує цікаву думку: єретичний світ Б. Шульца можна розділити на "першу", "другу" та "третю" міфології, подібно до того, як у спадщині Л. Вітгенштайна вирізняють "першу", "другу" та "третю" філософію [Я. Гондович. Єретик і панни [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу:

<http://brunoschulz.eu/ukr/archiwa/338#more-338>]. "Перша" міфологія дрогобичанина – "Ідолопоклонна книга" та інший частково збережений живописний спадок Б. Шульца як вчителя малювання та художника. "Друга" міфологія – історія про Батька-деміурга та його метаморфози ("Манекени", "Трактат про манекенів, або Ще одна Книга Буття", "Таргани", "Птахи"). А "третя" міфологія – то міф Автентика, як пише Є. Фіцовський: "Міфічним, загубленим оригіналом цієї Шульцівської біблії є "Автентик", книга дитинства, оте, знане нам усім – колишнім дітям, – чародійське шпаргалля, що містить у собі осяння перших дитячих книжок, перших найглибших емоцій: старе ілюстроване видання, перебивачки, альбом поштових марок..." [Фіцовський Є. Регіони великої ересі та олиці / Пер. з польськ. А. Павлишина. – К.: Дух і Літера, 2010. – С. 15]. Як не дивно, але пошуки Автентика обертаються пошуками втраченого дитинства, втраченого часу. Тут Бруно Шульц уподібнюється французькому романістові Марселю Прусту (1871–1922) та його "Пошукам утраченого часу". Цікаво, що Марсель Пруст народився 10 липня і помер 18 листопада, а Бруно Шульц, відповідно, 12 липня та 19 листопада з різницею у 20 років. Романи М. Пруста змальовують чарівність прози дитячого часу, а есе Б. Шульца – поезію дитячого простору, коли звичайні коричневі крамниці стають коричними, цинамоновими.

М. І. Обушний, проф., д. політ. н., КНУТШ, Київ
ukrainology@ukr.net

ГІБРИДНА СКЛАДОВА РОСІЙСЬКОГО НЕОКОЛОНІАЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Після проголошення незалежності України Росія не тільки урізноманітнила, але і суттєво посилила гібридну складову своєї неоколоніалістської політики. Проте, окремі вітчизняні дослідники цю очевидну складову неоколоніалізму не відносять до такої, оскільки для них і СРСР не був імперією, а лише наддержавою, федерацією вільних народів. З цього приводу російський дослідник українського походження В.Я. Прохоренко пише: "...ідеологічний наркотик Російської імперії виявився вельми ефективним засобом паралізації волелюбних прагнень українського народу, ... незважаючи на своє майже 350-річне поневолення російським імперіалізмом, українці так і не навчилися адекватно-практично орієнтуватися в закрутах менталітету "старшого брата". ... Вельми знаменно, що й досі шовіністично-імперський чад не проходить не тільки в Росії, але і в багатьох інших, звільнених від колоніального гноблення незалежних країн на широкому пострадянському просторі (підкрес. – М.О.)" [Прохоренко В.Я. До з'ясування антитези українського та російського менталітету / В.Я. Прохоренко // Історико-філологічний вісник Українського інституту. – Т. 1 ; 4. – 1997. – С. 242-243].

Від себе лише додамо, що особливо прикро дивитися, коли не розуміють цих ідеологічних закрутів російського неоколоніалізму окремі представники української національної еліти, котрі до того ж і не розглядають російський неоколоніалізм після 1991 р. як проблему. Зокрема, прибічники комуністичної ідеї в Україні, підкреслює відомий український науковець Л. Залізняк, – "... давно змирилися з приватною власністю, капіталістичним ринком, експлуатацією найманих робітників, але затято захищають імперські претензії Москви до її колишньої колонії України" [Залізняк Л. Україна та Росія: війна цивілізацій / Л. Залізняк // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2016) / упор. П. Гай-Нижник. – К.: МП "Леся", 2016. – С. 27]. Причому нерідко окремі представники національної еліти взагалі заперечують застосування колоніальної парадигми до України, а, відтак, хоч і опосередковано, але ігнорують і сам факт проголошення незалежності України. Нагадаю, що Україна, як колонія царської Росії, визнавалася М. Грушевським, М. Міхновським, Ю. Бачинським та іншими вченими. Колонією Україна була названа і в радянській Україні у 1922 р. [Див.: Єфименко О. Історія українського народу. – Харків, 1922. – С. 163-165]. В.І. Ленін напередодні першої світової війни зазначав, що Росія "висмоктує все" з України, а у відповідь не дає нічого. Це можна тлумачити як визнання економічного колоніалізму. У спеціальній статті, Малої радянської енциклопедії, присвяченій Україні йдеться про те, що УСРР це "російська колонія" [Див.: Малая советская энциклопедия. – М., 1929-1931. – Т. 9. – С. 116]. Цю тезу поділяли і тогочасні українські комуністи.

У радянських дослідженнях після Другої світової війни підросійська Україна подавалася як "напівколонія". У той же час Західна Україна визнавалася як австрійська "колонія".

Термін "колонія" стосовно радянської України відродився у дисидентських публікаціях у 60-х роках ХХ ст. Відомий український історик М. Брайчевський першим серед вітчизняних дослідників запропонував використовувати термін "колонія" щодо радянської України. З нагоди першої річниці проголошення незалежності України Президент України Леонід Кравчук (1991-1994) сказав: "...сьогодні вже всім зрозуміло, що ми не матимемо розв'язки жодного серйозного завдання, залишаючись у межах такої політичної системи, народженої колишнім колоніальним статусом (підкреслено. – М.О.) [Кравчук Л. Золотий рядок в історії нашої держави / Л. Кравчук // Урядовий кур'єр. – № 35. – 28 серпня 1992 р. – С. 4]. Отже, і на найвищому державному рівні було визнано, що Україна у радянський період була "російською колонією".

Проте, немало представників вітчизняної соціогуманітаристики і після проголошення незалежності України дотримувалися і, на жаль, дотримуються іншої думки щодо радянської України, помилково вважаючи, що Україна була рівна серед рівних і будь-які натяки на "російське колоніальне домінування" є упередженням. Тому такого роду твердження ці люди найчастіше зустрічають з обуренням, оскільки Україна нібито

мала особливий статус всі свої понад 300 років. Відмінності між позиціями науковців щодо колоніального статусу України відзеркалено й в суспільстві. Національно свідомі люди вважають, що російський колоніалізм існує, і саме він відповідальний за бідність в Україні. Вони схвалюють боротьбу представників своєї нації в минулому проти російського колоніалізму та розглядають цю боротьбу як важливий приклад національної звитяги [Величенко С. Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток / С. Величенко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vpered.wordpress.com/2010/10/14/velychenko-russian-colonialism/>].

У цьому зв'язку слід нагадати, що один із вождів комуністів В. Ленін застерігав, що сама по собі політична незалежність перетворюється у фікцію, якщо не досягнута економічна самостійність. Відновлення української державності у 1991 р. є ще одним підтвердженням його висновку. З тим, щоб не випустити Україну із сфери свого впливу з самого початку проголошення її незалежності, Росія застосовувала різного роду засоби економічного тиску. Розпочалася скупка за безцінь у колишній колонії підприємств стратегічного значення. Серед них: купівля російською компанією "ЛУКОЙЛ" Одеського нафтопереробного заводу; Лисичансько-го нафтопереробного заводу Тюменською нафтовою компанією, що контролюється російською "Альфа-груп"; фактично захоплений Росією Миколаївський глиноземний завод через створену в Україні компанію "Український алюміній" і т. і.

Різновидами російського неокolonіалізму в Україні слід вважати також і неодноразові перекриття нафтового і особливо газового кранів, перманентне винесення питання на обговорення, а по суті, шантаж щодо будівництва низки російських газопроводів, які оминатимуть територію України, через її відмову передати газотранспортну систему у концесію Росії.

І все ж, імовірно, що найпідступнішим, а, відтак, і найнебезпечнішим, серед економічних складових російського гібридного неокolonіалізму в Україні уже після анексії Криму та розв'язання Росією війни на Південному Сході України, як виявилось у 2017 р., стала приватизація українських банків російським капіталом. Серед перших Київський інвестиційний банк, який був викуплений російською компанією "Альфа-груп" та перейменований в "Альфа-банк". Нині в українській банківській системі до 40 % контролює російський капітал, який здійснює фінансування таких стратегічно важливих для України підприємств, як Укрзалізниця, Укроборонпром, Укренерго та ряд інших.

Здавалося б, що нічого поганого немає в тому, що російський капітал вкладається в українську економіку, а навпаки, це добре. Однак, це лише на перший погляд, оскільки російський капітал – це капітал переважно кримінальний, з ним прямо і безпосередньо пов'язана політична корупція, яка до того ж ще і перешкоджає залученню до країни цивілізованого західного капіталу.

До того ж, російські власники українських стратегічних підприємств і банків за українські гроші багато в чому формували і сьогодні формують українську політику та потужну колабораціоністську колону в Україні, мета якої захищати російські неоколоніалістські інтереси. "Це "завдання" вже майже на 90 % виконано стосовно засобів масової інформації, які перебувають під впливом і контролем поборників євразійської моделі розвитку. Особливо серйозна ситуація склалася на потужних каналах телебачення України, звідки майже зникли або "витиснуті" незалежні телекомпанії. ...Росія закладає підвалини для перетворення України на свій неоколоніальний додаток" [Соскін О. Неоколоніальна залежність України від Росії: прояви та небезпека / О. Соскін // Економічний часопис. – 20 жовтня 2000. – № 10].

Російські великодержавники добре розуміють місце і роль інформації у своїх неоколоніалістських планах. Не випадково нині військове відомство Росії замінює свої контрпропагандистські структури на інформаційні війська, заявляючи при цьому, що нині інформаційне протиборство вийшло на передній план. У гібридній війні Росії проти України головною зброєю є інформація, в основі якої покладена супернахабна брехня, спотворення реальної картини світу. У гібридній війні в Україні російський агресор застосовує поряд з дезінформацією і інші засоби – церкву (утвердження "канонического православия", "русского мира"), поширення підривної літератури, теракти, техногенні аварії тощо. Особливо активно включилася російська інформаційна зброя у дискредитацію української мови, добре усвідомлюючи, що без української мови не буде української нації. Слід пам'ятати, що між нацією і мовою існує взаємний зв'язок: не лише загибель нації призводить до загибелі мови, але і загибель мови веде до зникнення нації і держави, що не вберегли свою мову.

Це добре розуміють російські ідеологи-великодержавники, тому усіма можливими засобами захищають російську мову. У чинній Стратегії національної безпеки Росії їй відведена чи не найважливіша роль у забезпеченні державної цілісності країни та міжнаціонального спілкування народів Російської Федерації, як основі розвитку інтеграційних процесів на пострадянському просторі.

Найрельєфніше російська неоколоніалістська політика щодо України виявилася у період Помаранчевої революції (2004-2005 рр.) і, особливо, у часи Революції Гідності (2013-2014), коли тисячі українців вийшли на Майдани своїх міст та сіл з вимогою до влади захистити права і свободи, своїх громадян, їх економічну безпеку та інтереси. Революція Гідності не на жарт налякала московських неоколонізаторів, котрі для того, щоб її приборкати, вдалися до різного роду провокацій. При цьому вони підло скористалися гострою політичною кризою в Україні, пов'язаною насамперед з ганебною політикою проросійського президента-втікача В. Януковича та його найбільшого оточення. З самого початку окупували Крим за участі військових, т. зв. зелених чоловічків, а потім вдалися до воєнної агресії на Південному Сході України, як останнього найогид-

нішого та найтрагічнішого неоколоніалістського аргументу нинішньої путінської політики Кремля.

*І. В. Парамбуль, асп., ЛНУ ім. І. Франка, Львів
parambulka@ukr.net*

АБСУРДНА ЛЮДИНА У ТВОРЧОСТІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

Абсурдну людину у спадщині Валер'яна Підмогильного ми розглядатимемо крізь призму ідей щодо абсурдності світу у філософії Альбера Камю. Тому слід розглянути, з чого саме, на думку французького філософа, починається усвідомлення людиною абсурду. Життя складається з безкінечної кількості щоденних ритуалів, які не мають жодного значення, однак утворюють ланцюг, що дає опору. Одного разу ланцюг руйнується, і людина запитує себе, навіщо вона це робить, навіщо встає зранку, ходить на роботу, виконує певну кількість буденних справ. Вона починає втомлюватися від нескінченної рутини, яка ні до чого не веде: "Починається" – це є голівне. Втома є врешті результатом діянь мимовільного життя, але водночас вона спонукає свідомість до руху. Подальша діяльність – це або несвідоме повернення в ланцюг, або остаточне пробудження. З часом у кінці впливає наслідок: самогубство або видужання" [Камю А. Міф про Сізіфа // А. Камю. Вибрані твори. У 3-х т. Есе: Пер. з фр. / Упоряд. О. Жупанський. – Харків: Фоліо, 1997. – Т.3. – С. 79]. Самовбивство означатиме те, що життєві труднощі перевершили людину і що вона не здатна жити в абсурді. Самогубство може бути і філософським, яке полягає не у фізичному позбавленні себе життя, а в цілковитому зануренні в ілюзію, втечі від абсурду, існуванні заради якоїсь вищої цілі. Людина віднаходить для себе основу і рамки для подальшого перебування у засліпленні. Видужання, яке може характеризуватися відчуттям порожнечі, прийняттям людиною трагізму, який панує у світі, дасть можливість на руїнах буденності побудувати нову реальність.

У творчості В. Підмогильного присутні персонажі, яких можна вважати типовими абсурдними людьми. Перший, кого ми аналізуватимемо, це Анатолій Пашенко – герой твору "Повість без назви". Про свій шлях до усвідомлення абсурду він розповідає головному героєві повісті Андрію Городовському. Оповідь про своє життя він починає з роздумів про те, наскільки безглуздим і випадковим може бути народження людини: "Чи була якась закономірність у тому, що я народився саме даного моменту і саме такий, який я є. Ні, не було. Спробуйте, якщо ви можете, пізнати дику вакханалію випадку у найважливішому акті людського життя – народження людини" [Підмогильний В. Повість без назви // В. Підмогильний. Оповідання. Повість. Романи / Вступ ст., упоряд. і приміт. В. Мельник. – К.: Наукова думка, 1991 – С. 285]. Наступна подія, на яку він звертає увагу, – це смерть сестри. Він розповідає співрозмовнику про те, як сильно його це вразило, але не через втрату дорогої людини, а

через те, наскільки раптовим може бути кінець і наскільки людина є безсилою перед життєвими обставинами і власною загибеллю: "...я щось таке відчув, що пронизало мене навіки – це була певність, наочність нікчемності людини: досить трамваєві переїхати людину, яка жила, сміялася, ходила, і вона робиться трупом" [Підмогильний В. Повість без назви // В. Підмогильний. Оповідання. Повість. Романи / Вступ ст., упоряд. і приміт. В. Мельник. – К.: Наукова думка, 1991 – С. 282]. Це був той момент, коли Пашенко почав усвідомлювати абсурдність становища людини у світі і вже по-іншому сприймав майбутню круговерть подій у своєму житті. Він надалі робив щоденні справи – вчився чи працював, щоб матеріально себе забезпечити, але не вкладав жодного сенсу в те, що робив. Пашенко жив без ілюзій, з відкритими очима, і був, як він сам казав, самодостатнім. У наступних висловлюваннях про світ цей герой теж утверджував абсурд: "Його координати – безконечність і вічність. А наші, навпаки, – скінченність і часовість. У цьому коріння людської немочі й смішності: координати людини не збігаються з координатами світу" [Підмогильний В. Повість без назви // В. Підмогильний. Оповідання. Повість. Романи / Вступ ст., упоряд. і приміт. В. Мельник. – К.: Наукова думка, 1991 – С. 289]. Пашенко, хоч і усвідомив беззмістовність життя, але так і не зміг з гідністю прийняти абсурд. Він вдався до вживання наркотиків, втечі у світ фантазій, тобто здійснив філософське самогубство. Згодом Пашенко захотів вчинити справжній суїцид, тим самим показавши, що абсурд його переміг.

Ще одним абсурдним героєм у літературній спадщині Підмогильного є Степан Радченко з роману "Місто". Його абсурдність проявляється у схожості його характеру з характером Дон Жуана. А. Камю подає цього персонажа як приклад абсурдної людини. Це чоловік, що кохав багато разів і цим утверджував абсурд. Він змирився з постійним повторенням долі і саме тому його можна вважати щасливим. Він цілковито віддався випадку та мінливості цього світу. Сумує Дон Жуан лише тоді, коли до нього повертається надія знайти єдине кохання, єдиний об'єкт для втілення своєї безмежної пристрасті. Надалі варто виявити, що саме донжуанівське присутнє в особистості Степана Радченка. Для нього кохання до жінки триває лише мить. Щойно вона піддається його спокусі, він втрачає до неї інтерес. Однак не одразу цей спокусник став справжнім "абсурдним" Дон Жуаном. Він пройшов кілька стадій на шляху становлення себе як абсурдної людини. Спочатку Радченко щиро вірить у вічне кохання до Надійки, з якою він врешті провів лише одну ніч. Згодом у нього з'являється кохана Зося, з якою він прагне створити сім'ю, однак разом з цими думками з'явився сумнів, чи має взагалі кохання якесь місце у сімейному житті. В уяві Радченка постала картина, де сімейні стосунки були лише сірою буденністю, нудьгою, в якій романтика та пристрасть перетворилися на звичку. З цих роздумів почалося "пробудження" Радченка. Він почав усвідомлювати, що любов – не вічна, а його історія – не унікальна. Радченко робить спробу знайти нову опору в житті шляхом самообману. Герой роману "Місто" намагається поверну-

ти Надійку, сподіваючись на відновлення стосунків з нею. Та після невдачі йому все ж вдалося прийняти абсурд, яким пройняті стосунки між чоловіком і жінкою. "Любов – це довге алгебраїчне завдання, де після всіх зусиль, розкривши дужки, дістаєш нуль. І дальше завдання таке саме. І дальше. І дальше. Міняються складники, множники, знаки, але наслідок завжди рівний собі і незмінно порожній", – говорить Радченко [Підмогильний В. Місто // В. Підмогильний. Оповідання. Повість. Романи / Вступ ст., упоряд. і приміт. В. Мельник. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 503]. Наприкінці роману "Місто" він знайомиться з жінкою на ім'я Рита і закохується в неї, вже усвідомлюючи, що їхнє кохання триватиме недовго. Степан Радченко став справжнім Дон Жуаном, який прийняв абсурдність кохання як щось очевидне.

Отже, у творах В. Підмогильного є персонажі, яких можна вважати типовими людьми абсурду. Тому можна стверджувати про присутність ідей філософії екзистенціалізму у творчості Валер'яна Підмогильного.

А. Є. Перепелиця, студ. КНУТШ, *Kuif*
nas.perepelitsa0508@gmail.com

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1865 – 1944)

Історія України увінчалася складною боротьбою народу за утвердження власної держави. Століття бездержавності стали складним випробуванням для українського народу, і в цих умовах потрібні були лідери, які б підтримували національну ідею, гуртували українців й зуміли гідно відстоювати права свого народу. Серед плеяди таких лідерів яскраво виділяється постать галицького митрополита Андрея Шептицького, який понад чотири десятиліття стояв на чолі Української Греко-Католицької Церкви.

Роман (саме таке ім'я отримав при народженні майбутній митрополит) Шептицький народився на Галичині в селі Прилбичах біля Яворова (сучасна Львівщина). Рід Шептицьких знаний ще з XIII століття, з моменту, коли галицько-волинський князь надав представникам цього роду маєтності в Перемишльській землі (1284 р.). Тут предки Шептицького заклали поселення Шептиці і саме тоді отримали графський титул та власну печатку [Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2015. – С. 12].

Батько Романа Ян Шептицький також носив графський титул, який перейшов у спадок і синові. Мати ж майбутнього митрополита – Софія Фредро – була донькою відомого польського письменника, пізніше вона написала спогади про юнацькі роки Романа. У сім'ї Шептицьких, окрім Романа, було ще четверо синів. Всі вони стали відомими діячами свого часу, проте мали складну долю.

Батьки майбутнього митрополита виховували сина в польському душі, однак історії життя відомих предків з роду Шептицьких нагадували йому про його українське коріння. Треба сказати, що родина Шептицьких на той час уже мала чотирьох знаних представників серед церковних ієрархів (з цього роду походили львівські єпископи Варлаам, Анастасій і Лев та лаврський архімандрит початку 18 ст. Никифор) і це, мабуть, відіграло не останню роль у виборі Романом життєвого шляху.

Освячення Романа Шептицького в монахи під іменем Андрея відбулося в травні 1888 р. Цьому передувала поїздка до Риму в березні того ж року та аудієнція в Папи Римського Лева XIII, під час якої Роман отримав благословення понтифіка на служіння Богові. Уже в 1899 році, у віці 34 років, Шептицький стає єпископом Станіславським. На цьому посту він пробув трохи більше року, однак запам'ятався мешканцям Гуцульщини тим, що відвідував їхні села, благословляв людей, вислуховував їхні розповіді та наставляв на правильні вчинки. [Сергійчук В. Величний патріарх і великий українець: до 150-річчя від дня народж. А. Шептицького / Володимир Сергійчук // Народна творчість та етнологія = Folk Art and Ethnology. – 2015. – N 4. – С. 8-9].

Призначення молодого єпископа митрополитом Галицьким у грудні 1900 р. стало початком найбільш відповідального і значущого періоду в його житті. Водночас, понад 40-річний період, коли Андрей Шептицький стояв на чолі Української Греко-Католицької Церкви (з 1901 по 1944 рр.), "увійде в історію як нова ера її зміцнення й взаємного, поновленого наближення духовенства й народу" [Кравченко О. Велетень з Святоюрської гори // Логос. – 1963. – Число 2. – С. 113].

Не для всіх відомим є той факт, що Андрей Шептицький володів величезним матеріальним капіталом, який використовував дуже розумно, що сприяло примноженню багатств церкви і мало користь для українських земель. Митрополит мав величезні володіння (землю, лісові угіддя), в тому числі великі банківські кошти (він став одним із найбільших акціонерів Земельного банку гіпотечного), підтримував купецтво та кооперативний рух на Галичині, зокрема через систему кредитування згаданим банком. Крім того, митрополит був єдиним українським капіталістом на Галичині, який складав конкуренцію іноземним капіталістам в нафтовій промисловості. Заслугує уваги той факт, що Шептицький викупив частину потужностей Львівсько-Бориславського нафтового басейну і уклав договір оренди з одним із підприємств, причому поставив однією з головних вимог дотримання прав робітників (сприятливі умови праці, страхування від травм і загибелі тощо) [Івасів Р. Капітал Митрополита Андрея Шептицького / Р. Івасів // Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження митрополита Української Греко-Католицької Церкви Андрея Шептицького (Тлумач, 9 серпня 2015 р.) / упорядник А.А. Білас. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 65]. Такий "соціальний пакет" в той час на фоні цинічної експлуатації іноземними промисловцями українських територій і населення був вищим ступенем цивілізованості.

Митрополит Шептицький був дуже авторитетною постаттю в тогочасній Австро-Угорській імперії, він представляв інтереси українців у Палаті панів Австрійського парламенту, був депутатом і заступником голови Галицького сейму. Шептицького знали в Європі, де він мав зв'язки з великими європейськими промисловцями та політиками [Хом'як О. Андрей Шептицький піввіку оберігав Церкву та її вірян / "Високий замок". – Львів, № 11 (5267), 30-січня-1 лютого 2015. – С. 10]. Зокрема, у 1921-1922 рр. під час свого місіонерського турне до Північної Америки він мав розмови з лідерами провідних європейських держав, що не на жарт схвилювало поляків, які вкрай не бажали зростання авторитету Шептицького через його підтримку ідеї самостійності України.

Розуміючи необхідність підвищення рівня освіти серед українського населення, Андрей Шептицький у 1905 році заснував Український національний музей, відстоював ідею Українського університету у Львові, підтримував діяльність приватних шкіл, товариств "Просвіта", "Рідна школа", НТШ, об'єднання "Луг", "Пласт" тощо. Крім того, митрополит відкривав садочки і школи, допомагав молодим художникам, при соборі Св. Юра організував Народну школу ім. Грінченка для бідних дітей, повідавав усі свої землі для створення там шкіл, заснував Народну лікарню, де могли безоплатно лікуватися бідні [Сергійчук В. Величний патріарх і великий українець: до 150-річчя від дня народж. А. Шептицького / Володимир Сергійчук // Народна творчість та етнологія = Folk Art and Ethnology. – 2015. – N 4. – С. 13]. До кінця свого життя митрополит допомагав кожній людині, що просила його допомоги, як духовно, так і матеріально.

Багатогранність Шептицького, яка виявилась в його церковно-релігійній та суспільно-політичній діяльності, отримала відображення в морально-етичному вченні владики, сформувала його колосальну спадщину, яку нам ще треба належним чином осягнути.

Настанови Андрея Шептицького з плином часу не втрачають своєї актуальності. Вони мають бути орієнтиром для українців на шляху до побудови цивілізованого суспільства і високоорганізованої держави, в якій пануватиме християнська мораль і будуть захищені права та свободи кожної людини.

О. Ф. Петрушенко, ст. виклад. ВНМУ ім. М. І. Пирогова, Вінниця
melnyk1996ethnology@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ САРМАТИЗМ: ЛІТЕРАТУРНИЙ І КАРТОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРСИ

Сьогодні, в умовах нагальної потреби реформування Української держави, особливого значення набувають дослідження становлення української національної ідентичності. Мова йде як про формування власного індивідуального "Я" українців, так і про розвиток специфічних

уявлень про українське колективне "Я". Цьому питанню авторка цієї доповіді присвятила ряд наукових статей і монографію. Сам дискурс "українська нація – українська держава" вимагає міждисциплінарного політологічного осмислення. Структурною частиною цього осмислення має стати не лише історико-політична ретроспектива, але і трансформації історико-літературного наративу.

Українська нація народжувалась у неупинній боротьбі. Ця "боротьба", на наш погляд, і стала ключовим словом сарматизму як найголовнішої ідейно-політичної течії Речі Посполитої (спочатку Обох, а в 1659 році і Трьох Народів) у 1569-1795 роках. Згодом "боротьба" як лейтмотив сарматизму перемістилась в середовище східноєвропейської ідеалістично-романтичної історіографії, розвиток якої був би неможливим поза динамікою літератури. З дидактичної точки зору *сарматизм – це: панівна ідеологія шляхетської верстви річпосполитського суспільства XVI-XVIII століть; аксіологічна система, що об'єднувала усі принципи та підходи східноєвропейського історіописання в добу існування Речі Посполитої та протягом першої половини XIX століття; традиція іменування східноєвропейських (в першу чергу українських!) територій західноєвропейськими авторами, що була запозичена у давніх римлян (в першу чергу, у Птолемея)*. Європейські картографи XV-XVII століть уявляли всю територію України (як степову, лісостепову, так і чисто лісову зони) як "Сарматський простір". Д-р. Матвій Стахів неодноразово підкреслював, що для грецької картографії українські терени були більше відомі як "Скіфія", тоді як для римської вони носили назву "Сарматія". Так і повелось: візантійсько-турецька традиція зберегла назву "Скіфія" та етнонім "скіфи" для позначення українських територій і всіх жителів України (незалежно від національності); римсько-германська традиція закріпила термін "Сарматія" і посиляючись на Птолемея, Амміана Марцеліна продовжувала називати Україну Сарматією навіть після зруйнування імператрицею Катериною II Запорізької Січі в 1775 році. Картографічні пертурбації з назвами "Скіфія" чи "Сарматія" дуже добре продемонстровані у фундаментальному двотомному виданні "Україна на стародавніх картах", що було підготоване та укладене такими знавцями своєї справи, як М. Г. Вавричин, Я. Р. Дашкевич і У. Кришталович. Просто неймовірно цікавим для нас є том перший – під назвою "Україна на стародавніх картах: кінець XV – перша половина XVI століть". Добре проаналізований авторами компендіум карт з чіткою та добре обгрунтованою дескрипцією дає можливість відчутти дух європейського сприйняття доби Реформації.

Картографічні студії Марії Вавричин (1935-2010) і Ярослава Дашкевича (1926-2010) дають нам можливість усвідомити рецепційні контури мислення європейських авторів (в першу чергу літераторів) пізнього Середньовіччя. Європейці називали сучасну Україну однозначно і беззаперечно "Сарматією". В той же час, в середині візантійсько-турецької картографічної традиції не було однозначності навіть з терміном "Скіфія". Терени України окреслювались то Скіфією, то Малою Руссю, то

Малою Росією, то Великою Скіфією. Не було серед греків-картографів єдності навіть щодо окремих областей. Так, Кримське ханство на західноєвропейських картах було прийнято називати "Малою Скіфією", тоді як греки називали його і Таврикою, і Тавридою, і Скіфією.

Назва "Сарматія" остаточно вкорінилась в класичному сприйнятті римлянами та постримськими європейцями після її запровадження олександрійським географом та філософом Клавдієм Птолемеєм (100-170 роки). На особливу увагу заслуговує опис Клавдієм Птолемеєм у своєму "Посібнику по географії" таких країн, як Германія, Вінделіція, Норік, Панонія, Ілірик. Птолемеєй, по суті, став засновником сучасного країнознавства (він його називав "хорографією"). При цьому він описував римські провінції і закордонні території не лише в історико-міфологічному та загальногеографічному контекстах (як це робив Геродот). Детальний аналіз географічних пошуків Птолемея та його методології міститься у монографії В. А. Бронштена. Дані Птолемея щодо історичної географії та історичної демографії ранньослов'янських територій пропонував використовувати також український історик, професор Василь Мельник (1930-1992) у своїй методологічній розробці "Рання етнічна історія південних слов'ян". Наша робота в його особистому науковому архіві також показує, що Василь Мельник залучав дані Птолемея до запланованої ним капітальної "Етнічної історії народів світу".

Клавдій Птолемеєй став засновником "сарматської традиції" в західноєвропейському історіописанні та сприйнятті. Літературний та історіографічний сарматизми, як явища взаємодоповнюючі і на багатьох етапах свого розвитку тотожні, сформувались як реакція на його географічну систему. Переймаючи дані Птолемея про "Європейську Сарматію", подальші європейські і річпосполитські автори переймали і його вчення про гармонію. Саме тому, через півтори тисячі років після смерті Птолемея, ідеологи польського сарматизму активно створювали міф про генетичну зумовленість закріпачення вищими верствами нижчих. Традиційною для риторики польських літераторів і полемістів стала теза про походження шляхти і магнатів від сарматів, що зумовлювало їхню кровну перевагу над селянством та міщанством. Останніх у деяких випадках генеалогічно виводили від скіфів. Популярним став дискурс про походження сарматів-шляхтичів від Яфета, а селян від Хама. Синами Яфета вважались грамотні у військовій справі та освічені у світських науках громадяни Речі Посполитої. Хамами називали усіх неграмотних. Таким чином, можемо говорити про вплив на літературу Речі Посполитої не лише географічної та філософської концепції Клавдія Птолемея, але і теологічного біблійного обґрунтування соціальної нерівності.

Сарматський дискурс літератури Речі Посполитої передбачав насамперед пояснення нерівності людських можливостей, він був зосереджений навколо вирішення проблеми "шляхта-хлопи". У річпосполитській рецепції "птоlemeївського" сарматизму особливо відчутна спроба поєднати аксіологічну платформу Реформації із традиційними християнськими цінностями Римо-католицької церкви. Так з'явилося антиномі-

чне поєднання "язичницької" і генетично античної легенди про сарматське походження шляхти із старозаповітним концептом "Хам-Яфет".

Л. Я. Сапожнікова, доц., ХДУХТ, Харків
Loravit16@gmail.com

РУШНИК ЯК ЗНАК-СИМВОЛ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Вишитий рушник представляє значне явище духовної культури, символ, який у свідомості українця сприймається як оберіг. Одними з перших досліджували українські візерунки, гладь, мережку, мотиви народного орнаменту як виразну мову народної творчості Я. Клуний, Г. Клуний, Олена Пчілка, М. Самокиш, К. Малевич, І Литвинова. В історико-етнографічних працях П. Чубинського, В. Шухевича зафіксовано звичаї, свята та обряди з використанням рушників, що водночас були знаком-символом та звичайним предметом побуту. Інтерес науковців спричинив появу товариств, клубів, гуртків, які займались питаннями збирання, зберігання, популяризації народної вишивки та рушникарства зокрема. Вагомим доробком стало дослідження Олени Косач "Украинский народный орнамент: вышивки, ткани, писанки", що ґрунтовно представляє вишивки районів Волинського Полісся, його орнаментально-композиційну систему.

Українська народна вишивка, рушникарство стали в центрі уваги науковців у радянський період. Свідченням цього є збірка "Історія українського мистецтва" в 6 томах (1967 р.), праці: "Українська народна вишивка" (Р. В. Захарчук-Чугай, 1988 р.), "Доля на рушникові" (І. М. Гончар, 1988 р.) та ін. Сучасні дослідники Г. Гарас, М. Степан, Т. Кара – Васильєва, А. Чорноморець, Т. Цибульова розкривають народні традиції вишивки, підкреслюють значимість рушника як оберега, носія культурної пам'яті народу.

Саме тому перспективність нашого дослідження зумовлена інтересом урбанізованого суспільства до рушникарства, що не втратило своєї значущості в бурхливий вік науково-технічного прогресу. Ми скористалися даними усної народної творчості, аналізом кольористики народних художніх ремесел, нашими польовими дослідженнями з метою визначення тієї символіки, яку позначають в українській традиційній культурі вишивані рушники.

Літописи, стародавні історики, археологічні знахідки свідчать, що вишивка була відомою ще до нашої ери. На основі розкопок скіфських і сарматських курганів було реконструйовано одяг, оздоблений золотими нашивками. Найдавнішою з усіх відомих вишивок (І ст. н. е.) вважають залишки золотого шитва на шовковій тканині пурпурного кольору (знайдено під час розкопок Соколової Могили в с. Ковалівці Миколаївської обл.). У дохристиянський період за допомогою нитки та голки створювались узорі, які набували магічної сили. Увага приділялась оздобленню рукава (вшанування роботящих рук), навколо ший, на грудях, на подолі

(захист від зурочення). Свідченням цьому є фігурка людини з Мартинівського скарбу на Черкащині та бронзова статуетка з могильника на Полтавщині (IV ст. н.е.). Давні майстри передали на зображеннях одягу геометричний орнамент, що й сьогодні викликає подив і захоплення високим рівнем виконання. Отже, маємо підстави стверджувати, що саме тоді формувались художньо-стилістичні способи шиття, знаки-символи та обереги, які потім актуалізувались у рушниках, інших предметах побуту, нагадуючи про вірування наших предків-язичників.

Значимість вишивки як носія культурної пам'яті народу не було втрачено. За часів Київської Русі розквітло літургійне шитво, прикрашене золотим гаптуванням, коштовними каміннями та перлами. Упродовж XV – XVIII ст. з'явилися видатні твори, що засвідчили безперервність розвитку цього мистецтва від давнини до часів його високих здобутків. Пам'ятками вишивання стали рушники та інші ужиткові речі тієї доби, які зараз зберігаються в музеях народної творчості України.

Художньо-образна мова народної вишивки знайшла своє втілення в рушникарстві. Найбагатшу культуру вишиваних рушників (XVIII – XIX ст.) ми спостерігаємо на Середній Наддніпрянщині – регіоні, який справедливо називають серцем України. Про чисельність їх у кожній родині красномовно свідчить народна весільна пісня: *У коморі сволок, Там рушничків сорок. Та підіте принесіте, Бояр прикрасіте*. Вірогідно, що не точно така кількість рушників вишивалась, але обраховувалась вона не одиницями, а десятками. Як свідчать приклади, важливу роль відігравав рушник у весільній обрядовості: рушником благословляли заручених (інша назва діїства – рушники); "дівчина і хлопець, що мають намір побратися, оголошувались нареченим і нареченою (при цьому бралися вони за кінці рушника, звідки *побрання*, потім обом перев'язували їм руки – звідси *обручення, обручка* як символіка зв'язку)", зазначає науковець В. Жайворонок у словнику-довіднику "Знаки української етнокультури". Під час вінчання, бажаючи щасливого подружнього життя, співали молодим: *Почуєм, побачим, що нам скажуть, Біленьким рушничком рученьки зв'яжуть*. На цій підставі використовувались різноманітні кольори, сприйняття яких було важливою світоглядною та мистецькою константою.

Майстрині вишивали рушники, що, відповідно до призначення, сакрального смислу, обрядового використання, мали назви: побутовий, обрядовий, декоративний, подарунковий, божник, набожник, одноденний. Українським народом сформовано фразеологізми (*готувати рушники, дбати рушники, посилати за рушниками* тощо), які репрезентують свідомісну картини світу українця. Рушник та хліб в українській культурній традиції завжди мали глибокий смисл, образну символіку. Шанобливе ставлення до хліба не дозволяло класти його на не покритий рушником стіл, а весільний стіл прикрашали подарунковим рушником. Рушник – символ вірності, пам'яті про рідну сторону, кохану, батьківську домівку, рідну матір, самого початку й кінця життя, про що свідчать народні пісні, легенди, перекази, твори майстрів художнього слова.

Вишитий рушник був найдорожчим подарунком сину від матері як побажання щасливого майбуття, підкреслював у поетичній творчості А.С.Малишко: *Рідна мати моя, ти мене на зорі проводжала, І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.*

Таким чином, система зображень на рушнику передає світоглядні уявлення українців, набуваючи значення оберегу, заклиальної символіки. Услід за В. Стасовим зазначимо, що його орнамент ніколи не містить у собі жодної зайвої лінії, оскільки кожна рисочка має своє значення, "бо це послідовна мелодія не тільки для очей, а й для розуму". Рушник відображає унікальний національний колорит, живе сьогодні повнокровним життям, є складником української свідомісної картини світу.

О. Д. Сухомлин, асп., ДНУ ім. О. Гончара, Дніпро
ods.dp@i.ua

ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ІМАГОЛОГІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ ТА ВЗАЄМОСПРИЙНЯТТЯ ЗАПОРОЖЦІВ ТА РОСІЯН У XVIII СТ.

Південна Україна у XVIII ст. була регіоном активної міжкультурної комунікації та формування української регіональної ідентичності. Саме у XVIII ст. у традиційну контактну зону осілого українського та кочового татарського світів входить третій – російська імперська військова присутність. Взаємини населення слобід Війська Запорозького Низового і запорожців з російськими вояками мали наслідком розвиток існуючих етностереотипів. Архівні джерела зберігають чимало епізодів конфліктної взаємодії, у якій і проявляється те, що не фіксувалося у повсякденному житті – ставлення до представника іншої спільноти. В офіційній документації Війська Запорозького Низового російські військові іменуються "великороссийские команды", "великороссияне", однак у неофіційних записках та наративах побутує етнонім "москалі" [Сухомлин О. Повсякденні взаємини запорозького козацтва та російських військових у 1740-1760-х рр. (регіон Оріль-Самарського межиріччя) // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. Вип. 12. – Д., 2007. – с. 31-38].

Вивчення повсякденної взаємодії російських вояків та запорозького козацтва в глобальному сенсі є ключем до розуміння витоків регіональної української ідентичності. На основі конфліктних епізодів, де у взаємних скаргах запорожців та росіян крізь полотно конфлікту проступає загальне тло багатогранної та різнопланової повсякденної взаємодії (включаючи спільний відпочинок у шинках, гостини, торгівлю, послуги з перекладів з татарської мови тощо) ще зарано робити широкі висновки та узагальнення, однозначно виводити образи "свого", "іншого", "ворога" або "чужого". Ситуація ускладнена недостатньою розробленістю потестарної імагології й специфікою суспільства Південноукраїнського степового Кордону XVIII ст. в українській науці. Тому центральним завданням,

відправною точкою для подальших студій є визначення панівного способу сприйняття, дискурсу російського військового для запорожця (у повсякденних взаєминах) і навпаки.

Проте спробуємо визначити особливості вищезазначених моделей сприйняття етностереотипів. Під поняттям "етностереотип" тут маємо на увазі не етнонім, а саме дискурс взаємосприйняття. На думку українського філософа Ю. Ємець-Доброносова, "Чужий" започатковується не в зіткненні (як, здається, мало б бути), а постає як невід'ємний елемент самої дійсності, від якого залежить сприйняття цієї дійсності. Чужість постає передусім елементом дійсності, в якій існує людина або спільнота, однак чужість не є абсолютним означуванням – вона здатна "розтріскуватися". Чужий постає лише в певній дійсності, яка розгортається як подія [Ємець-Доброносова Ю. Дійсність Чужого // Критика. – 2007. – Число 10. – с. 22]. Ю. Кристева виділяє такі промовисті моменти у сприйнятті Чужого: 1) чужість часто постає ликом насильства, 2) чужинця сприймають краще, якщо знають, що він має від'їхати. Російський дослідник Л. Гудков, якого цитує Ю. Ємець-Доброносова, зазначає, що Чужий є своєрідною проміжною ланкою між Ворогом та Іншим, і саме Чужий визначає межі порозуміння [Ємець-Доброносова Ю. Вказ. пр. – с. 26]. Тобто, ці образи чітко вибудовуються у ряд "свій" – "інший" – "чужий" – "ворог". Образ Чужого "дооформлюється" у конкретній реальній події, причому наслідком взаємодії може бути як "розтріскування", що робить з Чужого Іншого, так і загострення, з якого Чужий перетворюється на явного Ворога. Відтак очевидно, що у взаємосприйнятті могли побутувати майже всі перелічені вище образи (правильніше сказати – означувальні кліше на позначення не-самих-себе).

Як зазначає Ю. Ємець-Доброносова, остаточне порозуміння в комунікації неможливе, так само як і повне непорозуміння. Розуміння, тобто сприйняття у моделі Іншого, пов'язане з активізацією настанови зрозуміти, при цьому використовується максимально наближений код – належність обох до військових спільнот, а також спільність простору, у якому розростається взаємодія запорожців та російських військових. Відтак можемо ввести розмежування: у випадку з Іншим покладається настанова можливості такого коду, в той час як у випадку з Чужим сама ймовірність його появи вилучається. Порозумітися із Чужим неможливо, бо в певній дійсності постає відсутність наближеності коду [Ємець-Доброносова Ю. Вказ. пр. – с. 22].

Таким чином, наразі можна висунути кілька спостережень. Сусідський характер взаємин, включаючи його неодмінні "помірні" "ссори", і відповідно, замирення, гостювання (та ще й запрошення від самих мешканців запорозьких слобід, розташованих біля російських фортець) свідчить про сприйняття запорожцями росіян як Інших. Загальне невдоволення російською військовою присутністю вже на підсвідомому рівні передбачало "чужість", але обмежений час перебування певного вояка в залозі (2-3 роки) пом'якшував цей образ до Іншого (на рівні конкретної особи російського військового, але не стосовно російської військової

присутності у цілому, яка була органічним і перманентним Чужим для запорозької спільноти). У випадку насилля – крадіжка, бійка – Інший ставав Чужим.

Т. М. Талько, канд. філос. наук, доц., ДНУ ім. О. Гончара, Дніпро
talkotm@ukr.net

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Актуалізація проблеми формування постколоніальної релігійної свідомості сучасних українців обумовлена інноваційним, подекуди трагічним процесом переформатування української культури у плані позбавлення її постколоніальних рис. До останніх відносяться такі показові явища в нашій культурі як домінування у східних регіонах України російськомовності, спроби нівелювання певних етнокультурних і релігійних особливостей, наприклад, традиційної толерантності українців по відношенню до різних віросповідань, що супроводжується зокрема активним проникненням у вузівську освіту представників традиційного православія, які ніби-то є поза політикою, але, одночасно, твердять, що на Сході країни йде громадянська війна.

Збереження у певної частини населення стереотипних уявлень про вищість російської культури з такою важливою для неї сьогодні православною релігійною ідеологією негативно впливає на процес укріплення української державності. Можна стверджувати, що Росія веде на теренах України колоніальну війну, метою якої є повернення останньої в лоно імперії. Голодомор 32-33 рр., як свідомий більшовицький геноцид українського народу, свого часу продемонстрував всю жорстокість імперської колоніальної політики. Обумовлений колоніальною ідеологією однобічний економічний розвиток УРСР, орієнтований на потреби воєнно-промислового комплексу імперії, і сьогодні робить вагомою нашу залежність від ринків агресора. Російський переселенський колоніалізм, що активно запроваджувався за часів "советов" на території Криму, вже дав свої трагічні наслідки. Вищенаведене вказує на те, що процес деколонізації є надактуальним для вітчизняної культури. І в першу чергу це стосується звільнення релігійної свідомості українців від постколоніального синдрому, бо віра, релігія і Церква завжди відігравали і продовжують відігравати важливу роль у нашому житті.

Серед багатьох релігійних конфесій особливої уваги потребує УПЦ МП, до якої за статистикою належить 20,8% вірян України. Патріотично налаштовані журналісти і більшість свідомих українців продовжують вважати, що УПЦ разом з предстоятелем Онуфрієм (Березовським) є залежними від Російської православної церкви, а, відтак, називають її УПЦ МП, що не подобається представникам православного кліру, які стверджують, що буцім-то УПЦ є незалежною і самостійною, єдиною помісною Церквою в Україні. Самостійність Церкви пов'язують з томо-

сом 1990 р. Вказаний томос визначив УПЦ МП як самоврядну православну церкву з правами широкої автономії **у складі Російської православної церкви** (вид. авт.) на території України. Така от "несамостійна" самостійність!

Стосовно відношення верхівки церковного кліру до державності і цілісності України та засудження агресії Росії на сході країни показовим є той факт, що восьмого травня 2015 "на урочистому засіданні Верховної Ради керівництво Московського патріархату на чолі з предстоятелем церкви Онуфрієм не захотіло вставати під час вшанування в Раді бійців АТО, коли президент Петро Порошенко зачитував імена Героїв України, які отримали це звання під час антитерористичної операції; при цьому піднялись навіть іноземці" [<https://uk.m.wikipedia.org/.../Українська>].

Є очевидним, що ортодоксальне християнство зберігає недоторканими певні давні глибинні структури буття народу. Але чи протистоять цьому сили, спрямовані впоперек традиції, як то нью ейджівські і неорелігійні вчення і духовні практики? Нові релігійні рухи – антиструктури можуть бути або знищені, або асимільовані. До першого варіанту розвитку подій докладають надзусилля адепти традиційного православ'я, тим самим зберігаючи і підтримуючи архаїчні структури мислення у національній свідомості. Але є цілком слушним інший вихід із ситуації, що склалася. Неорелігійна свідомість не виникає на пустому місці. Більшість неорелігійних уявлень цілком придатні до асиміляції з традиційною релігійною свідомістю, що сприятиме процесу трансформації цієї свідомості від архаїки до модерну.

Релігійні сили, спрямовані всупереч традиції, як то ньюейджівський рух чи неорелігійні культи, не просто розхитують ситуацію, намагаючись знищити християнство на наших теренах, а є однією з форм руху громадянського суспільства у духовній сфері, звичайно, крім тоталітарних сект. Багато з неорелігійних утворень концентрується навколо ідеї милосердної допомоги стражденим і розвивають волонтерський рух, підтримуючи пенсіонерів та хворим чи залежним людям. Яскравий приклад цьому знаходимо у служінні "Золотий вік", що проводиться церквою "Нове покоління" на теренах дніпропетровщини.

***М. Ф. Чорна, доктор філософії в галузі права,
докторант МАУП, Київ***

***Т. О. Курчина, доктор філософії в галузі політології,
докторант МАУП, Київ***

А. І. Твердохліб, здобувач МАУП, Київ

ПРАВОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Культура українського суспільства, і зокрема правова культура ще й сьогодні продовжує нести на собі відбитки культури минулого, і особливо правової культури радянських часів і сприймається суспільною свідомістю, головним чином, через нормативно-юридичний світогляд, фо-

рмально-догматичне розуміння змісту правової культури, як юридичної культури, ставлення до права тільки як до юридичного закону, акта політичного волевиявлення, який закріплює волю панівних соціальних сил. При розгляді правової культури в Україні в перехідний період, здебільшого привертається увага на її незадовільний стан, що пов'язано, по-перше, зі збереженням певних залишків від радянського минулого; по-друге, некритичним запозиченням елементів західноєвропейської політико-правової культури; по-третє, із негативними надбаннями, що виникли в часи розбудови незалежної держави. Але, українське суспільство успадкувало від минулого та створило за часи розбудови незалежної демократичної держави не тільки негативні риси, а й позитивні, які можна і потрібно зберігати та надалі розвивати відповідно до сучасних потреб та можливостей. Загалом культуру громадян радянського суспільства середини ХХ ст. можна охарактеризувати як дуже низьку, а правову свідомість – маніпульовану, схильну до сліпої віри, що надає перевагу владі авторитету, а не правовому закону. Разом з тим значна частина населення, не дивлячись на низький рівень життя психологічно відчувала себе комфортно: у людей було почуття стабільності і захищеності, завдяки замкненості та відгородженості від зовнішнього світу. Саме у такому історичному контексті, з тоталітарною системою влади та безправним становищем народу, відсутністю гарантій прав і свобод громадян, панування адміністративно-бюрократичної та централізованої системи управління, придушення державою будь-якого інакомислення, зароджувалися початки правової культури громадян.

Це є свідченням того, що суспільство, яке вступило в епоху трансформації, складалося із юридично не підготовлених людей із низькою правовою культурою. У переважній більшості населення домінували патерналістські настрої, споживацьке ставлення до держави та права. Патерналістична ідеологія, споживацьке ставлення до держави робило не потрібними ніякі механізми захисту суб'єктивних прав – держава сама краще всіх потурбується про благо кожного. Через це склалася ситуація відсутності у населення досвіду цивілізованого розв'язання конфліктів і взагалі усіх питань, які можна вирішувати за допомогою права, закону, цивілізовано, що негативно вплинуло на авторитет права взагалі. Таким чином, труднощі становлення демократії та розбудови правової держави багато в чому зумовлені відсутністю правової культури. Через те і наші політики, і рядові громадяни, самі того не помічаючи, мислять і діють відповідно з імперативами та стереотипами правової культури, яка складалася в радянському суспільстві багато десятиріч тому. Незважаючи на те, що як цілісна парадигма ця культура більше не існує, усе ж таким процес її розпаду і трансформування може затягтися на довгі роки, вважає О.А.Менюк [Менюк О.М. Правова культура підприємницької діяльності. – К., 2001.- С.40].

Особливе значення у створенні вітчизняних демократичних цінностей, становленні нової демократичної, правової культури мали проголошена 16 липня 1990 р. Декларація про державний суверенітет та Акт

проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., у яких підкреслювалась рішучість створити демократичну, правову, соціальну, незалежну державу з поділом влади на законодавчу, виконавчу та судову, із забезпеченням прав і свобод людини та громадянина. Але проголошення незалежності ще не розв'язало всі проблеми, а, у свою чергу, поставило нові, ще невідомі для нашої держави, які виникли в перехідний період. Причини низького рівня правової культури населення України у перехідний період безпосередньо пов'язані із тими процесами, що з'явилися внаслідок невдало проведених реформ. Так, поряд із позитивними змінами, що відбулися внаслідок збільшення світоглядної автономії та плюралізму, свободи слова, зниження державного контролю, відбулося послаблення виконавчої дисципліни, погіршення функціонування народного господарства, зниження податкових надходжень, зросла організована злочинність та корупція. Більшість населення таку складну ситуацію невизначеності сприйняло негативно. Вони не готові були прийняти сучасні гуманітарні цінності ціною втрати певних, хоч і незначних соціальних надбань епохи соціалізму. Завищені соціальні очікування та домагання значною мірою негативно вплинули на зміст правової культури різних груп населення та ускладнили процес розбудови демократичної, правової держави. Інша проблема, що спостерігається у нашій державі останні роки – тенденція збільшення ролі адміністративного впливу на всі сторони суспільного життя, командних методів розв'язання складних проблем державного будівництва, що "створює умови для відновлення старих політичних структур, і сприяє становленню авторитарно-демократичного, або навіть суто авторитарного режиму [Медвідь Ф.М., Медвідь А.М. Правова культура як якісна характеристика стану правової системи // Ідентичності та політичні інститути: виклики для України. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції /За заг.ред. В.М.Циби. – Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2015.–С.49-58.]. Ця тенденція загалом гальмує розвиток демократичних процесів, негативно впливає на розвиток правової культури населення, створює умови для відтворення адміністративно-командних форм господарювання, для виникнення та функціонування правового нігілізму.

Значною проблемою, що перешкоджає демократизації суспільного життя, створення умов для розбудови демократичної, правової держави є правове невігластво, яке може проявлятися у незнанні суб'єктом своїх прав і обов'язків, у відсутності уміння та бажання користуватися юридичним знанням та досвідом. Численні зміни та доповнення в існуюче законодавство, чинні закони породили низку нових нормативно-правових актів, які часто не відповідають один одному. Такі трансформації нормативного матеріалу ускладнюють орієнтацію у сучаснім юридичному просторі навіть спеціалістам, а не тільки громадянам, що не пов'язані із юридичною діяльністю. Деформації та перекощення, що призводять до проявів негативного характеру, виникають внаслідок суперечностей в системі права. Престиж права здебільшого визначається узгодженістю всіх позицій у системі права, взаємною відповідністю

приписів, що є у різних правових нормах, інститутах, галузях. Тому неузгодженість положень у правовій системі призводить до втрати довіри до права (наприклад, невідповідність між рівнем заробітної плати і розміром виплат за комунальні послуги, суперечності між несвоєчасними виплатами за комунальні послуги та затримання виплати заробітної плати, зрівнялівка при нарахуванні пенсій без урахування трудового стажу та особистого вкладу тощо). Значною проблемою сьогодні є порушення існуючого балансу між стабільністю та гнучкістю законодавства. Так, існує право, як найбільш ефективний регулятор суспільних відносин, має забезпечити не лише порядок та сталість суспільних відносин, але й сприяти їх розвитку [Кравченко Л.В. Справедливість як вибір: Монографія.-К.: Вид-во Молодь. – 1998. – С. 188]. Значної шкоди формуванню правової держави наносить правовий популізм, який полягає у декларуванні нереальних прав і обов'язків, стимулів та обмежень, які не забезпечені ні економічно, ні фінансово ні юридично. Він не сприяє розв'язанню нагальних потреб, а тільки відволікає від них як "специфічний соціально-політичний "наркотик", що відривається від реальності у світ ілюзій, чуда. Популізм виникає на ґрунті розчарування – "розчаруванням розпочинається і розчаруванням закінчується" [Малько А.В. Популізм і право // Правоведение.- 1994.- № 3.-С.10]. Негативний вплив на розвиток держави як демократичної, правової має правовий романтизм, чи юридичний фетишизм, як показник низького рівня правової культури, як форма прояву правового нігілізму. Вони полягають у перебільшенні ролі юридичних заходів, дії законів, права у житті суспільства. Низький рівень правової культури громадян тісно пов'язаний із прорахунками у прийнятті законів: нестабільність законодавства, що значною мірою спричинила низькою якістю прийнятих нормативно-правових актів, їх неповноти та суперечливості, видання паралельних, взаємовиключних актів, які нейтралізують один одного, постійні доповнення та зміни, що приводять до значного ускладнення у їх використанні; прийняття нормативно-правових актів без попереднього їх економічного обґрунтування, організаційного та технічного аналізу з приводу їх практичного використання; нестабільність сучасного суспільства та вимог світової юридичної теорії та практики. Це призводить до того, що застарілі норми права не сприймаються як справедливі та необхідні, і тому блокується їх виконання; допущення крайнощів у виконанні вимог законів, що є причиною їх дискредитації та недовіри до діючого законодавства; низька ефективність юридичної відповідальності, що виступає причиною формування у людей почуття безвідповідальності, особливо за вчинені злочини посадовими особами та працівниками правоохоронних органів; відсутність сучасних, висококваліфікованих кадрів як у законодавчій так і у виконавчій сферах. Тому, навіть прийняті хороші закони є малоефективними та бездієвими [Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: Монографія. – К.: Видавничий дім "Ін-Юре", 2002. – С.287-303].

Отже, правова культура українського суспільства в умовах європейської інтеграції та реформування публічного управління в Україні насичена значними рудиментами попереднього суспільства, тому необхідна комплексна гуманітарна політика держави і структур громадянського суспільства по її оновленню.

С. Ф. Шевчук, канд. філос. наук, ЖНАЕУ, Житомир
sveta.shevchuk.59@mail.ru

УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ: МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ

Вирішення завдань, що стоять перед суспільством і нацією, тісно пов'язане з такими духовними явищами, як національний характер, менталітет. Щоб будувати державу, адекватну нашій вдачі, потрібно знати, хто ми є, які у нас цінності.

Вагомий внесок у дослідження української ментальності, в розробку методологічних питань щодо підходу до проблеми, започаткованого французькою "Школою Анналів", зробили українські вчені, насамперед з середовища представників української діаспори, (О.Кульчицький, Д. Чижевський, І.Мірчук, С.Онацький, М.Шлемкевич, Б.Цимбалістий, В. Янів та інші).

Зупинимось спочатку на самому понятті "менталітет". Це поняття з'явилося у ХУІІІ ст. і пов'язане з іменем Ж.Лефевра. Аналіз ментальності виступив засобом вивчення уявлень, типових для основної маси людей, більшості. Вона відрізняється стійкістю, охоплює глибинний рівень колективної свідомості, функціонує під впливом традицій, культури, соціальних структур, сфери несвідомого і всього середовища проживання людей.

Гуревич А.Я. називав ментальність "ефіром" культури, невидимим всеохоплюючим середовищем, в яке занурені члени спільноти (суспільства), тим повітрям, яким вони дихають [Ментальность// Философский словарь.– К: А.С.К.,2006.–С.549]. "Ментальність означає то "умонастрій", то "розумові здібності", то "психологію" і склад розуму, а може весь комплекс уявлень про світ, за допомогою яких людська свідомість у кожному епоху переробляє в упорядковану картину світу хаотичний та різномірний потік вражень..."[Гуревич А.Я. Марк Блок и "Апология истории, или Ремесло историка"/ А.Я.Гуревич// Апология истории, или Ремесло историка. – М.,1986. – С.214–215].

Як відомо, живе тіло культури складається не тільки із соціально-економічного каркасу, але й з найтонших душевно-духовних процесів і явищ. Х.Ортега-і-Гассет наголошував, що кожен народ має свій "життєвий стиль", свою унікальну "точку зору", внаслідок яких формується неповторне "корінне відчуття життя", "раціональна орієнтація духу" [Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия?. – М.:Мисль,1991. – С.402].

Постає питання про відмінності та співвідношення різних за змістом культурно-історичних типів менталітету на рівні великих регіональних

культурних спільнот, якими є Захід та Схід, Європа та Росія, Росія та Україна. Кістяк цих відмінностей складають уявлення про взаємовідношення людини і світу. Якщо суть цього відношення вбачають в активній діяльності та взаємодії зі світом, а також відносній незалежності людини від світу, то можна говорити про діяльність як домінанту. Якщо ж природу розуміють як спонтанну, а людину залежну від неї і якщо активність людини сприймають як негативну (як порушення рівноваги та цілісності), то єдино можливим способом взаємодії людини зі світом є не діяння (споглядання). Поклавши в основу ці відмінності, можна виділити два типи менталітету: західний (європейський) та східний.

Що ж являє собою український менталітет, які характерні ознаки властиві йому, в чому полягає його специфіка? Особливість українського етносу полягає в тому, що наш народ не раз виявляв свій "межовий статус". "Україна є країною проміжного характеру, з територією, що лежить на кордоні двох культурно-історичних типів і являє собою широкий простір переходового від одної до іншої цивілізації характеру" [Окіншевич Л. Між Заходом і Сходом// Розбудова держави. – 1997. – № 7-8. – С. 108].

Таким чином, формуючись, український етнос поступово піддавався впливу різнорідних, часом суперечливих, духовних чинників, що йшли як зі Сходу, так і з Заходу.

А.К. Бичко визначила "...домінантні лінії української світоглядної ментальності – антеїзм ("сродність" Людині всього світу), екзистенціальність (орієнтованість на неповторне у своїй окремішності людське існування, плюралістичність і водночас діалогічна гармонійність реальності), кордоцентризм ("серце – всьому голова)". [Бичко А.К. Класична доба української філософії // Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник/ Бичко І.В., Табачковський В.Г., Горак Г.І. та ін. – К.: Либідь, 1994. – С.252]. Кожна з цих ліній так чи інакше репрезентує домінуючі риси східної або західної культури. Так, наприклад, домінанта індивідуалізму (окремішність людського існування) тут же пом'якшується принципом колективізму. З одного боку, українській ментальності притаманне світовідчуття, що узагальнюється в гаслі "Моя хата скраю". З іншого боку, як зауважує Ю.Липа, "У сучасній українській расі не знайдемо еллінського індивідуалізму як правила. В устрої українського села нема надмірної окремішності: селянин – це член солідаристської асоціації, своєї громади" [Липа Ю. Призначення України. – К., 1997. – С.243].

Отже, можна стверджувати, що український менталітет, що формувався на "межі", пограниччі, поєднав у собі риси як Сходу, так і Заходу. Однак, такі риси західноєвропейського менталітету, як діяльнісна активність, раціоналізм, індивідуалізм, ідея рівності, повага до окремого індивіда та його свободи, несприйняття деспотизму певною мірою притаманні й українському менталітету, хоча і в пом'якненій східним ірраціоналізмом формі. Тому не дивно, що погляд сучасних українців спрямований до ближчих ментально націй. Сподіваємось, що схожі ментальні особливості мешканців Західної Європи та України слугуватимуть підґрунтям для активного спілкування та співпраці, і які вкажуть нашим співвітчизникам орієнтир для облаштування власного дому.

ЗМІСТ

Секція 11 "ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ"

Lazar S. E. PUBLIC HEALTH AND ITS DISCONTENTS: THE SCHISMOGENESIS OF CHILDHOOD VACCINATION IN BOSTON, MASSACHUSETTS	3
Артамонов О. О. ОБ'ЄКТНО-ОРІЄНТОВАНЕ ПРОГРАМУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	4
Богатая Л.Н. ЛОКАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО СМЫСЛОВ И НАБЛЮДАТЕЛЬ СЛОЖНОСТИ	6
Гидеон Брахман НАЧАЛА АРХИТЕКТОНИЧЕСКОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ	8
Ведмедєв М. М. АБРИСИ НАУКОЄМНОГО МАЙБУТНЬОГО	10
Гончарова О.Е. МАКРОМОДЕЛИРОВАНИЕ ПОВЕДЕНИЯ СИСТЕМ РАЗНОГО КЛАССА В АСПЕКТЕ ПОСТНЕКЛАССИКИ И ПСИХОСИНЕРГЕТИКИ	13
Горбатюк Т. В. ТЕХНОЛОГІЇ МАЙБУТНЬОГО: СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ	15
Ершова-Бабенко И. В. ЯВЛЕНИЕ "НЕУЧТЕННОГО ПРОДУКТА/СУБЪЕКТА"	17
Капко С. В. МОЖЛИВОСТІ І МЕЖІ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ: ЛОГІЧНІ Й ФІЗИЧНІ ГРАНІ ПРОБЛЕМИ	19
Комар О. В. НАУКА ПРО СВІДОМІСТЬ ЧИ ФІЛОСОФІЯ СВІДОМІСТІ?	22
Комісар Л. П. ГУМАНІТАРНІ НАУКИ (GEISTESWISSENSCHAFTEN) ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ: ПОСТЕПІСТЕМОЛОГІЧНА ДОБА	24
Кравчук А. А. МОВА ГЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ: ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	26

Маринская А. В. КОМПЬЮТЕРНАЯ ИГРОВАЯ ЗАВИСИМОСТЬ: ВЛИЯНИЕ НА ОБЫДЕННОЕ СОЗНАНИЕ.....	27
Матвійчук Т. В. АНАЛІЗ МОВИ ЯК СПОСІБ УСУНЕННЯ ПСЕВДОПРОБЛЕМ (В КОНТЕКСТІ "ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ТРАКТАТА" ЛЮДВІГА ВІТГЕНШТАЙНА).....	30
Міронов Ю. Г. ПРИВІЛЕЙОВАНЕ ПОЛОЖЕННЯ НАУКИ У СИСТЕМІ КУЛЬТУРИ: ЗА І ПРОТИ.....	32
Нестерова М. О. КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ АДАПТИВНИХ СТРАТЕГІЙ ЛЮДИНИ В СКЛАДНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ.....	34
Ніколаснко Н. В. КІБЕРПРОСТІР ЯК НОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ	36
Павлик Н. І. ДО ПРОБЛЕМИ ДЕМАРКАЦІЇ НАУКИ ТА ПСЕВДОНАУКИ: АНОМАЛІСТИКА У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ В ДОСЛІДЖЕННІ ГЕНРІ БАУЕРА	38
Петухов А. П. ДИСКРЕТНІСТЬ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ.....	41
Пипич А. І. ПРОБЛЕМА ПЕРФОРМАТИВНОСТІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ: ВІД ЛІНГВІСТИЧНОГО ДО ПРАГМАТИЧНОГО ПОВОРОТУ В ФІЛОСОФІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НАУКИ	42
Поваляєв Д. В. РЕНЕСАНС ПАРАНАУКИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	44
Потіщук О. О. Р. МЕРТОН: "СОЦІОЛОГІЧНА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ УЧЕНОГО".....	46
Пустовіт С. В. ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ МЕДИЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....	47
Руденко О. В. ПРО МЕТОДОЛОГІЧНУ РОЛЬ ФІЛОСОФІЇ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	50
Сайганова В. С. К ВОПРОСУ О СТАНОВЛЕНИИ НОВОГО ТИПА НАУЧНОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ.....	52

Сидоренко Л. І. ЛЮДИНОВИМІРНІСТЬ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ.....	54
Скворцова Н. В., Хаперець Д. С. ОСОБЛИВОСТІ БІФУКАРЦІЙНОГО ПЕРЕХОДУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО СВІТОГЛЯДУ	56
Фатєєва Д. Е. В. ВЕРНАДСЬКИЙ ПРО ВЗАЄМОДІЮ НАУКИ І ФІЛОСОФІЇ	58
Чайка Я. М. ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАКТИКАХ	60
Чорноморденко Д. І. ВІРТУАЛЬНИЙ ВИМІР МЕТОДОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ	62

Секція 12 "ФІЛОСОФІЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК"

Burjanadze Tamar EDUCATION FOR CHILDREN FROM THE POOR AND HOMELESS FAMILIES	64
Бегаль О. М. ТВОРЧІСТЬ ЯК НАЙВИЩИЙ ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	65
Воробйова Л. С. РЕТРОСПЕКТИВА ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ	67
Зелінський М. Ю., Драпогуз В. П. РОЛЬ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ У ПОБУДОВІ ГУМАНІТАРНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	69
Ильин И. В. К ВОПРОСУ О ТОЖДЕСТВЕ РАЗЛИЧИИ ПСИХОЛОГИИ И ПСИХОАНАЛИЗА (НА МАТЕРИАЛЕ СТАТЬИ А. СМУЛЯНСКОГО "ПСИХОЛОГИЗМ КАК МЫСЛИТЕЛЬНАЯ ФОРМА").....	71
Ищенко О. М. ТЕОРІЯ ОРГАНІЗОВАНОГО КАПІТАЛІЗМУ М. БУХАРІНА: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ	74
Колесник Р. А. СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ЛІБЕРАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ АМЕРИКАНСЬКОЇ І ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ	76
Кретов П. В., Кретова О. І. СИМВОЛІЧНИЙ ХАРАКТЕР МІФОЛОГІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: РОЗДІЛЯТИ VERSUS ВОЛОДІТИ	78

Мацола В. А. ТИПИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ТА СУСПІЛЬНІ ПРАКТИКИ (НА ОСНОВІ ДОРОБКУ М. МІД ТА Р. БЕНЕДИКТ).....	86
Мішалова О. В. УМОВИ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ІСТОРИЧНОГО ЗНАННЯ.....	87
Мохнатюк І. О. ВИЩА ОСВІТА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	90
Новиков В. Т. ФЕНОМЕН ТРАНЗИТИВНОСТІ И ПРОБЛЕМА ОБ'ЄКТИВАЦІИ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОГО ЗНАНИЯ.....	93
Павко А. І., Павко Я.А. ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	95
Петрушенко О. Ф. ІДЕАЛІСТИЧНИЙ І МАТЕРІАЛІСТИЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ПСИХІЧНИХ ЯВИЩ ТА КОНЦЕПЦІЯ М. О. ДОБРОЛЮБОВА	97
Руденко С. М. ФІЛОСОФСЬКА ПАРАДИГМА ХАРЧОВОЇ КУЛЬТУРИ	100
Руденко Ф. Г. ОСМИСЛЕННЯ НАПРЯМУ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН.....	102
Саракун Л. П. ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ СУТНОСТІ СУЧАСНОГО КОСМОПОЛІТИЗМУ	104
Середа О. С. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИМІРЮВАННЯ В СОЦІОЛОГІЇ.....	106
Слободян О. Р. ОБҐРУНТУВАННЯ Є. В. СПЕКТОРСЬКИМ НЕОБХІДНОСТІ РОЗРОБКИ ФІЛОСОФІЇ СУСПІЛЬНИХ НАУК (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РУКОПИСНОЇ СПАДЩИНИ).....	109
Sobol T. V. THE IMPACT OF PHILOSOPHICAL EDUCATION ON THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCES	111
Яковишина Т. В. ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ	112

Секція 17
"УКРАЇНОЗНАВСТВО"

Авер'янова Н. М. СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО В ПРОЦЕСАХ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА	115
Валявко І. В. ДО ПРОБЛЕМИ "НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ" ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО	117
Воропаєва Т. С. 25-ТА РІЧНИЦЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ШКОЛИ УКРАЇНОЗНАВСТВА (1992 – 2017 pp.).....	119
Горбачов М. С. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	121
Грабовська І. М. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ДЕМОКРАТІЄЮ ТА ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	124
Кацевич Т. В. "ПРАВО МОВИ" ЯК ФУНДАМЕНТ ПРАВА НАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ВІДРОДЖЕННІ УКРАЇНИ	126
Кирпичник Р. І. УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	128
Клименко Д. Т. БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ СОЮЗ: РЕАЛЬНІСТЬ ЧИ МІФ?	131
Кобченко К. А. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЯК ФОРМА АНТИКОЛОНІАЛЬНОГО СПРОТИВУ	132
Ковтун Л. І. ФЕНОМЕН КОЛОРИСТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДАВНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	135
Кузнєцова А. С. ІНТЕРКУЛЬТУРНА КОНЦЕПЦІЯ ЯК МОДЕЛЬ КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ У КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ЄВРОПИ	137
Кулик Б. В. ШЕСТИДЕСЯТНИКИ ЯК ПОКОЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ У КОНТЕКСТІ НАЦІЄТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ	139

Ляпченко М. Г. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ УКРАЇНИ АБО СПРОБА ОРІЄНТУВАННЯ НА МАЙБУТНЄ.....	141
Марчук О. С. НАЦІОНАЛЬНА ГІДНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	143
Маслов С. А. ПРОЕКТНИЙ ПІДХІД ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ	146
Мацьків В. В. ЦІЛІСНИЙ ОБРАЗ ЧУГАЙСТРА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕМОНОЛОГІЇ	148
Мельник В. М. УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У КНИЗІ АНДЖЕЯ СУЛИМИ КАМІНСЬКОГО	151
Носенок Б. Е. ДРОГОБИЧАНИН БРУНО ШУЛЬЦ ТА ЙОГО "РЕГІОНИ ВЕЛИКОЇ ЄРЕСІ"	153
Обушний М. І. ГІБРИДНА СКЛАДОВА РОСІЙСЬКОГО НЕОКОЛОНІАЛІЗМУ	155
Парамбуль І. В. АБСУРДНА ЛЮДИНА У ТВОРЧОСТІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО	159
Перепелиця А. Є. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (1865 – 1944).....	161
Петрушенко О. Ф. УКРАЇНСЬКИЙ САРМАТИЗМ: ЛІТЕРАТУРНИЙ І КАРТОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРСИ	163
Сапожнікова Л. Я. РУШНИК ЯК ЗНАК-СИМВОЛ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ	166
Сухомлин О. Д. ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ІМАГОЛОГІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ ТА ВЗАЄМОСПРИЙНЯТТЯ ЗАПОРОЖЦІВ ТА РОСІЯН У XVIII СТ.	168
Талько Т. М. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ	170
Чорна М. Ф., Курчина Т. О., Твердохліб А. І. ПРАВОВА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	171
Шевчук С. Ф. УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ: МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ.....	175

Наукове видання

ДНІ НАУКИ
ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ – 2017

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

(25-26 квітня 2017 року)

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ

ЧАСТИНА 5

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Формат 60x84^{1/16}. Ум. друк. арк. 10,6. Наклад 100. Зам. № 217-8112.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл19.
Підписано до друку 30.03.17

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
б-р Т. Шевченка, 14, 01601, м. Київ
☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72; тел./факс (044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02